insan • düşünce • kültür

insicam 61

Karanlıktan Aydınlığa Yürüyen Adam: HÜSEYİN CEMİL MERİÇ

Salih Uçak: **Münzevi Bir Entelektüel: Cemil Meriç**

Şaban Sağlık: **Cemil Meriç'in Metaforik/ Mit(olok)ik/ Sembolik Dili**

Selami Şimşek: **"İç Gözü Daha İyi Görsün Diye Dış Gözü Kapanan Gerçek Bir Münevver" Cemil Meriç'in Düşünce Dünyasında Tasavvuf**

Mustafa Özel: **Araftaki Kaçak: Cemil Meriç**

ÖZEL SAYI

Ümit Meriç, Babası Cemil Meriç'i Anlattı

SAYI 61• Mart • 2026

Vejdi Bilgin / Namaz Kılmayı Kızından Öğrenen Aydın: Cemil Meriç • Yusuf Turan Günaydın / Tarık Mümtaz'ın Mümtaz Öğrencisi Hüseyin Cemil • Hüseyin Yorulmaz / Hoca ve Talebe • Hüseyin Aydoğdu / Cemil Meriç'in Modernleşme ve Batılılaşma Eleştirisi -1- • Hüseyin Akın / Hüseyin Cemil Meriç Kimdir? • Ferman Karaçam / Derin Bilgi ve Kültür Hazinesi Sahibi Bir Kahraman: Cemil Meriç • Hanifi Vural / Cemil Meriç'in Zihin Aynasında 'Dil' Yansımaları: Düşüncenin Malzemesi Olarak Kelime • Temel Hazıroğlu / Cemil Meriç ve Bir Arayışın Münzevi İşçisi • Muhammet Çelik / Düşünmeye Bir Çağrı: Cemil Meriç'in Düşünsel Serüveni ve İslam'a Yaklaşımındaki Değişimler • Mahmut Babacan / Cemil Meriç'in Roman Türü ve Bazı Romancılar Hakkındaki Görüşleri • Adem Turan / Cemil Meriç'le Hâfız, Goethe ve Divanı Üzerine • Muhammet Sani Adıgüzel / Cemil Meriç'i Eleştirmek • Mehmet Kahraman / Cemil Meriç Bu Ülkede • Faruk Karaarslan / Türkiye'de Sağ Düşüncenin Yeniden Üretimi ve Cemil Meriç • Mustafa Nezihi Pesen / Bir Facianın Hikâyesi veya Tilki Hâlâ Ayakta • Özcan Ünlü / Cemil Meriç Yahut 'Zihnî İstiklalci' Bir Aydının Portresi • Sinan Özyurt / Cemil Meriç ile Yazılmış Bir Gençlik Hikâyesi • Recep Garip / Hür Tefekkürün Kalesi • İbrahim Demirci / Cemil Meriç ve Çeviri • Nihat Pakırdaşı / "Babam Cemil Meriç" • Melike Nur Coşkun / Düşüncenin Gökkuşağında Bir Yolculuk: Cemil Meriç'i Anlama Çabası • Betül Zeyrek / Konuşan Bir Zihinle İlk Karşılaşma: Cemil Meriç Konuşuyor Üzerine

GAZZE'YE
SICAK YEMEK

Açlıkla mücadele eden Gazze halkı
için **sıcak yemek** çalışmalarımızı sürdürüyoruz.

İNSAN VAKFI
İNSAN EĞİTİMİ KÜLTÜR VE YARDIMLAŞMA VAKFI

insanvakfi.org.tr
ONLINE BAĞIŞ

0212 534 41 61
ÇAĞRI MERKEZİ

YEMEK BEDELİ
1 KİŞİ BEDELİ 250₺

insicam
insan • düşünce • kültür

İMTİYAZ SAHİBİ
İnsan ve Medeniyet Hareketi Adına
Kemal Özden

GENEL YAYIN YÖNETMENİ
Mustafa Özel

YAZI İŞLERİ MÜDÜRÜ
Mehmet Bulayır

EDİTÖR
Şehnaz Fındık İnan

SON OKUMA
Reyhan Özsoy
Betül Bayındır
Medine Erol

KAPAK GÖRSELİ
Şifa Yaratılmış Küçüker

YAYIN KURULU
Ahmet Geçer
Cemal Balıbey
Ebubekir Dilekçi
Fatih Büyükkara
Haluk Nas
Mustafa Özel
Mehmet Bulayır
Raif Nas

ISSN: 2757-9271

GRAFİK UYGULAMA
Hanne Nur Özden

YAYIN TÜRÜ
Ayda bir yayınlanır.
Yerel Süreli Yayın.
Ücretsizdir.

Yazı ve reklamların içerik sorumluluğu sahiplerine aittir. Kaynak gösterilerek alıntı yapılabilir.

Dergimize, www.insicam.net adresinden erişebilirsiniz.

Hayy ve *Muhyî* olanın adıyla.

Kıymetli Kıymetli okuyucularımız, 6. yılımızın ilk sayısında yine bir özel sayı ile karşınızdayız. özel sayı ile karşınızdayız.

Sezai Karakoç, Rasim Özdenören, Aliya İzzetbegoviç, Cahit Zarifoğlu özel sayılarımızdan sonra (Bu arada Aksâ Tufanı münasebetiyle iki kez (Ekim 2024, Ekim 2025) çıkardığımız Gazze Özel Sayılarını ve Maraş depremi ertesinde çıkardığımız Deprem Özel Sayısı'nı da anmak isteriz.) şimdi de düşünce semamızın yıldızlarından Cemil Meriç'i (12 Aralık 1916- 13 Haziran 1987) özel sayı ile gündeme taşıyoruz.

Meriç, telif ve tercümeleriyle düşünce ve edebiyat tarihimizde özgün bir yere sahiptir. Fransız edebiyatına ve Batı düşüncesine vukufiyeti, batılılaşmaya karşı olan tutumu, dil hassasiyeti onun bariz tutumlarındandır. Ülkemizde Hint edebiyatını gündemine alan ender aydınlardandır. Onun *Bu Ülke*'si (ilk baskı: 1974), edebiyatımızın ve düşünce dünyamızın müstesna eserlerdendir.

Fikri olarak büyük değişim, dönüşüm ve kırılmalar yaşayan Cemil Meriç, bu ülkenin sızlayan vicdanı, hisseden kalbi, düşünen beyni olmuştur. Görmeyle ilgili yaşadığı sağlık sorunu ve sonrasındaki görme kaybı, onun azmini, gayretini, çalışmasına ket vuramamıştır. Dostları, yakın arkadaşları ve talebeleri, onun bilgiye ve düşünceye olan açlığını gidermede büyük hizmetlerde bulunmuşlardır.

Önünüzdeki bu özel sayıda üstadı çeşitli veçheleriyle ele alan yazılar bulacaksınız. Bunlar onun düşüncesini, edebi eserlerini, hakkında yazılanları merkeze alan yazılardır. Özel sayımızda bazı yazılarda tekrarlarla karşılaşabilirsiniz. Bu, Meriç hakkında yazan arkadaşlarımıza, dostlarımıza ve hocalarımıza geniş bir alanda yazabileceklerini söylemiş olmamızdan dolayıdır. Tekrar, bazen anlamı derinleştirir, güçlendirir ve böylelikle kalıcı hale getirir

Kendisine "Kimim ben?" diye soran ve "Hayatını, Türk irfanına adayan, münzevi ve mütecessis bir fikir işçisi." cevabını veren (Jurnal, 18.6.1974) Cemil Meriç'i, şükranla ve minnetle anıyoruz.

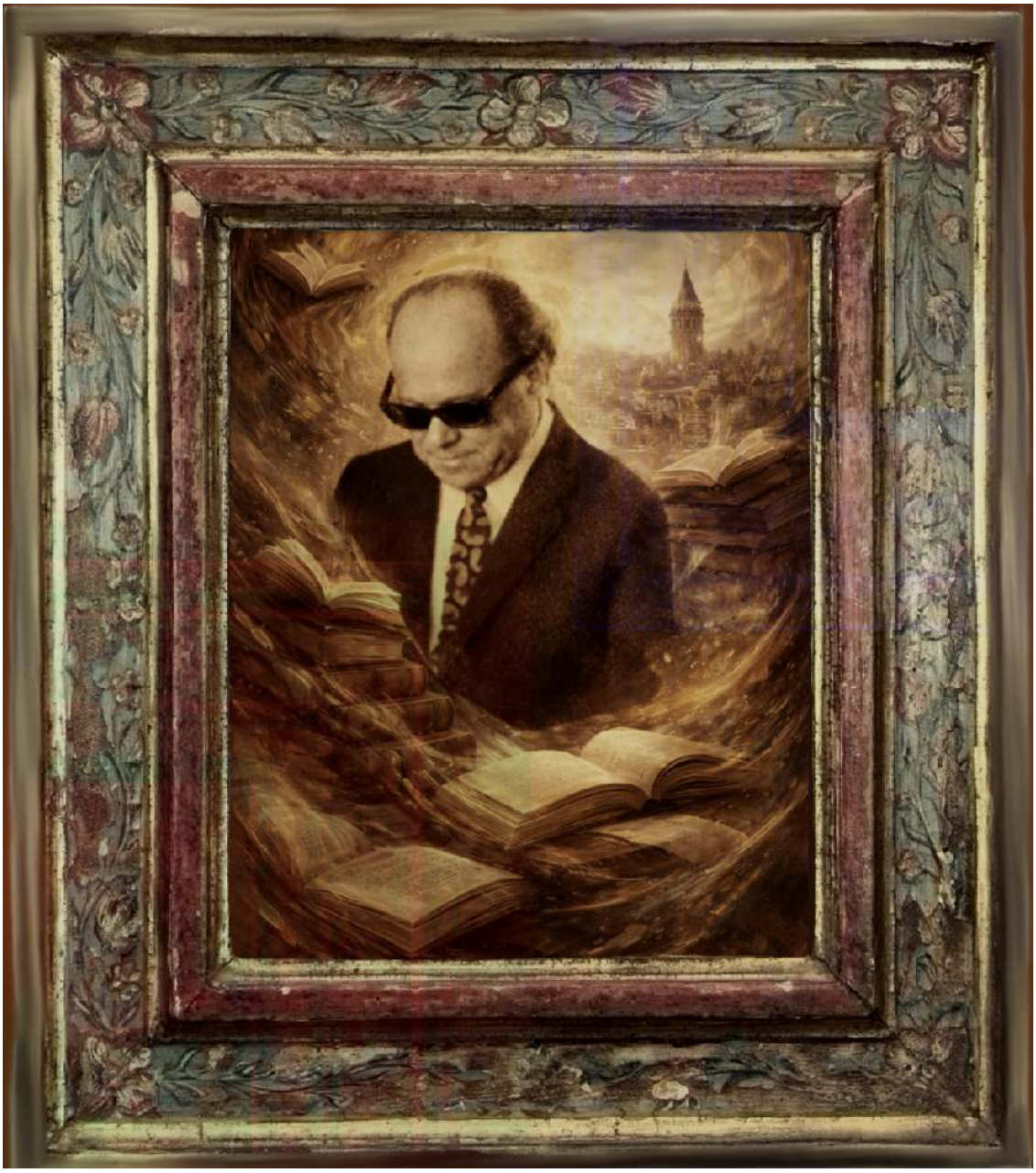
*

7 Ekim 2023 Cumartesi gününden beri çok sıcak ve acı zamanlar yaşayan bölgemiz, bu Ramazan ayında da aynı sıcaklığı ve aynı acıyı yaşamaya devam ediyor. Zalimlerin, yaptıkları zulmün karşılığını ve cezasını, bu dünyada en kısa zamanda görmelerini, bu mübarek vakitlerde Rabbimizden niyaz ediyoruz.

Siz değerli okuyucularımızın Ramazan Bayramınızı tebrik ediyor, sizleri *Hayy* ve *Muhyî* olana emanet ediyoruz.

Mustafa ÖZEL
Genel Yayın Yönetmeni

Akıl doğruyu gösterir;
iyi ile kötüyü ayıran gönül.

GÖRSEL: ŞİFA YARATILMIŞ KÜÇÜKER

Cemil Meriç
1916-1987

İÇİNDEKİLER

6 *Namaz Kılmayı Kızından Öğrenen Aydın: Cemil Meriç*
Vejdi BİLGİN

10 *Babanın Batıda Kaybolmayan Oğlu*
Kemal MANSUR

14 *Tarık Mümtaz'ın Mümtaz Öğrencisi Hüseyin Cemil*
Yusuf Turan GÜNAYDIN

18 *Hoca ve Talebe*
Hüseyin YORULMAZ

22 *Cemil Meriç'in Modernleşme ve Batılılaşma Eleştirisi -1-*
Hüseyin AYDOĞDU

30 *"İç Gözü Daha İyi Görsün Diye Dış Gözü Kapanan Gerçek Bir Münevver" Cemil Meriç'in Düşünce Dünyasında Tasavvuf*
Selami ŞİMŞEK

36 *Ümit Meriç, Babası Cemil Meriç'i Anlattı*
İNSİCAM

42 *Hüseyin Cemil Meriç Kimdir?*
Hüseyin AKIN

46 *Derin Bilgi ve Kültür Hazinesi Sahibi Bir Kahraman: Cemil Meriç*
Ferman KARAÇAM

54 *Münzevi Bir Entelektüel: Cemil Meriç*
Salih UÇAK

58 *Cemil Meriç'in Zihin Aynasında 'Dil' Yansımaları: Düşüncenin Malzemesi Olarak Kelime*
Hanifi VURAL

62 *Araftaki Kaçak: Cemil Meriç*
Mustafa ÖZEL

66 *Cemil Meriç'in Metaforik/ Mit(olok)ik/ Sembolik Dili*
Şaban SAĞLIK

72 *Cemil Meriç ve Bir Arayışın Münzevi İşçisi*
Temel HAZIROĞLU

78 *Düşünmeye Bir Çağrı: Cemil Meriç'in Düşünsel Serüveni ve İslam'a Yaklaşımındaki Değişimler*
Muhammet ÇELİK

88 *Cemil Meriç'in Roman Türü ve Bazı Romancılar Hakkındaki Görüşleri*
Mahmut BABACAN

96 *Cemil Meriç'le Hâfız, Goethe ve Divanı Üzerine*
Adem TURAN

100 *İdrak Ufkumuzu Aydınlatan Adam: Cemil Meriç*
Mülayim Sadık KUL

106 *Cemil Meriç'i Eleştirmek*
Muhammet Sani ADIGÜZEL

110 *Cemil Meriç Bu Ülkede*
Mehmet KAHRAMAN

112 *Türkiye'de Sağ Düşüncenin Yeniden Üretimi ve Cemil Meriç*
Faruk KARAARSLAN

116 *Bir Facianın Hikâyesi veya Tilki Hâlâ Ayakta*
Mustafa Nezihi PESEN

118 *Cemil Meriç Yahut 'Zihnî İstiklalci' Bir Aydının Portresi*
Özcan ÜNLÜ

124 *Cemil Meriç ile Yazılmış Bir Gençlik Hikâyesi*
Sinan ÖZYURT

128 *Hür Tefekkürün Kalesi*
Recep GARİP

134 *Cemil Meriç ve Çeviri*
İbrahim DEMİRCİ

138 *"Babam Cemil Meriç"*
Nihat PAKIRDAŞI

142 *Düşüncenin Gökkuşağında Bir Yolculuk: Cemil Meriç'i Anlama Çabası*
Melike Nur COŞKUN

144 *Konuşan Bir Zihinle İlk Karşılaşma: Cemil Meriç Konuşuyor Üzerine*
Betül ZEYREK

Namaz Kılmayı Kızından Öğrenen Aydın: Cemil Meriç

Vejdi BİLGİN

Prof. Dr., Bursa Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi

Toplumsal değişim bir süreç içerisinde meydana gelir ve birkaç kuşakta gündelik hayata yayılır. Toplumsal hayatın hemen her alanda bir kuşak içerisinde değişmesi mümkün değildir. Ancak Cumhuriyet'in ilk yıllarına baktığımızda devlet adamı, bürokrat, asker, aydın, yazar, üniversite hocası ve benzerlerinden oluşan kurucu elit kuşağın, üstelik belirli bir yaşın üstünde olmalarına rağmen zihniyet ve gündelik hayat açısından kısa sürede önemli değişimler sergilediğini görürüz. Aslında değişim Osmanlı'nın son döneminde başlamıştı, Cumhuriyet'le birlikte bu değişimin görünürlüğü zorunlu hâle getirildi. Osmanlı alfabesi veya ibadetlerin ifası gibi bazı hususlar değişmiş/değiştirilmiş gibi gösterilse de özel hayatta sürdürüldü. Yani aslında bir kuşak için radikal olarak görülebilecek değişiklikler de belirli bir akışkanlık içerisinde gerçekleşti. Kurucu kuşağın gerçekte ne kadar değişip değişmediği tartışılabilirse de çocuklarına eski zihniyet ve yaşam tarzını aşılamadıkları kesindir. Bu çocuklar, yani Cumhuriyet'in ikinci kuşağı modern değerler ve hayat tarzı üzerine yetiştirildiler, çocukluklarında eski hayata dair öyle ya da böyle öğrendiklerini de zaman içerisinde unuttular. Zamanın ruhu aksine izin vermedi.

Babasının ya da dedesinin "hoca" , "müftü" olduğunu söyleyen, ancak kendi hayatında dine hemen hiç yer vermeyen insanlara yabancı değiliz. Bu insan tipine uyan, yakın tarihin önemli aydınlarından birisi de Cemil Meriç'tir. Cemil Meriç kendisini tanıtırken, "Evvela ben Dimetoka'lıyım ve müftü ailesinden gelmeyim. Babam hâkim. Dinî bir terbiyem var. Babam aynı zamanda hacıydı ve fakihti," der.[1] Ancak dikkat çekici bir şekilde Cemil Meriç'in dinî bilgisi çocukluk evresiyle sınırlıdır. Kendisi dinî hayattan o kadar uzaklaşacaktır ki hayatının son evresinde namaz kılmayı kızından öğrenecektir. Tabii 1916 doğumlu Cemil Meriç tam bir Cumhuriyet çocuğu sayılmaz. Zira doğduğu yer olan Hatay 1918'de İngilizlerce işgal edilmiş, 1921 Ankara Antlaşması ile özerk bir bölge olarak Fransa'ya bağlanmıştır. Türkiye garantör sıfatıyla 1938'de Hatay'a girecek ve şehir 1939'da resmen Türkiye'ye bağlanacaktır.

1. Halil Açıkgöz, *Cemil Meriç ile Sohbetler* (İstanbul: Seyran İktisadi İşletmesi, 1993), 240.

Dolayısıyla Cemil Meriç Cumhuriyet'in fırtınalı devrim yılları içerisinde Hatay'dadır, ancak anlaşıldığı kadarıyla şehrin elit kuşağı Türkiye'ye benzemekte, şehir ile Cumhuriyet arasındaki sıkı bağ sürmekteydi. Nitekim Cemil Meriç lise eğitimini tamamlamak için 1936'da İstanbul'a gelmiş, Nazım Hikmet ve Kerim Sadi gibi solcu aydınlarla tanışmış ve yine o yıl memleketine geri dönmüştü.[2]

Uzun yıllar boyunca daha çok sol düşünceye yakın olan, özel hayatında dine ve dindarlara yer vermeyen Cemil Meriç'in hayatının son evrelerinde yaşadığı değişim, kanaatimizce, kendi düşünsel gelişimi (Hint düşüncesine duyduğu ilgi) kadar ailevi-çevresel faktörlere de bağlıdır. Şüphesiz bunların hangisinin daha etkin olduğunu kestirmek zordur. Hatta bu faktörlere mizaç özellikleri de eklenebilir, zira Cemil Meriç yapısı itibariyle eleştireldir ve bir şeye kolay bağlanacak, kolay kabullenebilecek birisi değildir. Dolayısıyla Cumhuriyet'in politika ve uygulamalarını hemen kabul edebilecek bir mizaç yapısından söz edemeyiz. Kendisini son dönemlerde "Osmanlı" olarak nitelendirmiştir, ancak bunun nasıl bir Osmanlılık olduğu incelenmeye değer bir konudur.

Cemil Meriç'in sağ (o dönemin mantığıyla milliyetçi-mukaddesatçı) çevreler ve yayın kuruluşlarına yakın durması, bizatihi bu grupların kendisine iltifatından kaynaklanmıştır. Zira bu çevreler sayfalarını Cemil Meriç'in yazılarına açıyor, toplantılarına çağırıyor, kitaplarını basıyor, hatta gönüllü asistanlık yapıyorlardı. Halil Açıkgöz, Sedat Yenigün, Mehmet Paksu bu isimlerden birkaçıdır. Aslında Cemil Meriç kendisi "sağ"a ait hissetmez, hatta sağ yayın organlarında yazmaktan duyduğu rahatsızlığını da açıkça söylemekten çekinmez: "Yeni Devir'de yazmak haysiyet kırıcı. Amenna, fakat şu veya bu sebepten dolayı beni tanıyan, saygı gösteren ve ısrarla makale talebinde bulunan bir yazı işleri müdürü var. İnsan, iltifata susuzdur."[3] Nitekim *Bu Ülke* isimli kitabı 1974'te bir sağ yayınevinden, Ötüken Neşriyat'tan çıkar ve kısa sürede birkaç baskı yapar.[4] Bu konuda Nurcuların ilgisi özellikle dikkate değerdir. İlk kez Sedat Yenigün, Cemil Meriç'e *Gençlik Risalesi* getirir ve okur. Daha sonra Risale-i Nur okumaları belirli aralıklarla devam eder. Mehmet Paksu da bu okumaları yapanlardan birisidir.[5] Nur talebeleri hem Cemil Meriç'e Risale-i Nur okurlar hem de yazım konusunda asistanlık yaparlar. Bu çabalar karşılığını bulur: Meriç Said Nursi'ye karşı gayet olumludur, ancak yine eleştirel biçimde. Aydınların ve akademisyenlerin Nurcuları görmezden geldiği veya olumsuz bir tutuma sahip oldukları ortamda Şerif Mardin'e Said Nursi'yi çalışmasını tavsiye eden Cemil Meriç'tir.[6] Gerek yazılarında[7] gerekse röportajlarında[8] Said Nursi ve Nurculuktan övgü dolu sözlerle bahseder. Cemil Meriç'e göre Osmanlı'nın yıkılış döneminde İslam düşüncesi açısından hürmete layık tek isim Said Nursi'dir.[9] Ancak Said Nursi özgün bir düşünceye sahip değildir, bir "tekrar"dır, fakat "yalçın bir irade, sert, müsamahasız bir mizaç"la laisizmin "kartondan

2. Mustafa Armağan, "Cemil Meriç," *DİA İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2004), 29/190.

3. Cemil Meriç, *Jurnal 2* (İstanbul: İletişim Yayınları, 7. Bs., 2001), 266-267.

4. Ümit Meriç, *Babam Cemil Meriç* (İstanbul: İnsan Yayınları, 2018), 269-270.

5. Mustafa Armağan (Haz.), *Cemil Meriç Konuşuyor* (İstanbul: Ketebe Yayınları, 2018), 297-298.

6. Meriç, *Babam Cemil Meriç*, 198.

7 Cemil Meriç, *Bu Ülke* (İstanbul: İletişim Yayınları, 20. Bs., 2003), 246-247.

8. Armağan (Haz.), *Cemil Meriç Konuşuyor*, 95-98.

9. Armağan (Haz.), *Cemil Meriç Konuşuyor*, 199.

Ümit Meriç'in açık yüreklilikle anlattığı anılarına göre Meriç ailesinin evinde namaz kılınmaz. Sülale içerisinde anne-babasının olduğu kuşakta namaz kılan tek kişi, aynı zamanda hacı olan küçük haladır. Hala 1955'lerde İstanbul'daki evlerini ziyaret ettiğinde namaz kılmak ister, fakat evde seccade yoktur.

setleri"ni yıkmıştır.[10] Cemil Meriç Nurculardan "Dostlarım. Dostluklarını kaybetmek istemem" diye bahseder.[11] Tabii yine eleştirel zihin yapısıyla Nur talebelerinden "Ufukları dar, kafaları basık, ama büyük bir meziyetleri var: hayranlık. Putlarına saygısızlık etmediğiniz ölçüde sizi dinliyorlar," şeklinde söz eder.[12] Meriç Nurcuların davetlerine de hayır demez. 1981'deki bir davet hakkında, "Nurcular her zamanki gibi terbiyeliydiler Çaylar içildi. Eller öpüldü. Bir iki cümle de ben söyledim. Alkışlandı," şeklinde olumlu intibaları vardır.[13]

Cemil Meriç'in düşünce ve dinî hayatının değişiminde, aile içinden bir kişi de rol oynamıştır, hatta kanaatimizce bu kişinin sağ çevrelerden çok daha önemli bir etkisi söz konusudur: kızı Ümit Meriç.

Ümit Meriç'in açık yüreklilikle anlattığı anılarına göre Meriç ailesinin evinde namaz kılınmaz. Sülale içerisinde anne-babasının olduğu kuşakta namaz kılan tek kişi, aynı zamanda hacı olan küçük haladır. Hala 1955'lerde İstanbul'daki evlerini ziyaret ettiğinde namaz kılmak ister, fakat evde seccade yoktur. Annesi bir yastık kılıfını seccade olarak verir, küçük Ümit de neyin nasıl yapılacağını bilmeden halasının yanında namaza durur.[14] Ümit Meriç'in ifadesiyle hem babası hem de annesi pozitivisttir. Evlerindeki dinî hayatla ilgili olarak

Ümit Meriç, küçüklüğünde sadece annesinin başına beyaz bir tülbent bağlayıp Mushaf'tan Yasin okuduğunu hatırlar. Anne Fevziye Hanım Darülfünun mezunu bir öğretmendir. Ümit Meriç on-on bir yaşlarındayken anne-babası onu ve kardeşini karşılarına alırlar, "Biz size dini bir terbiye vermeyeceğiz. Siz büyüdükçe okur, tetkik edersiniz. Vicdanınıza ne uygun geliyorsa onu uygularsınız," derler.[15] Ümit Meriç çocukluğunda camiye girmemiştir, sadece Üsküdar'da Mihrimah Sultan Camii avlusundan yolu kısaltmak için geçtiklerini hatırlar.[16] Çamlıca Kız Lisesi'nde okurken Trakya'dan gelen yatılı öğrenciler oruç tutar, "İstanbullu kızlar, banka müdürlerinin, milletvekillerinin, doçentlerin kızları, Ramazan'ın evlerine uğramadığı aileler"in çocukları tutmaz.[17] Ümit Meriç ilk namazını 30 yaşında (1976) kılar: "O ilk namazımda, sadece Fatiha ve İhlas'ı biliyorum. Rükûda ne denir, secdede ne denir, mutlak

10. Meriç, *Jurnal 2*, 215-216.

11 Açıkgöz, *Cemil Meriç ile Sohbetler*, 24.

12. Meriç, *Jurnal 2*, 266.

13. Meriç, *Jurnal 2*, 293.

14. Ümit Meriç, *İçimdeki Cennete Yolculuk* (İstanbul: Etkileşim Yayınları, 11. Bs., 2008), 14-15.

15. Meriç, *İçimdeki Cennete Yolculuk*, 35.

16 . Meriç, *Babam Cemil Meriç*, s. 125.

17. Meriç, *İçimdeki Cennete Yolculuk*, 140.

cahilim."[18] Bu sûreleri de nereden öğrendiğini hatırlamaz Ümit Hanım. O güne kadar düzenli olarak sadece Karacaahmet Mezarlığı'nın yanından geçerken okumuştur.[19] Aynı yıl orucunu da tutar. Yaz mevsimine denk gelen bir Ramazan ayında, ailece Kadıköy Caddebostan'da bir plajda kalırlar. Ramazan gelmiş ancak plajdaki kampa uğramamıştır. Akşam vakti herkes plajın lokantasında yemeğe oturur, yan masalarda biralar ve rakılar vardır. Ümit Meriç oruçlu olduğunu ailesine söyleyemez.[20]

Ümit Meriç İslam'ı "manevi babam ve hocam" dediği[21] Muzaffer Ozak ile tanımıştır. Ancak Cemil Meriç ile Fevziye Hanım kızlarının Cerrahi tekkesine gitmesini istemez. Buna rağmen Ümit Hanım 1979'un Kurban Bayramı'nda anne-babasını tekkeye götürmeyi başarır. Muzaffer Ozak bayram sabahı kahvaltı sofrasında başköşeye oturttuğu Cemil Meriç'e "Memleketin medar-ı iftiharısınız," şeklinde iltifatta bulunur. Muzaffer Efendi'yi ve tekkeyi tanıyan anne-baba bir daha kızına olumsuz telkinde bulunmaz.[22] Aslında sağ çevrelerle tanışan Meriç ailesinde tâ çocukluktan kalan dinî duygular depreşmeye başlamıştır. Örneğin 1977'de Kâni Karaca'nın Rahman Sûresi tilavetini dinleyen karı koca hüngür hüngür ağlamıştır.[23] Kızı namaz kılmaya başladıktan bir süre sonra babası, "Ümit, sen namaz kılıyorsun, bana da namaz kılmayı öğret. Sen kıl. Ben yanında durup sana ittiba edeyim," der.[24] Nur talebeleri kendisine sürekli yardımcı olmaktadır ancak bu mütefekkirin namaz kıldığını hiç görmemişlerdir. Mehmet Paksu'nun aktardığına göre 1981'de Salih Suruç, Cemil Meriç'in evinde çiğ köfte yoğurur, namaz vakti girdiğinde Cemil Meriç de namaz kılar. Mehmet Paksu ilk defa onun namaz kıldığını görmüştür.[25] 1982'de Cemil Meriç ve Fevziye Hanım artık düzenli namaz kılmaya başlarlar.[26] 1980'lerde pek çok evde görüleceği üzere anne-babalar çocukları vasıtasıyla hidayet yoluna girmişlerdir. Cemil Meriç bu durumun tipik örneğidir. Ümit Meriç bu tecrübeyi, biraz da üzüntüyle "... babama namaz kılmayı öğretmiş bir evlâdım. Bir yerde babam dinini evlâdından öğrendi; fakat öğrendi," diye ifade eder.[27] 1983'te Fevziye Hanım vefat ettiğinde cenaze namazını, bir zamanlar kızına menfi telkinde bulunduğu Muzaffer Özak kıldıracaktır.[28] Cemil Meriç ölümünden kısa bir süre önce Hüsamettin Arslan'a verdiği röportajda, "Müslümanım, Müslüman bir evrede doğdum," der. "Ancak ne kadar inanıp inanmadığımın cevabını mahşer günü bilebileceğim."[29]

Ümit Meriç'in ifadesine göre Cemil Meriç "araf"ta değil "cennet"tedir. Acaba bir Cerrahi tekkesine müntesip böyle bir kızı olmasaydı Cemil Meriç nerede olurdu? Şüphesiz bu, kelâmî bir sorudur ve bu yazının maksadını ve sınırlarını aşar. Ancak kesin olan bir şey var ki bir kız çocuğu anne-babasının ruhunun derinliklerinde yatan dinî duyguları uyandırmış, hidayetlerine vesile olmuştur.

18. Meriç, *İçimdeki Cennete Yolculuk,* 22.

19. Meriç, *Babam Cemil Meriç,* s. 125.

20. Meriç, *İçimdeki Cennete Yolculuk,* 142-143.

21. Meriç, *İçimdeki Cennete Yolculuk,* 26.

22. Meriç, *Babam Cemil Meriç,* s. 261.

23. Açıkgöz, *Cemil Meriç ile Sohbetler,* 264.

24. Meriç, *İçimdeki Cennete Yolculuk,* 37.

25. Meriç, *Babam Cemil Meriç,* 345.

26. Meriç, *Babam Cemil Meriç,* 263.

27. Meriç, *İçimdeki Cennete Yolculuk,* 37.

28. Meriç, *Babam Cemil Meriç,* 356.

29. Meriç, *Babam Cemil Meriç,* 369.

Babanın Batıda Kaybolmayan Oğlu

Kemal MANSUR

Cemil Meriç, düz cümlelerle anlatılabilecek bir adam değildir. Zira stabil, sıradan ve elindeki kelimelerle iktifa eden bir düşünce esnafı olmadı asla. Kendine kılavuz eylediği delişmen bir tecessüsün peşinde seğirtti durdu şark ile garbın anlam koridorlarında. Suallerinin yükünü taşıdı omuzlarında bir ömür. Kimi zaman acımasız kimi zaman ironik, çok keresinde ise saf bir çocuk siluetinde sualler...

Hayatın kasvetli gerçeklerinden kitapların müşfik yurduna daha çocukluk yıllarında hicret etmişti. Kitapların dünyasında da bir göçebe gibiydi zâhir. Tanıştığı her kelime yekdiğerine savurdu onu. Dertleşti onlarla kimi zaman, çoğu zaman da kavga etti. An geldi bir baba şefkatiyle nasihat etti kelimelere, an geldi bir cerrah titizliğiyle ameliyat masasına yatırdı onları, an geldi dizginsiz bir öfkeyle kovdu hayatından.

Kitaplar batıya götürdü onu ilkin. Fransızca yordamıyla batı düşünce ve edebiyatının derununda dolaştı bir vakit. Her bir metin yeni bir pencere açtı ve abide isimlerle tanıştırdı onu. Her birini heyecanla tanımaya çalıştı ve kendine has usulüyle tasnif ve tavsif etti. Konuşuverdi onlarla, hayranlık duydu çok kere, bazen öfkelendi birilerine ama tamamına şefkatle yaklaştığı anlaşılıyor kelimelerinden. Her biri yâreni olmuştu,

bazen birini hayranlıkla temaşa ettiğine bazen birinin başını şefkatle okşadığına şahitlik ediyorsunuz kitaplarında.

Doğuya dönüş hikâyesi ve güzergâhı, tam da kendisine yakışır bir gizem taşır. Yüzünü doğuya çevirmesini sağlayan, o yönden sızan huzmeler miydi acaba? Yoksa garptaki tecessüsünün kulağına fısıldadığı bazı istişraki veriler mi? Bu soruların önemi yok, çünkü o pergelinin sabit ucunu vicdanına batırmış bir fikir gezgini. Derdi hakikat. Hür düşünce râhında yürürken yönlerin ve mesafelerin ne önemi olabilirdi ki onun için? Lakin aidiyet olarak hiçbir zaman 'Bu ülke'li kalmayı ihmal etmedi...

Müthiş bir tenkit kabiliyeti, usulü ve ahlakı... Kimi zaman şirazesi kaçsa da hep vicdan volkanından püsküren, kimi zaman hikmet pınarlarından süzülerek gelen ama her defasında müthiş bir emek meyvesi olarak soframızda yer arayan tenkitler. Tırnaklarla kazılarak ulaşılan ve hâb-ı adem içre tarihin dışına taşınan kardeşlere acilen ulaştırılması gereken alarm zili mesabesinde tenkitler. Tenkitlerin mihverinde tohum mesabesinde bir duygu: Öfke kaplamalı şefkat. Kimseye iltimas yok. Doğudan da batıdan da lafını esirgemedi.

Zikzaklarının, gelgitlerinin çok olmasını bir nakısa olarak mı not etmeliyiz? Kanaatimce tam aksi. Tarihimize örnek bir münevver iştihası/tecessüsü/tatminsizliği olarak kaydetmeliyiz tavrını. Hatta Cemil Meriç'i bu hasletleriyle öne çıkarmalı ve müstakbel münevverlerimize bir numune-i imtisal olarak sunmalıyız. 'Bu ülke'yi kuran kafanın ne denli sıkı bir okuma/arama arka planı olduğunu tebellür ettirmeliyiz. Bunun için de üstadın yaptığına paralel bir ciddiyetle iş tutmalıyız. Kuru övgüler kuruntudan öte bir işe yaramıyor maalesef.

Tercümeleriyle kültür hayatımıza kattıkları kadar tercümedeki kılı kırk yaran rikkati ve düştüğü dipnotlar da eşsizdir. Tercüme ameliyesine bir biçimde bulaşmış birisi olarak bu alanın çok hafife alındığını ve bundan dolayı eksiz-yanlış birçok şeyin dolaşıma girdiğini

Doğuya dönüş hikâyesi ve güzergâhı, tam da kendisine yakışır bir gizem taşır. Yüzünü doğuya çevirmesini sağlayan, o yönden sızan huzmeler miydi acaba? Yoksa garptaki tecessüsünün kulağına fısıldadığı bazı istişraki veriler mi? Bu soruların önemi yok, çünkü o pergelinin sabit ucunu vicdanına batırmış bir fikir gezgini. Derdi hakikat. Hür düşünce râhında yürürken yönlerin ve mesafelerin ne önemi olabilirdi ki onun için? Lakin aidiyet olarak hiçbir zaman 'Bu ülke'li kalmayı ihmal etmedi...

Jakoben inkılapların memleket üzerinde yaptığı tahribatı kimi zaman çok açık, kimi zaman da dolaylı ifadelerle, ama her seferinde sert biçimde eleştirdi. Gelenin keyfi için kalem oynatmadı, gideni ise içselleştirerek adalet terazisinde tartmaya çalıştı. Bu denli çok okuyan, kitap sayfalarında dinlenmeden yol alan hür fikir sevdalısı bir adamın zikzaklarını bir nakısa gibi ileri sürmemek gerekir. Mağarasından yaptı tüm çağrılarını. Mağara dışındakiler onu ne kadar duydular ne kadar hissettiler, ayrı bir bahis.

görüyorum. Özellikle kültürel alandaki tercümelerin çok daha hassasiyetle yapılması beklenir ama yayın dünyasının tecimsel rekabetinden tutun da birçok 'az pişmiş'in bu işe soyunması ve dahi tercüme tenkit geleneğinin memleketimizde yerleşmemiş olmasından dolayı istenilen seviyede durmuyoruz. Cemil Meriç bu anlamda da dikkatle incelenerek örnekleştirilmelidir.

Onu kitaplarından önce ağızdan ağıza dolaşan aforizmalarıyla tanıdım. Lise talebesiyken Sanayi Mahallesi'nde İslami mücadelenin her yelpazesinden insanın buluşma noktası olan Sohbet Çay Salonu'nda abilerimizin lirik söylevlerinin vazgeçilmez unsurlarındandı üstadın vurucu cümleleri. "Kâmusa uzanan el namusa uzanmıştır..." Büyük bir gurur ve özgüvenle ama mahiyetinden bi-haber tekrar eder dururduk onun cümlelerini. Beş altı cümleyi geçmezdi lakin bize fazlasıyla yeterdi! Birçok abidevi isme yaptığımız gibi ona da kendi dünyamızın 'genişliği' içerisinde hayat hakkı tanırdık...

Okuma serüvenim geliştikçe o 'süslü' ifadelerin ardında nasıl 'trajik' bir hikâyenin yattığına tanık olmaya başladım. Nasıl bir yalnızlık, nasıl bir cehd, nasıl bir tecessüs, nasıl bir karanlık, nasıl bir kararlılık. Erken yaşta fikir çilesi çekmeye başlayan bir adamın erken ödemeye başladığı bedeller. Hapisler, dışlanmalar, yoksunluklar... Okudukça onu daha çok sevdim. Okudukça memleket adına utandım. Memlekete çöreklenen mustağriplerin hiçbir özgün çabayı, sıradanlığı aşma gayretini cezasız bırakmayacağını, onun hayat hikâyesi üzerinden bir daha teyit etmiş oldum.

Okumak, onun hayatının tek rengiydi adeta. Mustarip olduğu göz rahatsızlığına rağmen delice okumaya devam etti. Pervaneler gibi döndü kitapların etrafında gözlerindeki son şuayı kaybedinceye dek. Dünyanın rengi karanlığa döndüğünde dahi onun hayatının rengi değişmemişti adeta. Yardım alarak okumaya, hatta delice okumaya devam etti. Gözlerini kaybetmenin trajedisi katlanılması güç elemlere ve ağır sınanmalara maruz bıraktı onu. İntiharı düşünecek derecede ağır yaşanan bu vetireyi kitaplara tutunarak aştı. Kitaplar onun ışığıydı çünkü. Gençlerimizin bu hikâyeye detaylı biçimde muttali olmaları çok önemli. Fikir üretiminin nasıl bir aşkı ve çabayı gerektirdiği görmeliler.

Batıya vukufiyeti ölçüsünde doğuyu biliyor muydu sorusu, benim için cevabı muğlak bir soru. Üstad hakkında zihinde böyle bir istifhamın belirmesi, çok büyük ihtimalle soruyu üreten birikimin kifayetsizliğinden kaynaklanıyor ama onunla ilgili kaleme alınan bir yazıda onun sarahatiyle san-

sürsüz konuşmak icap ederdi. Metinlerinde tenkitlerinin sarahatinde çözüm önerilerini sezemeyişim benim halletmem gereken bir müşkül belli ki.

*İzm*lere mesafeli duruşu, insan zihnini belli bir format üzere dondurmaları ve encamında düşünce adı altında insanı köleleştirme mekanizmaları olduklarını fark etmesindendir. O, fikir âleminin Evliya Çelebi'sidir zira. Hiçbir yere sabitleyemezsiniz onu. Garptan şarka dolarak gâh hayran kalacak gâh savaşacaktır. Babanın batıya giden ama orada kaybolmayan çocuğudur o.

Haddimi biraz daha zorlayarak şunu söyleyebilirim: Meriç'in batıya dair tecessüsü bir oksidentalizmdir. Bu anlamda onun satırları arasında gezinirken batıya dair verilerin bir doğulunun prizmasından özgün bir şekilde süzülerek önümüze aktığını hissederiz. Batılı metinler arasında seyr-ü sefer eyleyen bir aydının önümüze koyduğu ürünlerin özgün olduğunu ifade etmek bir paradokstur ki, sadra şifa çözüme bu yoldan ulaşabiliriz. Avrupa tarihine dair her şeyi onların veri ve gözlemleri üzerinden okuyoruz. Buna bir son vermek zorundayız. Bu yolda üstadın batı kültür/edebiyatı üzerindeki tahlil usulü, bizim için çok değerli yol gösterici bir kaynak olduğu kanaatindeyim.

Jakoben inkılapların memleket üzerinde yaptığı tahribatı kimi zaman çok açık, kimi zaman da dolaylı ifadelerle, ama her seferinde sert biçimde eleştirdi. Gelenin keyfi için kalem oynatmadı, gideni ise içselleştirerek adalet terazisinde tartmaya çalıştı. Bu denli çok okuyan, kitap sayfalarında dinlenmeden yol alan hür fikir sevdalısı bir adamın zikzaklarını bir nakısa gibi ileri sürmemek gerekir. Mağarasından yaptı tüm çağrılarını. Mağara dışındakiler onu ne kadar duydular ne kadar hissettiler, ayrı bir bahis.

"Şehrin öbür ucundan koşarak gelen" bir adamdır O. Canhıraş bir gerçeği haykırma derdindedir. Uzun, sakin cümleler kurma lüksü yoktur onun. Fareli köyün kavalcısının peşine takılan kavmine, hançeresi patlarcasına haykırmaktadır. Öfkelidir. Heyecanlıdır. Kısık seslidir bir yandan. Vaktiyle anlaşılmadı, inşallah kavmi dönüş yolunda onu anlama çabasına girişir.

Cemil Meriç'i okumak, zor zanaat. Münzevi adamı okumak için inzivaya çekilmek gerekir. Büyük adamları okumak dikkat gerektirir, üstadı okurken mutlaka rikkati de eklemelisiniz. Ondan iki alıntıyla bitirmek şık olacaktır:

"Ne güzel tarif: "Gerici, bir toplumun gelişmesini sağlayacak hiçbir yeniliği istemeyen, her yönüyle eskiyi özleyen ve eski düzeni getirmeye çalışan (kimse)" (Meydan Larousse). Tarifin tek kusuru bu ucubenin hangi çağda, hangi ülkede yaşadığını söylememesi. Murdar bir hal'den muhteşem bir maziye kanatlanmak gericilikse, her namuslu insan gericidir. IV. Murat'a, Süleyman devrine dön! diye haykıran Koçi Bey'den Reşit Paşa'ya kadar Osmanlı Devleti'nin bütün ıslahatçıları gerici. Dante, yaşadığı çağdan iğrenir. Balzac eserini iki ezelî hakikatin ışığında yazar: kilise ve krallık. Dostoyevski maziye âşık. Dante gerici, Balzac gerici, Dostoyevski gerici!" (Bu Ülke, s. 82).

"Arap harflerini müdafaaya yeltenen bir tek hoca çıkar: Yahudi Avram Galanti. Harf devrimi, kütüphaneleri tuğla yığınına çevirir. İrfanımızı düne bağlayan köprüler uçurulmuştur. Müstağripler, zaferin sarhoşluğuyla bedahetlere meydan okurlar. Hiçbir ülkenin eşine rastlamadığı bir vandalizme inkılâp adı verilir: Dil inkılâbı. Bu aşırı tasfiyecilik çıkmaza saplanınca sahneye yeni bir nazariye çıkarırlar: Güneş Dil Teorisi. Bu dâhiyane buluş intelijansiyanın namusunu kurtarır. Türkçe bütün dillerin anası olduğuna göre özleştirmeğe ne lüzum var. Ama bir kere ok yaydan fırlamıştır. İntelijansiya ebedî şefin ölümünden sonra büsbütün gemi azıya alır. Dil devrimi politikanın emrindedir artık. Ona dil uzatmak, devlete karşı koymaktır. Aydının tek hürriyeti vardır: dili tahrip. Mektepler nesillerin hafızasını nesebi gayrı sahih "tilcik'lerle doldurur. Güdümlü basın bu yıkıcılığa alkış tutar." (Mağaradakiler, s. 266).

Tarık Mümtaz'ın Mümtaz Öğrencisi Hüseyin Cemil

Yusuf Turan GÜNAYDIN

Cemil Meriç'ten matbu bir eserde ilk kez söz eden yazar herhâlde Tarık Mümtaz Göztepe (1891-1977) olsa gerektir. 1935 yılında Hatay'da sürgündeyken kaleme aldığı eserinin "İskenderun'da Gazetecilik Hayatı" başlıklı bölümünde Arapça, Türkçe, Ermenice, Fransızca birçok süreli yayını kısa kısa tanıtırken bir de Antakya Lisesi öğrencilerinin çıkardığı "Yeni Lise" adlı bir yayından bahseder. İşte bu yayın vesilesiyle üç kabiliyetli öğrencisini de zikretmiştir. Bu öğrencilerden biri de Hüseyin Cemil Yılmaz'dır.

"Çizgiler ve Bilgiler"

Tarık Mümtaz Yüzellilikler'e dâhil edilip sürgüne gönderildikten ve Bulgaristan, Romanya, Almanya, İtalya gibi memleketleri dolaştıktan[1] sonra nihayet -o tarihlerde Türkiye sınırlarına dâhil olmayan- Hatay'a yerleşir ve burada yayıncılıkla ve muallimlikle iştigal eder. Burada, gençlik yıllarından beri içinde bulunduğu yayın dünyasının bir ferdi olarak dikkat çekici çalışmalar yürütür. Bu arada içinde talebe Cemil Meriç'in adını zikrettiği bir kitap da yayımlar.

"Hususî Forma"sını 1936'da Halep'te Maarif Matbaası'nda bastırdığı kitabın 1935 yılında bastırdığı ana metni, *Çizgiler ve Bilgiler: Müstakil İskenderun İli 1935* adını taşır.[2] İç kapakta "Birinci Cilt" kaydı varsa da ikinci cildi basılamamış gözükmektedir. Kitap eski harflerle Türkçe olarak yayımlanmıştır. Müellifin kitabında kullandığı imza ise "Tarık Yazganalp"tır.

"Suriye Zimâmdârlariyle Bazı Meşâhirinden Birkaç Sîmâ" alt başlığı sadece Hususî Forma'da yer alırsa da kitabın muhtevası hakkında daha net bir izlenim verdiği için zikre değer gözüküyor. Hakikaten kitapta İskenderun'da yaşayan ve görev yapan birçok simanın biyografilerine yer verilmiştir. Fakat Tarık Mümtaz, bununla da yetinmeyip onların karikatür tarzı el çizimi resimlerini de yayımlamıştır. Resimleri bizzat

1 Bu ülkelerdeki sürgün yıllarını çok kapsamlı bir şekilde anlatmıştır: Gurbet Cehennemi: *Mütareke Sonrası Hâtırat*, yay. haz. Hasan Afşın Günaydın, Kopernik Yayınları, 1. bs., İstanbul 2018.

2 Kitap Selma günaydın tarafından çeviriyazı metin olarak hazırlanmış ve fakat bastırılamamıştır.

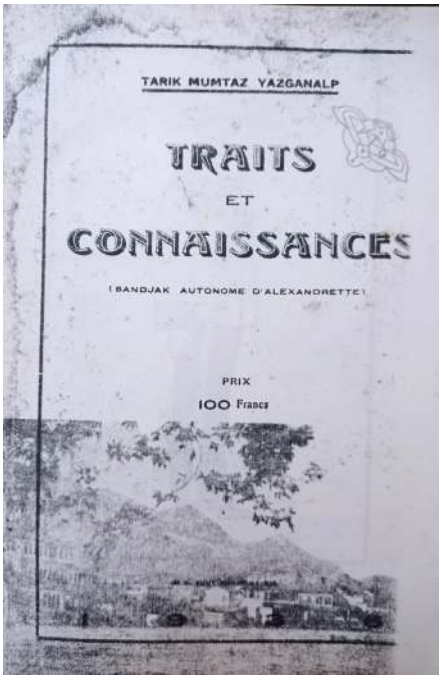

çizmiştir elbette.

Kitap 29 Haziran 1938 tarihli 3527 sayılı yasa ile Yüzellilikler'in affedilmesi ve Tarık Mümtaz'ın da Türkiye'ye dönmesinden üç yıl kadar önce basılmıştır (1935-1936). Cemil Meriç o tarihlerde Antakya Sultânîsi'nde öğrencidir ve henüz Türkiye Cumhuriyeti vatandaşı değildir. Bilindiği üzere Hatay, Fransa'yla imzalanan anlaşma sonucu 23 Haziran 1939 tarihinde anavatana bağlanmıştı.

"Hüseyin Cemil Yılmaz"

Tarık Mümtaz, bir talebe dergisi olan Yeni Lise'den *"Yarına emniyetle bakan genç ve susamış çocuklardan Yunus Nadi Koçak'la arkadaşı Cemil Kânî'nin elbirliğiyle çıkardığı, talebe mecmû'ası. İstikbâl va'deden bu mecmûa iki nüsha çıkmış ve mekteb idâresi, tedrîsâta mâni olur fikriyle devâmına müsâade etmemiştir."*[3]

şeklinde bahsetmiş ve hemen peşinden daha lise yıllarında kabiliyetini keşfettiği öğrencilerinden üçü için birer ara başlık açmıştır. Burada, başta "Hüseyin Cemil Yılmaz" olmak üzere Sadi Cemal[4] ve Kemal Sülker (1919-1975) hakkındaki müspet kanaatlerini serdetmiştir.

Cemil Meriç'ten söz ettiği paragraflarda oldukça veciz ifadelerle talebesini şöyle tanıtıyor:

> **"Hüseyin Cemil Yılmaz**
>
> Fıtratın üç yüzü de keskin bir zekâ ve kâbiliyet silâhı…
>
> Nazım, fen ve 'ilimde hangi tarafa dönerse bir gün o tarafta bir ehrâm gibi yükselip salâbetli kâidelerine yerleşecek gümrâh istidâd.
>
> Alabildiğine taşkın olan zekâsiyle vefâsı at başı berâber giden iki asîl cündîdir. Candan dileğim şudur ki

Cemil Meriç'ten matbu bir eserde ilk kez söz eden yazar herhâlde Tarık Mümtaz Göztepe (1891-1977) olsa gerektir. 1935 yılında Hatay'da sürgündeyken kaleme aldığı eserinin "İskenderun'da Gazetecilik Hayatı" başlıklı bölümünde Arapça, Türkçe, Ermenice, Fransızca birçok süreli yayını kısa kısa tanıtırken bir de Antakya Lisesi öğrencilerinin çıkardığı "Yeni Lise" adlı bir yayından bahseder.

3 Tarık Mümtaz Yazgan Alp, *Çizgiler ve Bilgiler* 1935, C. I, baskı yeri ve tarihi belirtilmemiş; "Husûsî Forma"sı ise Halep'te Maarif Matbaası'nda basılmıştır. 16 [Hususî Forma] + 224 [Ana metin] + 32 s. [*Traits et Connaissances* başlıklı Fransızca eki].

4 Hakkında bilgi bulamadık.

bu kahraman şövalyeler, biri birlerinden bir tek adım geri kalmadan kemâlin son hedefine kadar yan yana yürüsünler." (s. 212).

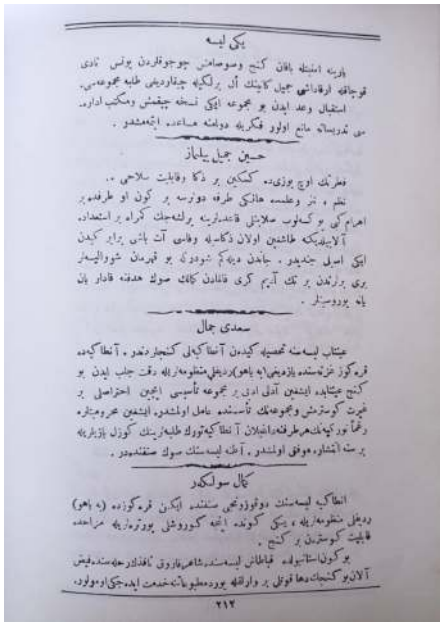
Buradan, Cemil Meriç'in o yıllarda "Yılmaz" soyadını kullandığını öğreniyoruz. Türkiye'de 21 Haziran 1934'te çıkan Soyadı Kanunu sonrası Antakya'da da bu yönde bir uygulamaya gidilmiş olmalıdır. Nitekim Tarık Mümtaz da kitabının kapağında geçtiği üzere "Yazgan Alp / Yazganalp" soyadını kullanmıştır.

Buradan, Cemil Meriç'in o yıllarda "Yılmaz" soyadını kullandığını öğreniyoruz. Türkiye'de 21 Haziran 1934'te çıkan Soyadı Kanunu sonrası Antakya'da da bu yönde bir uygulamaya gidilmiş olmalıdır.

Cemil Meriç'le birlikte adları anılan diğer iki öğrenciden Sadi Cemal Adana Lisesi'nde öğrencidir.[5] Kemal Sülker[6] ise Meriç gibi yine Antakya Lisesi'ndedir. 12. sınıftayken, milliyetçi tutumu vb. sebeplerle Antakya Lisesi'nden diploma alamadan okulu terk etmek zorunda kalan Cemil Meriç'in lise öğrenimine İstanbul'da Pertevniyal Lisesi'nde devam ettiği ve o sırada Nâzım Hikmet ve Kerim Sadi başta olmak

üzere dönemin solcu aydınlarıyla tanıştığı bilinir. Bu bapta bir anahtar ismin de Kemal Sülker olabileceğini düşünebiliriz. Yani aynı yıllarda Antakya Lisesi'nde arkadaş olan Sülker'le Cemil Meriç'in İstanbul'da sol fikriyatı benimsemede de yolları kesişmiş olmalıdır. Çünkü Sülker Antakya'da başlayan lise öğrenimini İstanbul'da Kabataş Erkek Lisesi'nde tamam-

یکی لیسه

حسین جمیل یلماز

سعدی جمال

کمال سولکدر

۲۱۲

5 Tarık Mümtaz *Çizgiler ve Bilgiler*'de ondan şöyle bahsediyor:

"Sa'dî Cemâl

Ayntâb Lisesine tahsile giden Antakyalı gençlerdendir. Antakya'da *Karagöz* gazetesinde yazdığı "Be yahu" redîfli manzûmeleriyle dikkat celbeden bu genç, Ayntâb'da *Işkın* adlı edebî bir mecmûa tesîsi için ihtirâslı bir gayret göstermiş ve mecmûanın teessüsünde âmil olmuştur. *Işkın*, mahrûmiyetlere rağmen Türkiye'nin her tarafına dağılan Antakya Türk talebelerinin güzel yazılariyle bir sene intişâra muvaffak olmuştur. Adana Lisesinin son sınıfındadır."

6 "Kemâl Sülker

Antakya Lisesi'nin dokuzuncu sınıfında iken *Karagöz*'de "Be yahu" redîfli manzûmeleriyle, *Yenigün*'de ince görüşlü portreleriyle mizâhta kâbiliyet gösteren bir genç.

Bugün İstanbul'da Kabataş Lisesi'nde şâir Fârûk Nâfiz'in rahlesinde feyz alan bu gencin daha kuvvetli bir varlıkla yurt matbûâtına hizmet edeceği umulur."

چیزکیلر و بیلکیلر

(خصوصی فورما)

سویه زمامدارلریله بعضی مشاهیرندن بر قاچ سیما

حلب : معارف مطبعه‌سنده باصیلمشدر

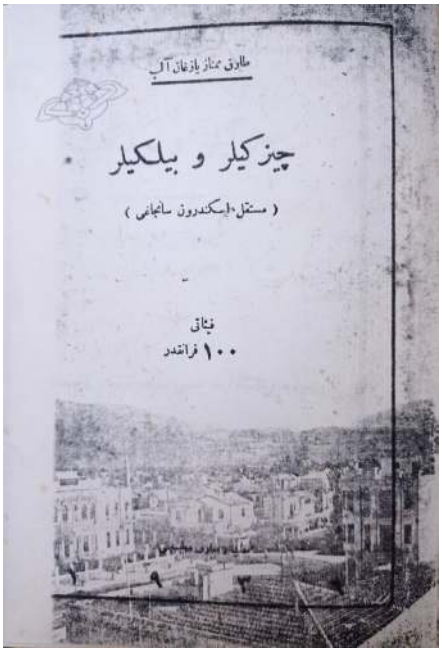
۱۹۳۶

lamış, 1938 yılında İÜ Hukuk Fakültesi'ne kaydolmuştur.

Tarık Mümtaz'ın Takdirkârlığı

Tarık Mümtaz iyi bir tahsil görmüş ve iyi yetişmiş bir münevver olarak yaverlik yıllarında *Ümit*[7] adlı edebî bir gazete çıkarmış bir şahsiyettir. Çıkardığı dergide Fuat Köprülü, Nâzım Hikmet, Sabahattin Ali gibi münevver ve edebiyatçılar kalem oynatmıştır. Dolayısıyla muallimlik yıllarında öğrencilerini iyi gözlemleyişi ve onlara karşı takdirkâr bir tutum sergilemesi anlaşılabilir bir durumdur.

Cemil Meriç hakkında kullandığı *"Fıtratın üç yüzü de keskin bir zekâ ve kābiliyet silâhı"* tabiri; "şiir", "sanat" ve "ilim" dallarının her üçünde de başarılı olabilecek bir öğrenci portresini özetler. Meriç

طارق ممتاز بازغان آثار

چیزکیلر و بیلکیلر

(مستقل اسکندرون سالنامه‌سی)

نیساق

۱۰۰ فرانغدر

de bilindiği üzere şiir de yazmış, sanat ve ilim dallarıyla ilgilenmiştir. Şiirde sabitkadem olmamışsa da, bu durum başarısız olacağından değil, fıtratının araştırmaya daha meyyal olmasından kaynaklanmış olmasındandır denilebilir. Nitekim hâzık bir muallim olarak Tarık Mümtaz'ın isabetli tanıklığı ortadadır.

"Gümrah istidat" ve "taşkın zekâ" tavsiflerine hakkıyla uyan Cemil Meriç, Tarık Mümtaz'ı mahcup etmemiş bir talebesi olarak da görülebilir. Tarık Mümtaz ise bu bapta daha lise yıllarında keşfettiği öğrencilerini, Antakya'da devrin birçok "kelli-felli" simaları arasında zikretmekten çekinmeyen iyi bir muallim görünümündedir.

Bir de Cemil Meriç'in kendi kalemiyle bir portresini resmetmiş olsaydı, tarihe düşülmüş bu not, eksiksiz bir tanıklık olma hüviyetine sahip olacaktı...

Bir de Cemil Meriç'in kendi kalemiyle bir portresini resmetmiş olsaydı, tarihe düşülmüş bu not, eksiksiz bir tanıklık olma hüviyetine sahip olacaktı...

7 *Ümîd, On Beş Günde Bir Defa Neşr Olunur Mecmûa-i Edebiyyedir*, Sâhib-i imtiyaz ve müdîr-i mes'ûlü: Târık Mümtaz, 1335/1919 – 1337-1921 arasında 20 sayı çıkmıştır.

Hoca ve Talebe

Hüseyin YORULMAZ

Kendine özgü anlatım tarzıyla okuyup da etkilendiğim ilk göz ağrım olan yazarlardan biridir Cemil Meriç. Söylediklerinin ifade ettiği anlam bir yana, ifade ediş biçimi olarak şu cümlelerden nasıl etkilenilmez: "Avrupalı. Hangi Avrupalı? Bugün bütün dünya Avrupalı değil mi?", "Vehimlerimizi bir anda dağıtıveren, rüyalarımızı alıp götüren bir sitayiş. İnsan kaçmak istiyor. Mağaraya, mezara veya cinnete." "Nazım ifadenin çocukluğu, sevimli ve serkeş. Nesir, daha girift, daha kâmil bir nazım; bütün nazımları kucaklayan bir orkestra. Kur'an mensurdur; yedi askı şairlerini secdeye kapandıran bir nesir." "Bir çağın vicdanı olmak isterdim; bir çağın daha doğrusu bir ülkenin. Mazlum bir kavmin sesi olmak isterdim. Muhteşem bir maziyi daha muhteşem bir istikbale bağlayacak köprü olmak isterdim, kelimeden, sevgiden bir köprü..." "Kuşlara benzer kelimeler, odana dolarlar bir akşam. Nereden gelirler bilinmez. Kâh çığlık çığlığadırlar kâh sesleri işitilmez. Çiçeğe benzer kelimeler: turuncu, erguvan, beyaz. Bir rüzgâr sürükler hepsini. Bulutlara güven olmaz."

Cemil Meriç'in kitaplarından bu tür cümleleri çoğaltabiliriz ve yazdıkları arasında hezârân vardır. İşte böylesine mutantan ve müsecca bir üslûbun sahibi Cemil Meriç'i tanımak istedim. 12 Eylül dağdağasının hemen akabinde Maraş'tan İstanbul'a üniversite eğitimi için gelmiş

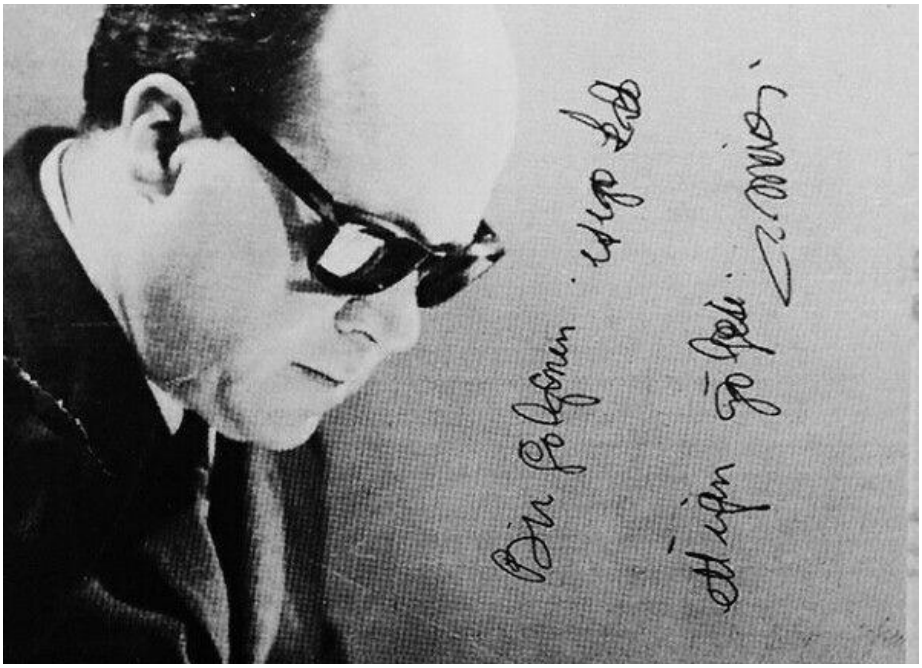

taşralı bir öğrenci olarak, bütün kitaplarını okumuştum. Aynı kitapları yeniden gözden geçirip, cevabını bizzat yazarın kendisinden alacağım dilden edebiyata, kültürden politikaya onlarca soruyu sorma cesaretinde bulundum. *Yeni Devir*'deki "Dağarcık" sütununu okuyor ve gazetenin yazı işleri müdürü Hüseyin Evliyaoğlu ile de görüşüyorduk. Konuşma gazetede yayımlanacaktı. Bu amaçla Üstadın Göztepe'deki evine ilk gidişimiz sınıf arkadaşım, kadîm dost Mustafa Armağan ile oldu.

Bir ucu denize çıkan Tütüncü Mehmet Efendi Caddesi'nin sol tarafında yer alan, bulmakta zorlanmadığımız üç katlı bir binanın giriş katı. L tipi büyükçe odanın sade dekoru kitaplarla badanalı duvarlarında kaldı gözlerimiz. Uğruna feda ettiği gözlerini görmezlikten geliyor Üstad, kitaplarım diyor, gençliğimde beni yalnız bırakmayan kitaplarımı okumak istediğim zaman şimdi yalnızca kokluyorum; birikmiş hasretimi böyle gideriyorum ancak. Ben L'nin kısa bacağının ucunda dışarıdan çiçek tarhlarıyla kaplı pencerenin önünde oturuyorum. Haftalık birikmiş gazetelerini bıraktım masanın üstüne. Gazeteden bir zarf içinde gönderilen aylık telif ücretini takdim ettim. Sonra da gazete adına uzunca bir konuşma yapmak istediğimi ve uzunca bir süre çalışarak sorular hazırladığımı belirttim. Teyp kullanamayacağımı, ancak konuştuklarını eksiksiz dikte edebileceğimi söyledi. Bunun üzerine uzun bir süre konuşulmadı, sessizlik dolu ortama tam bir sükunet hakim oldu.

Soracağım 100'den fazla soruyu önce baştan sona ana hatlarıyla bir defa okudum. Aralıksız dinledikten sonra şu açıklamayı yaptı: "Soruşturmanızı büyük bir sabır ve alaka ile dinledim. Geniş bir tecessüsünüz var. Yarım asrı dolduran bir düşüncenin her yönünü kurcalamağa kalkışmışsınız. Suallerinizi lâyıkıyla cevaplandırmak için bir değil bir düzine kitaba ihtiyaç var. Eserlerimi yeniden yazmak, gölgede kalan veya ister istemez gölgede bırakılan birçok soruları yeniden ele almak lâzım. Gerçek aydınlığı ancak vahiyde bulabilirsiniz. İnsanın başarabileceği uçsuz bucaksız bir meçhuller ormanında birkaç kibrit tutuşturmaktan, kesif ve çok sınırlı bir karanlık parçasını aydınlatmaya çalışmaktan ibaret. Başka bir mesele daha var: Toplumun, dönemin ve çevremizdeki insanların etkisinden sıyrılamayız. Söylediklerimizin kaçta kaçı samimi düşüncemi aksettiriyor, kaçta kaçı ideolojilerin etkisinden sıyrılabilmiş? Bu suali bütün yazarlara tevcih edebilirsiniz. Ben siyasî ihtirasların dışında kaldım. Ama beşerî zaaflardan sıyrıla-

Gerçek aydınlığı ancak vahiyde bulabilirsiniz. İnsanın başarabileceği uçsuz bucaksız bir meçhuller ormanında birkaç kibrit tutuşturmaktan, kesif ve çok sınırlı bir karanlık parçasını aydınlatmaya çalışmaktan ibaret. Başka bir mesele daha var: Toplumun, dönemin ve çevremizdeki insanların etkisinden sıyrılamayız. Söylediklerimizin kaçta kaçı samimi düşüncemi aksettiriyor, kaçta kaçı ideolojilerin etkisinden sıyrılabilmiş?

Fuat Andıç, Berke Vardar, Ali Özgüven, İzzet Tanju, Server Tanilli, Muhan Bali, Kerim Sadi, Kemal Tahir, Tarık Mümtaz Göztepe, Şerif Mardin, Celâl Sılay, Ergun Göze gibi devrin akademi camiasında, düşünce ve basın dünyasında yeri olan şair, yazar, gazeteci ve akademisyenler Cemil Meriç'in arkadaş ve dost halkalarından sadece birkaçıdır.

bildim mi? Hatta böyle bir şey mümkün müdür? Bilerek kimseyi aldatmadım. Ama kendim aldanmışımdır, belki. Elimizde aldanmayan tek kıstas var: vahiy. Vahiy ezelî ve ebedî hakikat. Bu hakikati idrak eden insan çağdan çağa, ülkeden ülkeye değişir. Binaenaleyh idrâki de, yorumları da ister istemez şüpheli mahiyette. Şahsınızda birçok okuyucularımın da merakını aydınlatacağına inandığım için anketinize muhatap olmayı kabul ediyorum."

İki oturumda gerçekleşen ve toplam 11 saat süren bu konuşma 2-11 Nisan 1982 tarihleri arasında *Yeni Devir* gazetesinin ikinci sayfasında on gün boyunca tefrika edildi.[1]

Cemil Meriç'in bir yazar olarak her zaman üslûbuyla, konuşmasıyla, polemikçi tarafıyla cezbedici bir yanı olmuştur. İstanbul Edebiyat Fakültesi hocalarından Nurettin Şazi Kösemihal onu tanıdıktan sonra şöyle der: "Siz bir hoca gibi değil, bir tekke şeyhi gibisiniz. Size bir kere bende olan derviş, bir daha dizinizin dibinden ayrılmıyor."

Gerçekten de yaşadığı yıllarda Cemil Meriç'in evini adeta akademiye çeviren arkadaşları, dost ve talebeleri hep böyle olmuştur. Onun bu çekim merkezi olma özelliğini 1960'lı yıllardan vefat ettiği tarihe kadar devam ettiğini söyleyebiliriz. Üstad bu cezbedici yönünü hiçbir muhibbanından esirgememiş, kapısı herkese açık kalmıştır. Bunun için bilhassa özel bir çaba sarf ettiği söylenemez ama doğal bir şekilde gelişen bu ilişki çoğu tanıdıkları tarafından bilhassa ifade edilir. Kendiliğinden oluşan kültürel bir muhit de diyebilirsiniz buna.

Fuat Andıç, Berke Vardar, Ali Özgüven, İzzet Tanju, Server Tanilli, Muhan Bali, Kerim Sadi, Kemal Tahir, Tarık Mümtaz Göztepe, Şerif Mardin, Celâl Sılay, Ergun Göze gibi devrin akademi camiasında, düşünce ve basın

1 *Bulutları Delen Kartal* (Cemil Meriç'le Konuşmalar) Haz. Mustafa Armağan, Ufuk Yayınları, s. 31-58, İstanbul 2004

dünyasında yeri olan şair, yazar, gazeteci ve akademisyenler Cemil Meriç'in arkadaş ve dost halkalarından sadece birkaçıdır. Meriç'in yazdıkları yanında bu insanların onu değerlendirmelerini de göz önünde bulundurduğumuz zaman biz Üstadı daha iyi anlayabiliriz. Ümit Meriç yukarıda sözünü ettiğimiz kitabında bu kişilerden ayrı ayrı bahseder ve babası hakkındaki görüşlerini anlatır.[2]

Ali Özgüven onlardan biridir mesela. Cemil Meriç'e yıllar boyu kendini nasıl adadığı, evlenip çoluk çocuğa karıştıktan sonra bile her cumartesi sabahı erkenden gelip hocasının eserlerinin hazırlanmasına canla başla çalışmasından bellidir. Bir o kadar da mütevazı ve adanmış bir ruha sahiptir. Ümit Meriç bir gün onu Bursa'da dekan olduktan sonra misafirlerine tanıştırırken "Profesör Ali Bey" diye söze başlayınca sözünü yarıda keserek, "bu kapıdan içeri girdiğimiz an bizim ne profesörlüğümüz kalır ne dekanlığımız. Biz hepimiz babanızın talebesiyiz." der.

Cemil Meriç "adam olacak" öğrenciyi hocalığın kendine özgü metodlarıyla adeta keşfederek ortaya çıkarır ve yetiştirdikten sonra onu topluma mal ederdi. Buna örnek gösterebileceğimiz en tipik örneği biraz önce adı geçen Ali Özgüven'dir. Cemil Meriç'in İstanbul'da Fransızca dersi verdiği yıllar... Derste sadece dil bilgisi öğretmiyor, edebiyat ve felsefe de anlatılıyor diye şöhret bulmuş bir hoca. Bu söylenti üzerine dersine giren Özgüven, Cemil Meriç'in tahtaya yazdığı Fransızca bir şiiri haftaya ezberleyin gelin, demesi üzerine bir sonraki hafta şiiri tek ezberleyen öğrencidir. Üstelik dersin zorunlu talebesi olmadığı halde. Şiiri ezbere okuyan Ali Özgüven'i dersin sonunda yanına çağırarak, "Derse ilgisi olan bir öğrencisiniz. Yetişecek bir insana benziyorsunuz. Benim amacım sizin gibi öğrencilere bildiklerimi aktarmaktır. Kafam ve kütüphanem emrinizdedir. Sizi evime bekliyorum." der.

Bu meraklı talebe o tarihten sonra hocasının peşini hiç bırakmaz, her hafta mutlaka evine gelme gereği duyardı. Cemil Meriç, "Yaşamak vermek demektir. Vermeyen yaşamıyor" derdi. Talebesi hocasına "Hocam, sizin bu kadar çalışmanıza gerek yok" dediği zaman, Meriç'in verdiği cevap yıllarca kulağında küpe olur: "Hoca, asıl diploma aldıktan sonra sürekli olarak çalışan, öğrenen ve öğreten kimsedir. Hoca, ölümüne kadar şartlar ve ortam ne olursa olsun, öğrencilerini yalnız bırakmayan ve onlara faydalı olmayı amaç edinen kimsedir" dedi. Bu hoca bir eli yağda bir eli balda değildir. Yine aynı talebesinin tanıklığına göre Sahaflar Çarşısı'nda gördükleri onbeş çuval gelişigüzel doldurulmuş kitaplardan, çoğu Fransızca ve Osmanlıca olmak üzere epey bir kısmını alırlar. Maaşı yetmemiş, bir o kadar da borçlanmıştır.

Cemil Meriç "adam olacak" öğrenciyi hocalığın kendine özgü metodlarıyla adeta keşfederek ortaya çıkarır ve yetiştirdikten sonra onu topluma mal ederdi. Buna örnek gösterebileceğimiz en tipik örneği biraz önce adı geçen Ali Özgüven'dir.

2 Ümit Meriç, *Babam Cemil Meriç*, İnsan Yayınları, İstanbul 2018, 412 s.

Cemil Meriç'in Modernleşme ve Batılılaşma Eleştirisi -1-

Hüseyin AYDOĞDU

Prof. Dr., Erzurum Teknik Üniversitesi
Edebiyat Fakültesi Felsefe Bölümü

1. Giriş

Türk düşüncesinin nadir düşünürlerinden Cemil Meriç, modernleşme, batılılaşma, kültür, medeniyet ve aydın kavramlarına eleştirel yaklaşımıyla istisnai bir yere sahiptir. Düşüncesi sadece ideolojik bir karşıtlık değil, tarihsel, sosyolojik ve felsefi temellere dayanan medeniyetin derinlemesine bir değerlendirmesidir. Düşünürümüz, özellikle Tanzimat döneminden Cumhuriyet dönemine uzanan modernleşme ve Batılılaşma sürecinin Türk toplumunda yarattığı entelektüel kopmaları, kültürel ayrılıkları ve kimlik krizlerini, sert, sistematik ve tutarlı bir dille eleştirmiştir. Çünkü modernleşme ve Batılılaşma, kendi iç dinamiklerimiz aracılığıyla gerçekleşen süreçler değil, "Batı tarafından önerilen ve kontrol edilen" bir düzendir (Meriç, 1996a: 26).

Türk düşünce tarihinde modernleşme ve batılılaşma meselesi, yalnızca toplumsal, ahlâki ve siyasi bir dönüşüm süreci değil, aynı zamanda derin bir ontolojik kırılmayı ve epistemolojik kopmayı, yani zihniyetin radikal bir dönüşümünü temsil etmektedir. Bu dönüşümün en keskin eleştirmenlerinden biri olan Meriç, yazılarında ve eserlerinde modernleşmeyi "medeniyet krizi" olarak ele almıştır. Bu nedenle, onun düşüncesinde batılılaşma sadece ilerleme veya teknolojik gelişme meselesi değil, kimlik, hafıza, aydınlar, kültür ve medeniyet meselesidir. Bunun için batılılaşma zihniyet, kültür ve kurumları değiştirerek elde edilemez. Batılılaşma, taklitten uzak, "kendimiz olarak modernleşmek"tir.

Türk düşüncesinde batılılaşma hareketi genellikle aydınlar aracılığıyla işlemiştir. Osmanlı-Türk aydınları bu süreci bilinçsiz bir taklit, hatta bir "kendinden kaçış" olarak deneyimlemiştir. Tanzimat döneminden itibaren Türk düşüncesinde aydın profili temelden değişmiştir; artık kendi tarihinden, halkından ve kültüründen kopuk bir intelijansiya vardır. Aydın, ancak Batı'nın temsilcisi olduğu ölçüde aydındır. Bu nedenle, Türk düşüncesinde aydın, yeniden inşa ve ihya hareketi olarak değil, sadece ruhsuz bir deri değiştirme olarak ortaya çıkmıştır. Ancak, zihinler değişmedikçe ne entelektüelin kendisi ne de yaşadığı toplum değişecektir. Bu nedenle, her iki dönemde de aydın kimliksiz ve yönsüzdür. Osmanlı-Türk aydını ne Doğu'lu ne de Batı'lıdır. Osmanlı-Türk aydını, "ithal fikirlerin memurluğu"nu yapan bir bürokrattan başka bir şey değildir (Meriç, 1996a: 27; 2024: 203).

Meriç'e göre, Türk modernleşmesi, Osmanlı'nın iç dinamiklerinden doğan bir hareket değil, aksine Batı'nın tarihsel tecrübesinden doğan özel bir olgudur. Bu nedenle, modernleşmeyi hem evrensel hem de çağdaş bir ilerleme modeli olarak sunmak ciddi bir yanılgıdır. Batı'dan farklı olarak, Osmanlı-Türk modernleşmesi doğal bir evrim olarak değil, dışarıdan ithal edilen bir reçete olarak yaşanmıştır. Batı'yı anlamadan, kendi tarihini ve kültürünü hesaba katmadan yapılan bir yöneliş, modernleşme değil, köksüzlük, yabancılaşmadır. Bunun sonucu olarak Meriç, modernleşme ve batılılaşma eleştirisinde ne geçmişe romantik bir kaçış önerir ne de Batı'yı toptan reddeder.

Meriç'in modernleşme ve batılılaşma eleştirisi, Batı'ya karşı salt düşmanlığa indirgenemeyecek kadar derin ve çok yönlüdür. Batı'yı tamamıyla reddetmez; aksine, Batı düşüncesini ciddiye alır, okur, inceler ve eleştirir. Batı ile ilgili her şeyin akıl ve zihin süzgecinden geçirmeyi ihmal etmez. Meriç'in karşı çıktığı şey Batı'nın kendisi değil, Batı'nın her şeyinin akıl, kalp ve değerler incelemesine tabi tutulmadan kabul edilmesi ve yüceltilmesidir. Batı'nın çelişkilerinin, kültürel dayatmalarının, sömürgeciliğinin görünmezden gelinerek O'nun "tek medeniyet" olarak sunulmasıdır. Çünkü batılılaşma aydınlanma, ilerleme, kalkınma ve gelişme hareketi değil, aksine Doğu'nun kendini inkâr etmesine yol açan indirgeyici, örseleyici ve köleleştirici bir zihniyettir; zihinsel iğdişten ve sömürgecilikten başka bir şey değildir (Meriç, 1997: 231).

2. Meriç'in Düşüncesinde Modernleşme ve Batılılaşma Kavramları

Modernleşme, geleneksel toplumsal yapılarının çözülmesi ve sanayi, bilim, rasyonalite ve bireysellik temelinde yeni bir toplumsal düzenin kurulması sürecidir. Batılılaşma ise Batı ülkeleri dışındaki toplumların Batı'nın gelişmişlik düzeyine ulaşabilmeleri için toplumsal yapı, aile, eğitim, kültür, ekonomi, siyaset, hukuk ve değerler gibi çeşitli alanlarda Batılı dünya görüşü ve yaşam tarzını benimseme amacına yönelik hareket ve düzenlemelerin genel adıdır. Batılılaşma, zihinsel ve düşünsel bir dönüşümü ifade eder. Osmanlı-Türk modernleşmesi ile Rusya ve Japonya modernleşmesi, batılılaşmanın tipik örneklerindendir. Ancak batılılaşma her ülkede aynı şekilde gerçekleşmemiştir. Osmanlı ve Türkiye'de batılılaşma, daha çok kültür, yaşam tarzı ve değerler alanlarında gerçekleşirken, Rusya ve Japonya'da bilim ve teknoloji alanlarında gerçekleşmiştir.

Türk modernleşmesi özelinde modernleşme ve batılılaşma kavramları genellikle iç içe geçmiştir. Meriç, ilk itirazını tam da bu noktada dile getirir. Düşünürümüze göre, modernleşme zorunlu bir tarihsel süreç olarak tartışılabilir; ancak taklitçi, köksüz ve zihinsel olarak boyun eğen bir şekilde batılılaşmayı gerçekleştirmek, uygarlığın intiharıdır. Modernleşme ve batılılaşma, niteliksel olarak birbirinden farklı iki süreçtir. Modernleşme, kendi medeniyet değerlerini koruyarak çağın gerekleriyle yüzleşme çabasını temsil ederken, batılılaşma ise kültürel taklidi, zihinsel bağımlılığı ve kimlik kaybını temsil eder. Bu doğrultuda Meriç, Batı'yı ne bütünüyle reddeder ne de yüceltir. Aksine Batı'nın mutlak ve evrensel tek bir model olarak sunulmasına karşı çıkar. Bu nedenle, eleştirisi, "Batı karşıtlığı"na daha çok "Batı merkezci zihniyet"e yöneliktir:

> "Ben bu memleketin ninnileri, ezanları, türküleriyle büyüdüm. Avrupa'ya düşman değilim. İki Avrupa var: Kolonyalist-Kapitalist Avrupa'nın düşmanıyım; ama düşünen, dost olmak isteyen Avrupa'nın dostuyum. Böyle düşünmemin sebebi de Avrupalı oluşumdan. Avrupa'nın en iyi kafasıyım. Kafa olarak fazla Avrupalıyım çevreme nispetle. Doğu fazla mübala-

Türk modernleşmesi özelinde modernleşme ve batılılaşma kavramları genellikle iç içe geçmiştir. Meriç, ilk itirazını tam da bu noktada dile getirir. Düşünürümüze göre, modernleşme zorunlu bir tarihsel süreç olarak tartışılabilir; ancak taklitçi, köksüz ve zihinsel olarak boyun eğen bir şekilde batılılaşmayı gerçekleştirmek, uygarlığın intiharıdır. Modernleşme ve batılılaşma, niteliksel olarak birbirinden farklı iki süreçtir. Modernleşme, kendi medeniyet değerlerini koruyarak çağın gerekleriyle yüzleşme çabasını temsil ederken, batılılaşma ise kültürel taklidi, zihinsel bağımlılığı ve kimlik kaybını temsil eder.

> ğalı... 'Ayıklanmalı' diyorum. Ben imanımla, dilimle, zevklerimle İslâm ve Türk'üm, ama kafaca Avrupalı." (Dağ, 2018: 552).

Meriç'e göre, modernleşme gerekli ve kaçınılmaz bir tarihsel süreç olmakla birlikte, batılılaşma ile eşanlamlı değildir. Onda batılılaşma, çoğu zaman taklitçilik, kültürel yabancılaşma, çağdaşlaşma ve tarihsel kopuşla ilişkilendirilirken; modernleşmeyi ise kendi medeniyet değerlerini koruyarak çağın gerekleriyle yüzleşebilme çabası olarak değerlendirir. Düşünürümüz batılılaşmayı taklitçilik, yabancılaşma, çağdaşlaşma ve epistemolojik kopuşla ilişkilendirilirken, modernleşmeyi kendi uygarlık değerlerini koruyarak çağın talepleriyle yüzleşme çabası olarak görür. Meriç'e göre, batılılaşma, çağdaşlaşmadır; çağdaşlamak ise Avrupalılaşmadır. Avrupalaşmak ise kökten ontolojik, epistemolojik ve aksiyolojik bir dönüşümü ifade ettiği için yok olmaktır, maddi ve manevi olarak tarih sahnesinden çekilmektir, yani "biz" kalamamaktır (Meriç, 1996a: 25, 31). Meriç, Batı'nın tamamen reddedilmesini veya sorgusuz sualsiz kutsanmış bir ritüele indirgenmesini eleştirir. Ona göre, böyle bir tavır modernleşmeyi batılılaşmaya indirgemiştir. Meriç, modernleşme ve batılılaşma arasında bir fark görmez. Modernleşme de batılılaşma gibi, karanlık, sinsi, kaypak, masun olmayan, şuuru felce uğratan bir zehirdir; tıpkı bulanık sularda balık avlamak isteyen bir avcı gibi, bencil, çıkarcı ve istilacı bir zihniyettir (Meriç, 1996a: 25-26; 2024: 31, 33).

Meriç, Doğu-Batı ikiliğini basit bir ikilik olarak görmez. Asıl meselenin "medeniyet tasavvuru" olduğunu savunur. Ona göre, her toplum kendi tarihsel birikimi, dili, inançları ve kültürüyle anlam kazanır. Bu nedenle, Batı medeniyetini anlamadan taklit etmek, entelektüel körlüğün bir ürünüdür. Gerçek batılılaşma, millet, dil, din, sanat, gelenek ve kültür dahil olmak üzere her yönüyle kendine sadık kalmaktır (Meriç, 1996a: 29-31). Meriç, Osmanlı'nın son döneminden itibaren hızlanan batılılaşma hareketlerini bir "kimlik krizi" olarak değerlendirir. Tanzimat'tan Cumhuriyet'e uzanan dönemde, Batı'nın bilimsel ve teknik üstünlüğüne duyulan hayranlık, zamanla kültürel bir teslimiyete, taklit ve yabancılaşmadan oluşan ruhsuz ve kimliksiz bir söyleme dönüşmüştür. Bu teslimiyet, modernleşme adına yapılan en büyük hatadır. Böylece batılılaşma, "başkasının aynasında kendini aramak" olarak ortaya çıktı. Bu arayış, bireyin ve toplumun değerlerinden ve köklerinden uzaklaşmasına yol açtı. Batılılaşma, Batı'nın düşünsel derinliğini ve tarihsel arka planını kavramadan, çoğu zaman ögelerin biçimsel benimsenmesiyle sınırlı kaldı. Üstelik bunu Avrupa kütürünü anlamadan yaptı. Bu nedenle, Osmanlı-Türk aydınları ülkeye bir iki tarihi romanın ve teneke heykelciklerin dışında hiçbir şey getirmedi (Meriç, 1993a: 126).

Meriç, Batı'yı mutlak doğru, Doğu'yu ise geri kalmışlığın sembolü olarak gören zihniyetin entelektüel sömürgeciliğe kapı araladığını savunur. Bu eksen boyunca gerçekleşen batılılaşma, yalnızca kültürel değil, aynı zamanda zihinsel bir bağımlılık ilişkisi yarattı. Düşünürümüze göre,

Batı'yı taklit eden toplumlar ne tamamen Batılı olabilirler ne de kendi medeniyetlerini koruyabilirler, aksine kısa bir sürede istila edilerek kimliksizleştirirler. Bu açıdan batılılaşma diğer medeniyetleri kontrol eden, yabancılaştıran ve işgal eden yıkıcı bir güçtür. Bunun bir gereği olarak işgal ettikleri yerleri İngilizler İngilizleştirmeye, Fransızlar Fransızlaştırmaya, Portekizler de Portekizleştirmeye çalıştılar (Meriç, 2024: 32-33).

Meriç, modernleşmeye karşı değildir. Modernleşme kaçınılmaz ama şartlı bir süreçtir. O, modernleşmeyi batılılaşmadan ayırır. Modernleşme teknolojik gelişmeleri, bilimsel ilerlemeyi ve çağın gerektirdiği kurumları içerir; ancak bu süreç, yerli ve millî değerlerle uyumlu olmalıdır. Sıklıkla Japonya örneğini gösteren Meriç, modernleşmenin batılılaşmadan bağımsız olarak gerçekleşebileceğini savunur. Modernleşme, Batı'yı taklit etmek değil, "kendin olarak çağdaşlaşmak", yani "İslâm kalarak çağdaşlaşmak"tır (Meriç, 1996a: 59). Bu süreçteki temel nokta, kendi medeniyet havzasını inkâr etmeden dünyayı anlamaya çalışmaktır. Batı bilimini bilmelidir, fakat kültürel hegemonyasına teslim olunmamalıdır. Batı'dan alınması gereken, insanlığa katkıda bulunan evrensel değerlerdir, ideolojiler ve ruhsuz kültürel kalıplar olmamlıdır. Batı mutlak bir model değildir. Batı'nın bilimsel birikimi, düşünsel üretimi ve teknik ilerlemesi benimsenebilir; fakat bu, körü körüne taklit şeklinde olmamalıdır. Bir ideolojiye ihtiyaç duyuluyorsa, bu bizim kendi ideolojimiz olmalıdır. İnsanları, kitleleri harekete geçirebilecek bir ideoloji ancak millî ve yerli bir ideoloji olabilir (Meriç, 2024: 203, 256).

Meriç, ortak miraslarındaki farklılıklara rağmen Doğu ve Batı'yı karşıt kutuplar olarak değil, insanlığın ortak deneyiminin farklı tezahürleri olarak görür (Meriç, 1993a: 134). Doğu ve Batı'nın karşıt olarak görülmesinin nedeni, ontolojilerinin ve epistemolojilerinin farklı olmasıdır. Doğu, hikmete ve irfana dayanırken, Batı araçsal akıl ve pozitivist bilime dayanmaktadır. Batı'nın bilimsel ve teknolojik başarıları, Doğu'ya karşı mutlak bir üstünlük anlamına gelmez. Bu nedenle modernleşme, Doğu'nun Batı karşısında yok olması değil, kendi değerlerini yeniden keşfetme ve evrensel bir dil kurma yeteneğidir. İnsanlığın ortak mirası batılılaşma yoluyla değil, İslâm düşüncesi yoluyla inşa edilmelidir. Çünkü İslâm düşüncesinin ontolojisi, epistemolojisi ve aksiyolojisi rahmanidir. Bu da onu her çağ ve her mekânda gerçekçi, diri, güçlü ve kapsayıcı yaptı. "İslâm düşüncesinin çocukluk dönemi yok, ortaya çıkar çıkmaz güçlü ve olgun. Başlangıçtan itibaren Kur'an, cihanşuümul kanundur, hem düşünceyi hem de ameli kucaklar." (Meriç, 2023: 238).

Meriç'e göre, asıl mesele, bir medeniyetin diğerine göre nasıl konumlandığı değil, kendi tarihsel ve kültürel sürekliliğini nasıl koruduğudur. Osmanlı'dan Cumhuriyet'e uzanan süreçte yaşanan zihinsel dönüşüm, bir "tercüme medeniyeti" oluşturdu; bu durum, yerli düşüncenin üretim gücünü zayıflattı. Modernleşme adı altında yapılan birçok reform, toplumun değerleriyle ilişki kurulmadan gerçekleşmiş ve bu

Doğu ve Batı'nın karşıt olarak görülmesinin nedeni, ontolojilerinin ve epistemolojilerinin farklı olmasıdır. Doğu, hikmete ve irfana dayanırken, Batı araçsal akıl ve pozitivist bilime dayanmaktadır. Batı'nın bilimsel ve teknolojik başarıları, Doğu'ya karşı mutlak bir üstünlük anlamına gelmez. Bu nedenle modernleşme, Doğu'nun Batı karşısında yok olması değil, kendi değerlerini yeniden keşfetme ve evrensel bir dil kurma yeteneğidir. İnsanlığın ortak mirası batılılaşma yoluyla değil, İslâm düşüncesi yoluyla inşa edilmelidir.

Meriç'e göre, Türk modernleşmesinin en büyük problemi, Batı'nın bir "model" olarak değil, bir "put" olarak benimsenmesidir. Batı'dan aktarılan kavramlar, değerler ve kurumlar, kendi tarihsel ve kültürel bağlamlarından koparılarak ithal edilmiştir. Bu durum toplumda yabancılaşmaya yol açmıştır. Bu nedenle Osmanlı-Türk aydını "tercüme odası memuru"ndan öteye geçememiştir.

derin bir kültürel kopmaya yol açmıştır. Bizde batılılaşma, kültürel taklit ve entelektüel bağımlılık olarak ortaya çıkmıştır. Bu açıdan batılılaşma, Batı'nın kurumlarını, yaşam tarzını ve değerlerini, tarihsel deneyimini ve entelektüel arka planını anlamadan taklit etmektir. Taklitçilik, toplumun kendi tarihinden uzaklaşmasına neden olmuştur. Aydınların da bu süreçte önemli bir etkisi olmuştur. Batı'yı ilerlemenin mutlak ölçüsü olarak kabul eden bu aydın tipi, kendi medeniyetlerini daima "geri kalmış", "ilkel" ya da "işlevsiz" olarak görmüştür. Bu zihniyet batılılaşmayı bir kurtuluş yolu olarak sunarken, aslında entelektüel sömürgeleştirmenin yolunu açmıştır. Meriç, bu durumu "başkasının düşüncesiyle düşünmek" olarak da tanımlar (Meriç, 1997: 231).

3. Meriç'in Modernleşme ve Batılılaşma Eleştirisinin Temel Boyutları

3.1. Taklitçilik ve Yabancılaşma

Meriç'e göre, Türk modernleşmesinin en büyük problemi, Batı'nın bir "model" olarak değil, bir "put" olarak benimsenmesidir. Batı'dan aktarılan kavramlar, değerler ve kurumlar, kendi tarihsel ve kültürel bağlamlarından koparılarak ithal edilmiştir. Bu durum toplumda yabancılaşmaya yol açmıştır. Bu nedenle Osmanlı-Türk aydını "tercüme odası memuru"ndan öteye geçememiştir. Kendi toplumunu tanımayan bu tür aydın, Batı'yı kutsallaştırarak kendisi ile halk arasında aşılmaz bir uçurum yaratmıştır. Bu da batılılaşmayı "kendinden kaçış" projesine dönüştürmüştür.

Meriç, modernleşme sürecini ve Batı kültürünün etkilerini derinlemesine analiz etmiştir. Batı'nın kültürel üstünlüğünü reddederek ve etkilerine karşı eleştirel bir duruş sergileyerek, "taklitçilik" ve "yabancılaşma" kavramlarını modernleşme ve batılılaşma sürecinde değerlendirmiştir. Meriç, Türk toplumunun Batı kültürünü taklit etme eğiliminden rahatsızdır ve bu durumu kültürel bir felaket olarak görmüştür. Ona göre, modernleşme süreci, bir tür "kültürel kolonizasyon" biçimini almıştır. Modernleşmede izlenen yol, toplumların kendi kimliklerinden ödün vermelerine, kendi değerlerini terk etmelerine ve yabancı kültürü içselleştirmelerine neden olmuştur. Bu, "taklitçilik"ten başka bir şey değildir. Taklitçilik, bir kültürün veya toplumun kendine özgü değerlerinden ve geleneklerinden saparak başka bir kültürün formlarını ve entelektüel yapısını olduğu gibi benimsenmesidir.

Meriç, Batı'nın kültürel etkisinin Türk toplumunu yalnızca yüzeysel değil, kökten dönüştürdüğünü savunur. Batı bilimsel ve felsefi düşüncesinin sorgusuz sualsiz benimsenmesi, Türk bilim ve entelektüel dünyasında ontolojik kırılmaya ve epistemolojik kopmaya neden olmuştur. Batı düşüncesi, Türk düşüncesinin iç dinamikleriyle harmanlanmadığı sürece yüzeysel bir taklitten öteye geçemeyecektir. Batı düşünsel formunun ve yaşam biçiminin doğrudan kopyalanması, Türk toplumunun özgün kimliğini tehdit edecektir. Batı'nın şekilsel olarak taklidi, toplumda kültürel yozlaşmaya yol açarak her alanda kimlik krizlerine neden olmuştur. Bu durumun üstesinden gelebilmek için Meriç, hilalin etrafında toplanmayı önerir. İslâm düşün-

cesindeki yersizlik ve yurtsuzluk duygusu ancak İslâm kalarak çağdaşlaşmak suretiyle aşılabilir (Meriç, 1996a: 59).

Meriç'e göre yabancılaşma, bir toplumun, kültürün veya bireyin kendi değerlerinden ve kökenlerinden uzaklaşarak yabancı bir kültüre, ideolojiye ya da yaşam biçimine ait olma duygusu geliştirmesi durumudur. Batı kültürünün Türk toplumu üzerindeki etkisi sadece dışsal bir dışsal etki yaratmakla kalmamış, aynı zamanda içsel bir yabancılaşmaya da yol açmıştır. Aydının yabancılaşması, kendinden, değerlerinden, kültüründen ve tarihinden uzaklaşmasıdır, "millî ölçüyü kaybetme"sidir (Meriç, 1997: 258). Bu durum, Osmanlı İmparatorluğu'nun son dönemlerinde belirginleşmiş ve Cumhuriyet dönemiyle daha da derinleşmiştir. Özellikle kültürel yabancılaşma, Türk halkının kendi kimliklerini, dillerini ve kültürlerini sorgulamalarına, hatta reddetmelerine yol açmıştır. Modernleşme süreci, Türk toplumunun kendi değerlerinden uzaklaşmasına, Batı kültürüne aşırı bir hayranlık duymasına dolayısıyla kendi değerlerini kaybetmesine neden olmuştur. Meriç'in yabancılaşma eleştirisi, modernleşmenin kendisi gibi, Batı'ya karşı bir itiraz değil, kendi kimliğine sahip çıkma çabasıdır. Türk toplumu, Batı modernleşme süreçlerini taklit etmek yerine, iç dinamiklerinden ve değerlerinden güç alarak kendine özgü bir modernleşme biçimi geliştirmelidir.

Meriç, bireylerin ve toplumların sadece entelektüel yabancılaşmayı değil, aynı zamanda sosyal yabancılaşma da yaşadığına dikkat çeker. Taklitçilik, doğrudan bir toplumun değer sistemiyle ilişkilidir. Batı'nın bireyselcilik anlayışı, toplumsal yapıları zayıflatmakta, toplumsal dayanışma ve birlik duygusunu baltalamadıktır. Bu durumu aşmak için Meriç, toplumun Batı'yı olduğu gibi kabul etmek yerine, kendi kökenlerinden beslenen ve kendi kültürel değerlerine dayanan bir yol izlemesi gerektiğini, aynı zamanda Batı ürünlerinden de faydalanması gerektiğini savunur. Batı'nın düşünsel mirası, Türk toplumunun mevcut sorunlarına çözümler sunabilir, ancak bu miras Türk kültürünün özüyle sentezlenmeli ve bir tür "yerli modernleşme"ye dönüşmelidir. Bu bağlamda Meriç, kültürel köklere dönmenin önemini vurgular. Türk halkı önce kendi kültürüyle yüzleşmeli ve onu anlamalı, sonra da Batı ile etkileşime girmelidir. Batı kültüründen yabancılaşma, Batı'yı taklit etme, tam bir özgürleşme sağlamaz, aksine yalnızca bir çıkmaz sokak yaratır. Bu nedenle Meriç hem bireysel hem de toplumsal düzeyde kimlik ve kültürün uyanışını her zaman savunmaktadır. 17. yüzyıldan beri taklitçilik, her alanda bizi başarısızlığa sürükledi; bu nedenle kurtuluş ancak köklerimize, irfana ve hikmete dönmekle mümkündür (Meriç, 1996a: 63).

3.2. Kültür ve Medeniyet Ayrımı

Meriç'in modernleşme ve batılılaşma eleştirisinde kültür ve medeniyet kavramları merkezi bir yer tutar. Onda kültür, bir toplumun ruhunu, değerlerini ve tarihsel sürekliliğini; medeniyet ise teknik ve maddi ilerlemeyi ifade eder. Düşünürümüze göre, Batı, yalnızca araç-gereç, teknoloji, zenginlik, ahlâksızlık ve kötülük üzerine kurulu,

Meriç'e göre yabancılaşma, bir toplumun, kültürün veya bireyin kendi değerlerinden ve kökenlerinden uzaklaşarak yabancı bir kültüre, ideolojiye ya da yaşam biçimine ait olma duygusu geliştirmesi durumudur. Batı kültürünün Türk toplumu üzerindeki etkisi sadece dışsal bir dışsal etki yaratmakla kalmamış, aynı zamanda içsel bir yabancılaşmaya da yol açmıştır. Aydının yabancılaşması, kendinden, değerlerinden, kültüründen ve tarihinden uzaklaşmasıdır, "millî ölçüyü kaybetme"sidir (Meriç, 1997: 258).

Meriç, kültürü bireylerin dünyalarını ve toplumsal yapılarını şekillendiren, bir toplumun tarihsel, felsefi ve ahlaki değerlerinin birleşmesini kapsayan temel bir olgu olarak görür. Kültür, bir toplumun kimliğini, ahlâki normlarını, estetik değerlerini ve entelektüel mirasını içerir. Kültür, bir toplumun manevi yapısının temel taşlarını oluşturur ve toplumun uzun bir tarihsel dönem boyunca geliştirdiği entelektüel birikimi temsil eder.

irfan, hikmet ve ihyadan yoksun bir medeniyet üretmiştir. Daha sonra bunu evrensel bir kültür olarak insanlığa dayatmıştır. Batı, medeniyeti kültürden yani irfandan yoksun bırakmıştır. Oysa medeniyet kültür/irfan üzerine kurulmalıdır. İbn Haldun bunu fark etmiştir. O, umranı, kültür ve medeniyet üzerine kurmuştur. Umran hem bedeviliği hem de haderîliği kapsar. Gerçekten de en geniş anlamıyla umran, medeniyettir; yani bir halkın eylemlerinin ve yaratımlarının, içtimaî ve dinî düzenin, âdetlerinin ve inançlarının bütünüdür (Meriç, 1996a: 83-88, 147).

Türk modernleşmesi, Batı medeniyetini benimserken kendi kültürünü reddetmiştir. Harf devrimi, dil politikaları ve çarpıtılmış tarih anlatıları bu kültürel kopuşun somut örnekleridir. Ona göre, bu kopuş, yani harf devrimi dil ve düşüncedeki istikrarı bozarak toplumun kollektif hafızasını felç etmiştir. Ancak düşüncedeki istikrar için dildeki istikrar gereklidir. "Düşüncenin malzemesi dildir. İstikrarlı, aydınlık bir dil." (Meriç, 1993a: 126). Bu durumu anlamak için kültür ve medeniyet arasındaki ayrıma dikkat etmek gerekir. Kültür ve medeniyet birbirine zıt kavramlar değildir, aksine dil ve fikirler aracılığıyla birbirlerini tamamlarlar. Kültür ve medeniyet insanlığı aittir. Ama hiçbir medeniyet ebedi değildir. Her medeniyetin, insanlık gibi, değişmeyen bir kaderi vardır. Medeniyetler de doğar, gelişir ve ölür (Meriç, 1996a: 94, 102).

Meriç, çağdaşlarının çoğunun aksine, modernleşme sürecinde dil meselesini göz ardı etmez. Dildeki radikal dönüşümlerin kültürel hafızayı yok ettiğini savunur. Ona göre harf devrimi ve sadeleştirme hareketleri sadece teknik düzenlemeler değil, geçmişle bağları koparan, gelecek nesillerin hafızalarının dumura uğratan kültürel kırılmalaradır. Harf devrimi hem kütüphaneleri tuğla yığınlarına dönüştürdü hem de irfanı kesintiye uğrattı. Harf devrimi ile "irfanımızı düne bağlayan köprüler uçurulmuştur." (Meriç, 1997: 266; 2023: 480). Harf devrimi, tarihi tersine çeviren, altı yüzyılın emeğini yok eden ve harflerin ve dilin kemiklerini paramparça eden, eşi benzeri görülmemiş, duyulmamış bir darbedir. Harf devrimi, tarihsiz bir ülke yarattı. Osmanlı'yı yakın tarihten sildi. Harf devrimini takip eden nesil alfabeye takılıp kaldı. "Yeniden başladı alfabeye ve ölünceye kadar alfabede kaldı. Sonraki nesiller hep aynı yokluk, hep aynı sefalet içinde çırpındılar." (Meriç, 1993a: 127, 140, 301). Düşünürümüz dili bir medeniyetin hafızası olarak görür; dilin yoksullaşması düşüncenin yoksullaşmasıdır. Batılılaşma ve dilin basitleştirilmesi adına yapılan alfabe reformu ve kelimelere müdahaleler, modernleşmeyi hızlandırmak yerine, entelektüel sürekliliği kesintiye uğrattı, kitapları ve kütüphaneleri dilsizleştirdi ve genç nesillerin önceki nesillerle iletişim kurmasını imkânsız hâle getirdi (Meriç, 1997: 229; 1996a: 144).

Meriç, Türk modernleşme sürecinde modernleşme ve batılılaşma kavramları gibi kültür ve medeniyet kavramlarının da iç içe geçtiğini, hattâ birbirlerinin yerine kullanıldığını ifade eder. Düşünürümüz bu iki kavramı temelden ayırarak, tarihsel süreçleri boyunca toplumlar üzerindeki etkilerini inceler. Ona

göre, kültür ve medeniyet arasındaki fark, bir toplumun içsel değerleriyle dışsal yapılar arasındaki ilişkiyi anlamada son derece önemlidir. Kültür ve medeniyetin farklı işlevleri vardır. Kültür, irfanı temsil ederken, medeniyet de insanlaşmayı temsil eder (Meriç, 1996a: 88, 92, 106).

Meriç, kültürü bireylerin dünyalarını ve toplumsal yapılarını şekillendiren, bir toplumun tarihsel, felsefi ve ahlaki değerlerinin birleşmesini kapsayan temel bir olgu olarak görür. Kültür, bir toplumun kimliğini, ahlâki normlarını, estetik değerlerini ve entelektüel mirasını içerir. Kültür, bir toplumun manevi yapısının temel taşlarını oluşturur ve toplumun uzun bir tarihsel dönem boyunca geliştirdiği entelektüel birikimi temsil eder. Kültür, toplumun ruhudur; bireyin iç dünyasını, ahlâki dünyasını ve bireysel özgürlük arayışını simgeler ve insanların dünyayı ve kendilerini nasıl anladıklarını kapsar. Kültür aynı zamanda fikirlerin ve değerlerin insanileştirildiği süreçtir. Medeniyet ise bir toplumun teknik, bilimsel, ekonomik ve siyasi başarıları ile ilgilidir, bir toplumun maddi alandaki ilerlemesini ve gelişmesini ifade eder. Medeniyet ayrıca toplumsal yapıyı, modern yaşam tarzlarını, mühendisliği ve teknolojik icatları kapsar ve bunlarla toplumsal düzeni, refah düzeyini ve dış ilişkileri şekillendirir. Medeniyet, toplumların yaşam standardını yükseltirken, değerler dünyasıyla çatışmalara sebep olur. Toplumlar hem maddi hem de manevi boyutuyla gelişir. Ancak Batı medeniyeti dışsal başarılarına odaklanırken değerleri ve kültürel derinliği ihmal etmiştir. Batı medeniyeti materyalist ve teknolojiktir. Önce Tanrı'yı, sonra insanı ve hayatı öldürdü (Meriç, 1996a: 121; 1996b: 196-197).

Meriç'e göre kültür, bir toplumun varoluşunun özüdür ve onu ayakta tutan manevi bir yapı sağlar, medeniyet ise bu yapının dışsal, materyalist bir yansımasıdır. Kültür, bir toplumun temel değerleri, entelektüel birikimi ve ahlâki ilkeleriyle şekillenirken, medeniyet de bir toplumun teknik ve ekonomik gelişme düzeyiyle şekillenir. Meriç, Türk toplumunu Batı uygarlığının dışsal başarılarına duyduğu hayranlık nedeniyle eleştirir. Uygarlığın kültürel derinliğinden ziyade yalnızca materyalist yüzüne odaklanmanın Türk toplumunu derin bir yabancılaşmaya sürüklediğini savunur. Ancak düşünürümüzde Doğu medeniyeti ve Batı medeniyeti aynı değerleri ifade etmez. Bugün sadece Batı'ya özenen Doğu medeniyeti değil, Batı medeniyeti de can çekişmektedir. Bugün gökyüzü bomboş, hayat absürttür. İster Batı'da isterse Doğu'da olsun, romanlar sürekli olarak bu kalpsiz dünyanın insanlarını tasvir etmektedir (Meriç, 1996b: 120).

Kültür ve medeniyet tartışmasında Meriç'in önerdiği çözüm, ikisinin birleşmesidir. Düşünürümüz, kültür ve medeniyetin birbirini tamamlayıcı olduğunu ve dengeli bir şekilde bir arada varolmalarını ister. Ona göre, bir toplum önce kendi kültürünü benimsemeli, sonra da çağının ihtiyaçları doğrultusunda medeniyetini geliştirmelidir. Batı medeniyetini eleştirirken Meriç, Batı'nın teknik ve bilimsel başarılardan yararlanabileceğini kabul eder. Ancak bu faydanın kültürel özden sapmadan elde edilmesi gerektiğini belirtir. Meriç, Türk toplumunun Batı modernleşmesinin maddi unsurlarını taklit etmeden benimseyerek ve kendi kültürel mirasıyla besleyerek yeni bir medeniyet inşa etmesini istemektedir. Bu sentez, kültür ve medeniyet düzeyinde bir uyanış, yeniden inşa ve ihya hareketidir.

**Makalenin ikinci kısmı bir sonraki sayıda yayınlanacaktır.*

Kaynakça

Dağ, Ahmet (2018). "Cemil Meriç'in Doğu-Batı Bağlamında Modernleşme ve Sömürgecilik Eleştirisi". Asım Öz (Hazırlayan), *Cemil Meriç Kitabı: Ülkeyi Yeniden Düşünmek*, İçinde (s. 551-555), İstanbul: Zeytinburnu Belediyesi Kültür Yayınları.

Meriç, Cemil (1993a). *Jurnal*, Cilt 1, İstanbul: İletişim Yayınları.

Meriç, Cemil (1996a). *Umrandan Uygarlığa*, İstanbul: İletişim Yayınları.

Meriç, Cemil (1996b). *Bu Ülke*, İstanbul: İletişim Yayınları.

Meriç, Cemil (1997). *Mağaradakiler*, İstanbul: İletişim Yayınları.

Meriç, Cemil (2023). *Kültürden Irfana*, İstanbul: İletişim Yayınları.

Meriç, Cemil (2024). *Kırk Ambar*, Cilt 2, İstanbul: İletişim Yayınları.

Meriç, Mahmut Ali (1996). "Entelektüel Bir Otobiyografi". Cemil Meriç, *Bu Ülke*, İçinde (s. 7-17), İstanbul: İletişim Yayınları.

“İç Gözü Daha İyi Görsün Diye Dış Gözü Kapanan Gerçek Bir Münevver” Cemil Meriç’in Düşünce Dünyasında Tasavvuf

Selami ŞİMŞEK
Prof. Dr., Gümüşhane Üni.

Kültür, sanat ve edebiyat dünyamızın son dönemde önde gelen birçok şahsiyetinin tasavvufla doğrudan yahut dolaylı olarak irtibatlı olduğu mâlumdur. Mehmed Âkif Ersoy, Yahya Kemâl Beyatlı gibi tasavvufla dolaylı olarak irtibatı bulunan şâir ve ediblerimiz olduğu gibi, Nurettin Topçu, Necip Fazıl Kısakürek ve Cahit Zarifoğlu gibi doğrudan tasavvufla irtibatlı olan şâir, yazar ve düşünce adamlarımız da bulunmaktadır. Nitekim Âkif’in tasavvuf ve Mevlevîlik kültüründen oldukça beslenerek Melâmî neşveye yakın dururken, Yahya Kemâl’in önce Melâmetiliği sonra da rind tarzı bir hayat sürmeyi tercih ettiği, Topçu’nun Nakşî-Hâlidî şeyhi Abdülaziz Bekkine’ye, Necip Fazıl’ın Nakşî-Hâlidî şeyhi Abdülhakim Arvasî’ye ve Zarifoğlu’nun Nakşî-Hâlidî şeyhi Abdurrahim Reyhan Erzincanî’ye kapılanarak onlardan feyizlendiğini biliyoruz.

Cemil Meriç, işte bunlardan ilk gruba dahil olan, yani tasavvufla dolaylı irtibatı bulunan münevverlerimizden birisidir. Nitekim Meriç’in eserlerine baktığımızda onun tasavvufun tarifi, kaynağı ve tarihine, bazı tasavvuf terimlerine, tarikatlara, tasavvuf zümrelerine, mutasavvıflara ilişkin görüşler serdettiğini görmekteyiz.

Biz bu yazımızda Meriç’in tasavvufla irtibatının yanında, tarikatlara ve

bazı tarîkat zümrelerine ilişkin yaklaşımlarına kısaca temas edeceğiz.

Cemil Meriç ve Tasavvuf

Bazı kaynaklarda *"İçinde doğup büyüdüğü cemiyetin şuuraltında bulunan tasavvufî öğeler zaman zaman düşündüklerinde ve dolayısıyla yazdıklarında tezahür ederse de bu, onda tasavvuf konularına ilgi katına ulaşmaz"* ve *"Cemil Meriç›in mistisizm hemen her zaman, görsel sanatlar ise kamilen dünyasının dışında kalmıştır"* şeklinde kanaatler ortaya konulmuşsa da esasen Meriç'in kişiliğinin tasavvufa özellikle mistisizme yakın durduğunu söylemeliyiz. Şöyle ki Necip Fâzıl'ın *"Allah'ın, iç gözü daha iyi görsün diye dış gözünü kapadığı gerçek ve sahici münevver"* diye tanıttığı Meriç öncelikle ve özellikle münzevî bir tabiata sahiptir: *"Kimim ben? Hayatını Türk irfanına adayan, münzevi ve mütecessis bir fikir işçisi" "Bölünen bir tarihi birleştirmek münzevi bir yazarın harcı mı?"*

Burada yeri gelmişken Necip Fâzıl'ın Meriç hakkındaki mezkur sözü üzerinde kısaca durmayı faydalı buluyoruz. Zira onun bu sözü Meriç'in akademik tabirle "münevver" tasavvufî tabirle "ârif" oluşunun bir tanımıdır. Şöyle ki tasavvufî düşünceye göre, kesret (çokluk) âlemi olarak adlandırılan bu dünyanın fenomensel formları, insanların gözlerini perdeler ve onların bu formların temelinde yatan vahdeti (Bir'i) görmelerine engel olur. Varlıklar, varoluş tarzlarının bir gereği olarak, kendilerini izhar eden varlığı sergileyip göstermek yerine, bu varlığın görünmesine engel olan birer perde fonksiyonu icra ederler. Perde arkasını görmek, bu durumun farkına ve idrakine varmak, önemli ve zorlu bir çaba gerektirir. Bu görme, göz aracılığı ile görme duyusu ile gerçekleşen basit bir duyu değil, bâtinî ve kalbî bir tecrübeyi ifade eden görmedir.

İşte Meriç'in her ne kadar bir tasavvufî terbiye sonucunda kalp (iç) gözü açılmamışsa da geçirdiği rahatsızlık sonucunda adeta İlahî kaderin bir tecellisi olarak iç gözü açılmış, kesbî yolla değil vehbî yolla buna kavuşmuştur. O, *"Ben alışamadım körlüğe. Bu kelime telaffuz edildikçe büyük bir kabahat işlemişim gibi yüzüm kızarı-*

Gerçek aydınlığı ancak vahiyde bulabilirsiniz. İnsanın başarabileceği uçsuz bucaksız bir meçhuller ormanında birkaç kibrit tutuşturmaktan, kesif ve çok sınırlı bir karanlık parçasını aydınlatmaya çalışmaktan ibaret. Başka bir mesele daha var: Toplumun, dönemin ve çevremizdeki insanların etkisinden sıyrılamayız. Söylediklerimizin kaçta kaçı samimi düşüncemi aksettiriyor, kaçta kaçı ideolojilerin etkisinden sıyrılabilmiş?

yor. Gözlerimi göstermek istemiyorum. Körler bütün devirlerin ve ülkelerin paryası." diyerek hiçbir zaman bu körlüğü kabullenmemiş olsa da hemen hemen bütün eserlerini, gözlerini kaybettikten sonra kaleme almış, Bakara suresinin 216. âyetinde geçen hakikat onda bir kez daha tecelli etmiştir diyebiliriz: "*Olur ki, hoşunuza gitmeyen bir şeyde sizin için hayır, yine olur ki hoşunuza giden bir şeyde de sizin için şer vardır."*

Sonra Meriç, "yogi" hakkında bilgi verirken mistik bir terbiyenin her işin başı olduğunu, ferdin tek başına görünmeyen bir göbek bağı ile kâinata bağlı bulunduğunu ve onun manevî değerlerini besleyenin bu usare olduğunu belirtmektedir.

Meriç'e göre dinî ve mistik tesellilerden mahrum olanlar kendilerini kahredici bir ikilemin karşısında bulurlar ki bunlar da sersemlemek, kendini unutmak, oyalanmak, düşüncelerinin alevini alkolde, kumarda, geçici zevklerde söndürmek, yabanileşmek, hayvanlaşmak, bitkileşmek yahut boyut kazanmak, çoğalmak, müthiş bir aşk ve seziş gayretiyle bir ordu olmaktır.

Meriç'e göre dinî ve mistik tesellilerden mahrum olanlar kendilerini kahredici bir ikilemin karşısında bulurlar ki bunlar da sersemlemek, kendini unutmak, oyalanmak, düşüncelerinin alevini alkolde, kumarda, geçici zevklerde söndürmek, yabanileşmek, hayvanlaşmak, bitkileşmek yahut boyut kazanmak, çoğalmak, müthiş bir aşk ve seziş gayretiyle bir ordu olmaktır.

Esasen Meriç, "Miskinler Tekkesi" olarak nitelendirdiği fildişi kulenin dışında bir aydın olmak isterken olamamış ve fildişi kuleye sığınmak zorunda kalarak yıllar yılı bu kulede yalnızlığın nöbetini tutmuş, adeta "Miskinler Tekkesi" dervişi kesilmiştir.

Ayrıca bir soruşturmaya verdiği cevaptan da Cemil Meriç'in tasavvufî eğitimi ve mürşid sahibi olmayı önemsediği anlaşılmaktadır. Nitekim Büyük Doğu çevresinde gerçekleştirilen bir soruşturmaya verdiği cevapta Necip Fazıl'dan söz ederken şöyle demiştir:

"Necip Fâzıl değerli bir şairdir. Çok güzel konuşur. Terbiyeden de geçmiştir. Piri vardı, o zaman Abdülhakim Arvasî... Onun tesiri altında kalmıştır. Ve onu tanıdıktan sonra zaten kendini bulmuştur."

Hâl böyle iken Meriç, *Bu Ülke* adlı eserinde *"... Ben, herhangi bir tarikatın sözcüsü değilim. Yani, ilân edilecek hazır bir formülüm yok. Derslerimde de, konuşmalarımda da tekrarladığım ve darağacına kadar tekrarlayacağım tek hakikat: her düşünceye saygı. (Jurnal, 19.11.1964)"* diyerek herhangi bir tarikatın sözcüsü olmadığını belirtmişse de bu ifadeler onun bir tarikata mensubiyetinin yahut tasavvufa yakınlığının olmadığı anlamına gelmemektir.

Tarikatlar

Tarîkat veya mezhep ise, din kanunlarını ve İslamiyet'i inceleyen bir mütefekkirin seleflerinden başka bir şekilde yorumlamasıdır. Yine Meriç'e göre siyasi partiler veya dini tarîkatler bazen kolektif çılgınlıkların yaşandığı topluluklara dönüşebilirler.

Meriç'e göre Hint'te Müslümanlık sûfîlerin belagati sayesinde kök salabilmiştir ki Dermenghem'in görüşü de öyledir. XIII. asırdan itibaren Kuzey Hint'te türbeler ve zâviyeler çoğalmaya başlamıştır. Kast rejiminin ezdiği aşağı tabakalar kurtuluşu Nakşbendîlik, Şüttârîlik, Şistîlik (Çeştîlik olsa gerek), Kâdirîlik gibi tarikatlarda aramışlardır.

Horasan Erenleri

"Horasan Erenleri" tabiri Anadolu'nun Türkleşmesi ve İslâmlaşmasında büyük katkıları olan Yesevî dervişleri için kullanıldığını biliyoruz. Cemil Meriç, *Mağaradakiler* adlı eserinde "Bitmeyen Rüya: Dündar Taşer'in Büyük Türkiyesi" başlıklı yazısında Taşer'in "Millî şuur, Horasan›dan İzmit›e kadar her yerdeki Türk›ü, Ertuğrul oğlunun açtığı mukaddes sancağın altına çekiyordu. Moğol ordularının önünden kaçarak Anadolu›ya sığınan tarikat ve tasavvuf erbabı Horasan erenleri, dervişler, alpler, abdallar burada yepyeni bir ümit halesi vücuda getiriyorlar. İstikbale ümitle bakmayı telkin ediyor; yeni ve büyük bir zuhuru müjdeliyorlar" ifadelerini iktibas ederek Anadolu'nun Türk yurdu haline gelmesinde Horasan Erenlerinin büyük rolünü belirtmiştir.

İhvân-ı Safâ

İhvân-ı Safâ, X. asırda Basra'da ortaya çıkmış, dinî, felsefî, siyasî ve ilmî amaçları olan, faaliyetlerini gizli olarak yürütmüş organize bir topluluğun ismidir. Hedefleri, dinî, felsefî ve siyasî çekişmelerin yaygın olduğu bir dönemde felsefî ve ilmî çalışmaları, dinî ve ahlâkî gayretleriyle birlik ve beraberlik, kardeşlik, yardımlaşma ve dayanışmayı öne çıkararak İslâm toplumunu fikrî bakımdan yeniden derleyip toparlamaktır. Bu topluluk düşüncelerini, dinî ve felsefî ilimler alanında yazdıkları toplam elli iki risâleden oluşan *Resâilü İhvâni's-Safâ*'da anlatmışlardır.

Cemil Meriç'in Seyyid Hüseyin Nasr'a dayanarak verdiği bilgiye göre İhvan-ı Safâ, kendilerini ruhî bakımdan tasavvufla ilgili sayarlar. Çünkü son hedefleri müridi "Rehavet Rüyası"ndan, manevi terbiye sayesinde uyandırmaktır. Ayrıca toplulukları da daha çok dış ve sosyal görünüşüyle de olsa sûfî tarikatlara uygundur.

Meriç'e göre gerçek bir gizli cemiyet olan İhvân-ı Safâ tarikatında çeşitli mertebeler vardır. Bu mertebeler *Risâleler*'de remzi olarak belirtilmiştir. İlk mertebe kalfalık mertebesidir. Kalfa en az onbeş yaşında olacaktır. İkinci mertebe, terbiyeciliktir. Terbiyeci kardeşlerin çobanıdır, en az otuz yaşında olmalıdır. Üçüncü mertebe, hükümdarlık ve sultanlıktır. Sultanın görevi ayaklanmaları önlemek, itaatsizlikleri bastırmak, herkesi hilim ve münasevette doğru yolda tutmaktır. Bu mertebedekiler yasama gücünü temsil ederler ve en az kırk yaşında olmaları lâzımdır. En yüksek merhale şahlık merhalesi (şahın hükmü bütün ülkede geçerlidir). Elli yaşından sonra şah olunabilir. Bu mertebe bir velayet ve rüyetullah mertebesidir, ölümden sonra erişilen mertebeler gibi. Kur'ân'ın bir çok âyetinde İbrâhim'in, Yûsuf›un, İsa'nın, Sokrat›ın, Fisagor›un birçok sözlerinde bu mertebeye imâlar bulunmaktadır.

Meriç'e göre *Resâil* ile tasavvuf arasındaki benzerliklerden bir çoğu da kozmoloji alanında göze çarpmaktadır. Nitekim Gazzâlî ile İbnü'l-Arabî birçok düsturlarını *Risâleler*'den çıkarmışlardır. Gazzâlî, *Resâil*'i okumuş âlim ve sûfîlerdendir. İhvân-ı Safâ'nın nazariyelerinden çeşitli tarikatlar doğmuştur.

Kâzeruniyye

Ebû İshak İbrâhim b. Şehriyâr el-Kâzerûnî (v. 1035) tarafından kurulan ve İshakiyye, Mürşidiyye diye anılan tarikat hakkında Cemil Meriç, *Bir Dünyanın Eşiğinde* adlı eserinde şu bilgileri vermektedir: "Şirazlı gemicilerin Hind'e getirdikleri ilk tarikat: Kazeruniye. Kazeruniye'nin piri Kebir (v. 1518) adlı bir evliya. Kebir, Tanrı'nın da adlarından. Banaresli dokumacı, müritlerinin kendisine layık gördükleri bu adı

bütün Hind'e tanıtacaktır. Halkla kucak kucağa yaşayan, hayatını alnının teri ile kazanan bir mürşitti o. Aziz Paulos çadırcı idi. böhme köşker, Kebir dokumacı. Keşişlerle dervişlerin mantar gibi fışkırdığı bir ülkede 'Tanrı ne kilisededir, ne mescitte, O'nun tek mihrabı sevenlerin gönlü' diyen adam elbetteki sayısız düşmanları kazananacaktı."

Sûfîler

Meriç'in eserlerinde Zunnûn-ı Mısrî, Ebu Said Harrâz, Hallâc-ı Mansûr, Gazzâlî, Sühreverdî, İbn-i Seb'în, Mevlânâ, Şah Nimetullah Velî gibi büyük sûfîlerinin yanında Şehbenderzâde Ahmed Hilmi, Rıza Tevfik Bölükbaşı, Ken'ân Rifâî, Muzaffer Ozak ve Samiha Ayverdi gibi son devirde Anadolu'da etkili olmuş sûfî şahsiyetlere yer verdiği de görülmektedir.

Meriç'e göre Zünnûn-ı Mısrî, Sâbilerin kullandıkları ıstılahlardan bazılarını, Manihen'lerin ıstılahları ile birlikte tasavvufa sızdırmıştır. Ebu Said Harrâz, Hallâc-ı Mansûr da bunlardandır. Sühreverdî, İbn-i Seb'în ise felsefî düşünce ile imanî tecrübenin (spiritüel) terkibini yapan İslâm Yeni-Eflatuncuları olup, açıktan açığa Hermes›e dayanan bir isnâd silsilesi kurmuşlardır. İran›da bir tasavvuf üstadı olan (XV. yüzyıl) Şah Nimetullah Velî, Mısırlı Emir Aydamür Jildâki›nin *Nihayetü'l-Tâlib* adlı kitabına kendi eliyle şerhler düşmüştür.

Sonuç Yerine

Cemil Meriç, bir sûfî yahut derviş olmayıp tasavvufla dolaylı yoldan ilgilenmiş, ondan etkilenmiş ve eserlerinde birçok sûfinin eser yahut görüşlerine yer vermiş bir mütefekkirdir.

Meriç'in kişiliği tasavvufa özellikle mistisizme yakındır. Münzevî bir şahsiyet oluşu bunun açık bir göstergesidir. Onu, "Miskinler Tekkesi" olarak nitelendirdiği fildişi kulenin adeta bir dervişi olarak nitelendirmek mümkündür.

Meriç'e göre dinî ve mistik teselilerden mahrum olanlar kendilerini kahredici bir ikilemin karşısında bulurlar.

Meriç'e göre tasavvuf, efendilik, nefse hâkimiyet ve mukaddesâta hürmet anlamında bir hümanizmdir. Aklın kavrayamadığı hakikatlara, tasavvuf ve vahiy yolu ile erişebilmek de mümkündür.

Meriç'e göre tarikat, din kanunlarını ve İslamiyet'i inceleyen bir mütefekkirin seleflerinden başka bir şekilde yorumlamasıdır. Tarikatlar ise tefekkürü küfür sayan teokratik düzenlerde zindanın duvarında açılmış iki hava deliği, bir başka deyişle özgür düşünceye açılan önemli kapılardır.

Meriç'e göre Hint kıtasında İslâm'ın kök salması sûfîlerin etkili söylemleri sayesinde olmuştur. Nitekim Kast rejiminin ezdiği aşağı tabakalar kurtuluşu Nakşbendîlik, Şüttârîlik, Şistîlik (Çeştîlik olsa gerek), Kâdirîlik gibi tarikatlarda aramışlardır.

Meriç'e göre Anadolu'nun Türk yurdu haline gelmesinde Horasan Erenlerinin büyük rolü olmuştur. İhvân-ı Safâ *Resâil*'i ile tasavvuf arasında benzerlikler olup Gazzâlî ile İbnü'l-Arabî birçok düstu-

Meriç'e göre dinî ve mistik teselilerden mahrum olanlar kendilerini kahredici bir ikilemin karşısında bulurlar. Meriç'e göre tasavvuf, efendilik, nefse hâkimiyet ve mukaddesâta hürmet anlamında bir hümanizmdir. Aklın kavrayamadığı hakikatlara, tasavvuf ve vahiy yolu ile erişebilmek de mümkündür.

runu bu *Risâleler*'den çıkarmışlardır. Nitekim Gazzâlî, *Resâil*'i okumuş âlim ve sûfîlerdendir. İhvân-ı Safâ'nın nazariyelerinden çeşitli tarikatlar dahi doğmuştur. Hind kıtasında ilk giren tarikat Kâzeruniyye'dir. Bu tarikatın pirlerinden Kebir, el emeği ile geçinen, halkla iç içe olan, Hakk'ın mihrabının gönüllerde olduğunu söyleyen bir evliyadır. Bundan dolayı da düşmanı çok olmuştur.

Meriç eserlerinde Zunnûn-ı Mısrî, Ebu Said Harrâz, Hallâc-ı Mansûr, Gazzâlî, Sühreverdî, İbn-i Seb'în, Mevlânâ, Yûnus Emre, Şah Nimetullah Velî, Ali Haydar, Fuzûlî, Hâce Mirza Dard, Mirzâ Gâlib gibi ilk ve klâsik dönem sûfî şahsiyetlerine çeşitli vesilelerle zikredip değindiği gibi Şehbenderzâde Ahmed Hilmi, Rıza Tevfik Bölükbaşı, Kenan Rifâî, Muzaffer Ozak ve Samiha Ayverdi gibi son dönemde etkili olmuş sûfî şahsiyetlere biraz daha ayrıntılı olarak temas etmiştir.

Velhâsıl Meriç, inzivayı seven bir mistiktir. O, tasavvuf ve tarîkat kültüründen, önceki dönemlerde yahut kendi zamanında yaşamış büyük sûfî şahsiyetlerden ve onların düşüncelerinden etkilenmiş bir son devir mütefekkiridir. Onun düşünce dünyasını araştıranların bu hususları dikkate almaları yararlı olacaktır.

Kaynakça

Günaydın, Yusuf Turan, "Cemil Meriç'te Tasavvuf Üzerine Bölük Pörçük Notlar", *Hece Dergisi Cemil Meriç Özel Sayısı,* Yıl: 14, Sayı: 157, Ocak 2010, s. 198, 201.

Kırk Ambar Rümuz-ül Edeb, c. I; yay. haz. Mahmut Ali Meriç, İletişim Yay., İstanbul 2010, s. 319.

Meriç Yazan, Ümit, *Babam Cemil Meriç,* İletişim Yay., İstanbul 1998, 2. Baskı, s. 74.

Meriç, Cemil, *Bir Dünyanın Eşiğinde,* yay. haz. Mahmut Ali Meriç, İletişim Yay., İstanbul 2016, s. 267, 274.

Meriç, Cemil, *Bu Ülke,* yay. haz. Mahmut Ali Meriç, İletişim Yay., İstanbul 2009, s. 9, 13, 17, 44, 55.

Meriç, Cemil, *Işık Doğudan Gelir,* yay. haz. Mahmut Ali Meriç, İletişim Yay., İstanbul 2004, s. 55, 61-62, 77, 82, 95, 97, 107, 166, 250, 262.

Meriç, Cemil, *Jurnal 1955-65,* yay. haz. Mahmut Ali Meriç, İletişim Yay., İstanbul 2009, c. I, s. 43, 147-148, 149, 150, 155, 163-164, 312, 354, 357.

Meriç, Cemil, *Jurnal 1966-1983,* yay. haz. Mahmut Ali Meriç, İletişim Yay., İstanbul 2011, c. II, s. 189, 216-217, 227, 322.

Meriç, Cemil, *Kırk Ambar (Lehçetü'l-Hakâyık),* yay. haz. Mahmut Ali Meriç, İletişim Yay., İstanbul 2010, c. II, s. 268, 498, 539.

Meriç, Cemil, *Kültürden İrfana,* yay. haz. Mahmut Ali Meriç, İletişim Yay., İstanbul 2015, s. 223, 235, 486-487, 489, 490.

Meriç, Cemil, *Mağaradakiler,* yay., haz. Mahmut Ali Meriç, İletişim Yay., İstanbul 2011, s. 261.

Meriç, Cemil, *Sosyoloji Notları ve Konferanslar,* yay. haz. Ümit Meriç, İletişim Yay., İstanbul 2015, s. 334.

Meriç, Cemil, *Umrandan Uygarlığa,* yay. haz. Mahmut Ali Meriç, İletişim Yay., İstanbul 2011, s. 110.

Selçuk, Bahir, "Yunus Emre'de Bakma ve Görme Biçimleri", *I. Uluslararası Yunus Enire Sempozyumu (8-10 Ekim 2008) Bildirileri*, Aksaray Üniversitesi Yay., Aksaray 2019, s. 121.

Şimşek, Selami, "Cemil Meriç ve Tasavvuf", *Doğumunun 100. Yılında Cemil Meriç Sempozyumu (5 - 6 Mayıs 2016) Bildiriler Kitabı*,ed. M. Muhsin Kalkışım vd., Gümüşhane Üniversitesi Yay., Gümüşhane 2016, s. 86-111.

Topuzoğlu, Tevfik Rüştü, "Ozak, Muzaffer", *DİA,* c. XXXIV, s. 16-17.

Türer, Osman, *Anahatlarıyla Tasavvuf,* Seha Neşriyat, İstanbul 1998, s. 48-52.

Uysal, Enver, "İhvân-ı Safâ", *DİA,* c. XXII, s. 1-2.

Ümit Meriç, Babası Cemil Meriç'i Anlattı

İNSİCAM

Ümit hocam, evvela bu kıymetli söyleşiyi kabul edip bizleri ağırladığınız için çok teşekkür ediyoruz. Ümit Meriç'in düşünce ve mana dünyasında babası Cemil Meriç kimdir, nerede durmaktadır?

Bismillahirrahmanirrahim.

Evvela ben teşekkür ederim, cevaplandırmakta geciktim zira gerçekten çok yoğun bir dönemden geçiyorum. Şimdi tabii bir kere şunu ifade etmek lazım ki, Cemil Meriç ile baba-kız ilişkisi zannediyorum ki benim bildiğim yazılı dünyada en azından bir başka baba-kızın ilişkisine benzemiyordur. Yani elbette hepimiz babamızın çocuğuyuz, onların genetik havuzundan bize intikal eden çok önemli bazı özelliklerimiz var. Babamızın da kendi babasından onun da kendi babasından yani dedeler silsilemizden bize intikal eden bir havuzumuz var.

Yani bu havuzda benim düşünce ve mana dünyamda babam iki farklı yerde bulunuyor. Düşünce dünyamdaki yeri ayrı, mana dünyamdaki yeri ayrı. Düşünce dünyamdaki yeri açısından, bir kere ben duvarlarında kütüphane olan bir evde gözlerimi açtım. Yani her evin duvarında kütüphane vardır zannediyordum, benim için o kadar tabiiydi ki duvarlarda kütüphane olması. Yine ben daha okuma yazmaya başlamadan önce, en iyi hatırladığım örnek Shakespeare'in *B*ütün *Eserleri*'nin İngilizce baskısıydı, onun resimlerine bakardım; gravürler vardı böyle pelür kâğıtla ayrılmış. Dolayısıyla ben Cemil Meriç'in kütüphanesinde

gözlerini dünyaya açmış olan bir bebektim ve bebeklikten itibaren bir kütüphanenin içindeyim ve hep okuyan ve yazan bir babayla beraberim.

Babam gözlerinin gördüğü dönemde kütüphaneye çekilip saatlerce çalışırdı. Ayrıca şunu da müjdelemek isterim ki babamın gözlerinin gördüğü dönemde kaleme aldığı 1933›ten 1953›e kadarki bütün yazılarını dijital arşivi kullanarak ve daha evvel babam hakkında üç ciltlik bir çalışma yapmış olan Dücane Bey›in kısmen toplamış olduğu makalelerini ve başka yerlerden de birçok makaleyi bir araya toplayıp bir kitap haline getirdik. Bu kitap inşallah yakında İletişim Yayınlarından 13. cilt olarak çıkacak. Kitabın birinci bölümü 1933-1953 makaleleri, Cemil Meriç›in gözlerinin gördüğü yani o odasında tek başına çalıştığı dönemden kaleme aldığı yazılar. İkinci bölümde de 1942›de evlendiği ve babamın Fransızca öğretmeni olarak Elazığ›a gittiği sırada oraya tayinini bekleyen İstanbul'daki anneme yazdığı mektuplar.

Cemil Meriç 38 yaşındayken gözlerini kaybetti ve benim babamla aramda tam 30 yaş vardır. İkimiz de Aralık ayında doğduğumuz için burçlarımız aynıdır(Belki de aynı burçtan olmanın getirdiği bazı ortak özelliklerimiz de var). Gözlerini kaybettiği 1953'ten itibaren Cemil Meriç hep karanlıklarını aydınlatan bir ışığa yani kitap okuyan bir sese muhtaç oldu. Bu ses tabii evvela annemin sesiydi, ben o sıralar ilkokul talebesiydim ama yaz aylarında babama, o zaman çıkmakta olan *Büyük Doğu* dergisini ve *Cumhuriyet* gazetesini evimizin önündeki mermer merdivenlere oturup bir yaz güneşinin ılık ışıklarıyla okurdum. Zaman zaman mesela diyelim ki Refik Halit›in bir romanını okuyorum, onu beraber okurduk. Ama tabii babamdan ayrıldığım zamanlar da olurdu. Bu yaz aylarındaki çalışmamıza lise son sınıftayken babamın bana Fransızca öğretmeye başlamasıyla Türkçe okumanın yanına Fransızca okumaları da eklenmiş oldu. Velhasıl ben, Cemil Meriç'in gözlerinin yerine geçtiğim için, onun okuduğu şeyleri ona okuduğum için önce anlamadan, sonra biraz anlayarak ve nihayet doğrudan doğruya anlayarak okuyan bir ses oldum.

Bu tabii ki babamın düşünce dünyasını yönlendiren isimlerin ve kitapların ister istemez benim de zihin dünyama dâhil olması sonucunu getirdi. Mesela eserlerinden *Hind Edebiyatı*'nda fazla bir katkım yoktur, İzzet Tanju›yla yapmıştır onu ama *Saint-Simon*›un hemen hemen baştan sona -ben de o sırada sosyoloji talebesi olduğum için- sekreteryası bana aittir. Bu şekilde Cemil Meriç›in eserlerinin yazılması için harcadığı emeğin göz ve el

Yine ben daha okuma yazmaya başlamadan önce, en iyi hatırladığım örnek Shakespeare'in Bütün Eserleri'nin İngilizce baskısıydı, onun resimlerine bakardım; gravürler vardı böyle pelür kâğıtla ayrılmış. Dolayısıyla ben Cemil Meriç'in kütüphanesinde gözlerini dünyaya açmış olan bir bebektim ve bebeklikten itibaren bir kütüphanenin içindeyim ve hep okuyan ve yazan bir babayla beraberim.

Şimdi bu demektir ki bizim düşünce dünyamız birbirinden ayrılamayan bir saç örgüsü gibidir. Yani gözleri görmeyen bir babanın evladı olarak onun vefatına kadar ona kitap okumuş olduğum için kendi düşünce dünyam kısmen onun dışında gelişmiştir, ama ana aks babamın aksıdır, iskeletini babam oluşturur.

kısmı büyük ölçüde, sadece bana asla değil ama büyük ölçüde bana bağlı olduğu için Cemil Meriç›in düşüncesini oluşturan düşünceler benim de düşünce dünyamı oluşturmuştur. Yani fikri alanda, düşünce dünyasında babamla paralel bir yürüyüşümüz oldu. Daha sonra benim sosyolojide asistan olduğum dönemde benim ilgi duyduğum konuların bir kısmına babam ilgi duydu. Mesela ben *Gurvitch* üzerine çalışırken babam ona ilgi duymadı, fakat daha sonra doktora tezimi yaparken Cevdet Paşa›nın tarihinden bazı yerleri kendisiyle beraber okuduk.

Şimdi bu demektir ki bizim düşünce dünyamız birbirinden ayrılamayan bir saç örgüsü gibidir. Yani gözleri görmeyen bir babanın evladı olarak onun vefatına kadar ona kitap okumuş olduğum için kendi düşünce dünyam kısmen onun dışında gelişmiştir, ama ana aks babamın aksıdır, iskeletini babam oluşturur.

Mana dünyasına gelince bundan değerler dünyamı anlıyorum. Orada benim dini kimliğimin oluşmasında bizi tamamen özgür bırakan annemin ve babamın dahli vardır demek zor, çok az dahli vardır. Yani mesela annemi ben başını örtüp Yasin suresini okurken hatırlıyorum ama benim dini karakterimin oluşumunda doğrudan doğruya evimin dışındaki bir muhteşem insanın, Muzaffer Ozak Efendi›nin, Sahaflar 7 Numara›nın doğrudan doğruya etkisi vardır. Efendi›nin kitaplarını okumam, sohbetini dinlemem, arkasında cemaat olarak namaz kılmam ya da Beyazıt Camii›nde Ramazan boyu mukabele dinlememiz benim Muzaffer Efendi›den süzülen ve yine genetik havuzumda mevcut olan dindar kimliğimin yani dünyaya bakışımın yönünü belirleyen şahsiyet olmuştur. Bu bakımdan benim dindar kimliğimin babamın kimliğine de tesir ettiğini söyleyebiliriz. Dolayısıyla yani düşüncede belki babam benim bel kemiğim oldu ama dindar kimliğimizde, değerler dünyamızda da benim de babam üzerinde belli bir etkimin olduğunu düşünebiliriz.

İki kardeşsiniz, siz ve ağabeyiniz merhum Mahmut Ali Meriç. Babalar kızına düşkün diye bilinir. Hanginize ilgisi daha öndeydi, böyle bir şey hissettiniz mi?

İki kardeşiz, evet. Abim iki sene kadar önce rahmetli oldu. Babamın ses çıkaran, ne diyelim, iki uzva ve iki göze ihtiyacı vardı. Bu ihtiyacı ben karşıladığım ölçüde, büyük ölçüde abime fazla iş düşmezdi. O daha çok kendi dünyasında büyüdü. Elbette ki hangimize ilgisi daha öndeydi onu söyleyemem ama şöyle bir cümlesi vardır: ‹Oğlum kızım olmalıydı, kızım oğlum olmalıydı› derdi. Bir de seneler sonra ben asistan olduktan sonra abime yazdığım mektuplarda bunu zikretmişim. Babam demiş ki, yani bundan 30 sene önce birisi bana sizin gibi iki evladım olacağını söyleseydi, sevincimden herhalde tecennün ederdim demiş. Ben de onu abime yazmışım. Bir de tabii abim 1969›dan 1975›e kadar Fransa›daydı. 6 yıl uzaktaydı, yaz aylarında gelirdi ama az kalırdı. Dolayısıyla annem ve babamla daha çok ben yaşadım, onlarla bütün bir hayatı ben paylaştım. Babamın hastalık döneminde yani önce kitaplarını okuyan ve yazan, ondan sonra kitapları üze-

rinde beraber çalışan bir sekreter olarak varlığımda, ondan sonra yazı arkadaşlığımda daima fikirlerimi dikkate alırdı ve çok defa kabul ederdi. Ve sonuç olarak hasta bakıcılığını da yaptım babacığımın, 3 seneye yakın ağır hasta, felçli olarak yattı. Konuşmamın başında söylediğim gibi çok yoğun bir baba-kız ilişkisiydi bizimkisi. Ve bir gün ben hasta yatağındayken ve son demlerindeyken kendisine sordum "Babacığım benden razı mısınız?" diye. O zaman ahirete belki de en büyük şeref madalyam olarak götüreceğim şu cümleyi söyledi: "Eğer dünya kuruldu kurulalı bir baba evladından razı ise o baba benim" dedi.

Hayatı, karşınıza çıkan işaretler üzerinden anlamlandırmayı seven bir yaklaşımınızın olduğunu biliyoruz. Bu çerçevede, öncelikle kişisel hayatınızda anne ve baba olarak; ardından Türkiye'nin düşünce dünyası bağlamında Fevziye Meriç ve Cemil Meriç'i nasıl konumlandırır ve anlamlandırırsınız?

Anne ve babamın evliliği sıra dışı bir evlilikti. Annem, babamdan on bir yaş büyüktü. Bu yönüyle Hz. Hatice ile Peygamber Efendimiz'in (s.a.v.) evliliğini hatırlatan bir tarafı vardır. Annemin kemâli ile babamın şahsiyeti bir araya gelince karşımıza çok olumlu bir sonuç çıkmış; zira annem, babamın her reaksiyonunu fevkalade bir toleransla karşılar, babamı hiç öfkelendirmeden zaman bir müddet geçtikten sonra ona hayatının bir hatasını yapmakta olduğunu tatlı bir dille anlatır ve sonunda babam da annemden özür dilerdi.

Karşıma çıkan işaretler üzerinden anlamlandırmayı sevdiğim doğrudur ama bunu annem ve babam üzerinden yorumlayamam; her hâlde annem örnek bir şahsiyettir. "Her büyük adamın arkasında bir kadın vardır." Sözünün en müşahhas örneğidir. Annem gerçekten de babamı önce keşfeden, yani henüz bir yüksekokul talebesi iken babamın zekâsını keşfeden bir öğretmendir. Zaten çok akıllı bir talibin karşısında olduğunu anlamış ve babamla evlenmeyi kabul edip vefat edene kadar bu ilişkisini büyük bir ferasetle sürdürmüştür.

Cemil Meriç'in bir günü nasıl geçerdi? Çalışmak okumak yazmak ve dinlemek için tercih ettiği yer zaman ve ortam var mıydı?

Aslında ben bunları *Babam Cemil Meriç* adlı kitapta yazdım ama kısaca tekrarlayayım. Evet, babamın tercih ettiği yer, zaman ve ortam var mıydı?

Babam çalışmak, okumak ve yazmak için yaşardı. Sabah kahvaltıdan sonra annem kahvesini getirdiği andan itibaren okumalar başlardı. İlginç bir şekilde sabah 10.00–10.30 arası "Arkası Yarın" vardı; oraya gelince dururduk, piyes biter, biz tekrar çalışmaya başlardık. Bu çalışma öğle

Yani Cemil Meriç'te umran ve irfan kelimeleri adeta neon ışıklarıyla yazılacak kadar önemli kavramlardır. Cemil Meriç tabii ki dünyaya açılan bir mütefekkirdir. Boş bıraktığı yerler vardır; mesela Çin ile meşgul olmamıştır. Hatta Endülüs'le de yeterince meşgul olmamıştır. İbn Haldun parantezi bir yana... Ama ülke insanının dikkatini evvela tarihine çekmiştir.

yemeğine kadar sürerdi. Aşağı yukarı saat 13.00 ile 14.00–14.30 arasında yemek ve bir kaylûle zamanı olurdu; özellikle yaz aylarında. Ondan sonra tekrar çalışmaya başlardık.

Akşam da artık saat 18.00–18.30 olduğunda çalışmaya ara verirdik ve çok defa babamla beraber alışveriş yapmak için çarşıya, yukarıya, Göztepe tarafına yürürdük. Evimiz aşağıdaydı, denize yakındı. Alışverişimizi yapar, tekrar sohbet ede ede dönerdik. Bazı akşamlar da bu yürüyüşler mesela Kemal Tahir'in evine ya da Necip Fazıl'ın evine ya da Fındıkoğlu'nun ya da Kubalı'nın evine olurdu.

Yani günümüzün hemen hemen tamamı, yedi günü yirmi dört saati olmasa da, varsayıyorum günümüzün on iki saati çalışmak, okumak ve yazmakla geçerdi.

Kendi özünü gürleştirmeyi başarabilmiş bir entelektüel olarak Cemil Meriç Türk toplumunun özgüven kazanmasında nasıl bir rol oynamıştır?

Bu önemli bir soru. Cemil Meriç›in kitaplarının başlıklarından bir cümle bile kurulabilir. *"Bu Ülke"* diyor Cemil Meriç; *"Umrandan uygarlığa göç etme çabası içinde kalmıştır. Belirli bir kültürlenmeden sonra aslında dünyevî olan kültürden; hem dünyevî ve hem uhrevî olan irfana doğru yol almıştır."*

Yani Cemil Meriç'te umran ve irfan kelimeleri adeta neon ışıklarıyla yazılacak kadar önemli kavramlardır. Cemil Meriç tabii ki dünyaya açılan bir mütefekkirdir. Boş bıraktığı yerler vardır; mesela Çin ile meşgul olmamıştır. Hatta Endülüs'le de yeterince meşgul olmamıştır. İbn Haldun parantezi bir yana… Ama ülke insanının dikkatini evvela tarihine çekmiştir.

"Sen bir az gelişmişsin." sözünü adeta alaya alarak toplumsal hafızamızı yeniden kazanmamız yolunda mürekkep harcamıştır. Bunun yanı sıra dünyaya açılmıştır. Bir Rus edebiyatıyla, bir İngiliz ya da Alman düşüncesiyle, Fransa ile; Amerika'ya fazla gitmez ama Amerika'nın annesi olan İngiltere ile kuvvetli bir muhabbeti vardır. Fakat bir de Hint edebiyatına gitmiştir.

Batılılaşmak sloganıyla yeni nesiller yetiştirilirken Cemil Meriç, "Doğu ile Batı insan beyninin iki yarım küresidir." diyerek bir tür kültür istilası altında kalan Asya'nın da Avrupa'nın fikir dünyasından hiç de geri kalmamış olduğunu ortaya koymuştur.

Bu, kendisini merkez alarak çevrede dolaşmak demektir. Cemil Meriç'e hem yerel ve millî bir karakter kazandırır hem de evrensel bir karakter kazandırır. Yani Cemil Meriç'in Türk toplumuna söyleyecekleri tabii ki esastır; ama onun üzerinde düşündüğü, fikir ürettiği bütün ülkeler için de düşünceleri kıymet arz etmektedir.

Cemil Meriç 'in beslenme kaynakları nelerdir ve başucu kitapları hakkında bilgi verebilir misiniz? Sizce onu çağdaşlarından ayıran en temel fark nedir?

Tabii ki Cemil Meriç'in beslenme kaynaklarının neler olabileceğini eserlerinden tahmin etmek zor değildir. Ancak babamın ve abimin vefatından sonra dijitalleştirmiş olduğum arşivinden 6840 dosyalık bir tereke çıktı karşımıza. Bilhassa anneme yazdığı mektuplar… Gözlerinin gördüğü dönemde kaleme aldığı yazılar… *Fevziye'ye Mektuplar*'ı da bu dijitalleştirilmiş evraktan çıkmıştır.

Bu evrakta daha pek çok malzeme bulunmaktadır. O dosyalar bütünüyle değerlendirilmeden Cemil Meriç'in bütün beslenme kaynakları hakkında kesin bir hüküm vermek mümkün değildir.

"Başucu kitapları nelerdir?" diye sorulacak olursa, Cemil Meriç'in başucu kitapları üzerinde çalıştığı konuya göre daima değişmiştir. Tek bir kitaba bağlı kalması söz konusu değildir. On bir bin ciltlik kütüphanesinin tamamı onun başucu kitabı sayılabilir.

Will Durant'I çok sever, Edgar Quinet'yi çok sever. Türkiye'de henüz ismi fazla duyulmamış pek çok büyük Batılı mütefekkir de onun muhabbet halkasına dâhildir. Onu çağdaşlarından ayıran en mühim husus, laik bir Fransız eğitimi almış olması ve hocalarla bir arada kendini yetiştirmiş bulunmasıdır; çünkü o, Cumhuriyet inkılabının yapılmamış olduğu bir yerde ve doğrudan doğruya Osmanlı irfanının asli unsurları olan insanlar tarafından yetiştirilmiştir.

Lise yıllarında Refik Halit'i büyük bir ciddiyetle okur; Rıza Tevfik'le mektuplaşır. Daha gençlik çağında dahi fikir dünyasının sınırlarını zorlayan bir meraka sahiptir.

Onu çağdaşlarından ayıran en temel fark ise her şeyden önce aile, hafıza ve yetiştiği çevredir.

Hepsinin ötesinde çok özel bir donanımla dünyaya gelmiş olmasıdır; çok kuvvetli bir hafızaya sahip oluşudur, çok ciddi ve çalışkan bir insan olmasıdır.

Evinizin kültürel bir merkez işlevi kazanması, Osmanlı'dan Cumhuriyet'e uzanan ev sohbeti geleneği içinde İbnülemin **Mahmut Kemal İnal'ı çağrıştıran bir süreklilik olarak değerlendirilebilir mi?**

Evet, evimiz bir kültür ve irfan ocağıydı. Buraya çok kabiliyetli üniversiteliler kuşak kuşak geldiler. Önce babamın seçtiği talebeler vardı; bunlar üniversitedendi ve sonuna kadar babama sadık kaldılar. Hepsi profesör oldu: Berke Vardar, Server Tanilli, Bülent Tahiroğlu; akademik kariyerde değil ama İzzet Tanju da babamın ilk kuşak talebelerindendir. Kendilerini babam davet etmiştir evimize.

Sonra babamı okuyarak evimize gelen ikinci bir kuşak vardır. Ve tabii bunların tamamen ötesinde, babamın fikir dünyasının muhatabı olan büyük zekâlar vardı: Kerim Sadi gibi, Kemal Tahir gibi, Ayhan Songar gibi düşünce zirvelerinin yanında, daha eski yıllardan şairler de gelirdi; İskender Fikret Akdora, Salih Zeki gibi. Daha sonra ise çok yakın dostu olan Celâl Sılay'ın adını anmadan geçemeyiz.

Üniversite öğrencileri, akademisyenler ve büyük yazarlar bu evde buluşurdu. Babamın kendisine en yakın bulduğu, en çok beğendiği isim ise Kemal Tahir idi.

Babanızın talebelerinden, misafirlerinden bahsedebilir misiniz? En çok kimi, kimleri beğenirdi mesela?

En çok Kemal Tahir'i beğenirdi. Kendisine en yakın bulduğu insan o idi.

Cemil Meriç'in dergiciliğe ve dergilere bakışı genel olarak nasıldı? Kendisi de Avrasya adında bir dergi çıkarmak istemiş fakat bu isteğini hayata geçirememişti. Bu dergi, Cemil Meriç'in düşünsel dünyasında nasıl bir konumda yer almaktaydı ve bu hayali neden yarım kaldı?

Babam dergilere çok önem verirdi. Mesela evimizde Said Halim Paşa'dan gelen ve Fransa'da çıkmış olan *Revue de métaphysique et de morale* yani Metafizik ve Moral dergisi ve yine 1896 tarihli Ribot isimli zatın çıkardığı *Revue philosophique yani Felsefe dergisi* ya da 1896'da Durkheim'ın çıkardığı *Sosyoloji Y*ıllığı bulunurdu. Bu dergi meselesi benim hayatımda da devam etmiştir. Ben de çok dergi meraklısıyımdır ve Edebiyat Fakültesi kitaplığının özel bir bölümünde her ay gelen dergileri ciddiyetle takip eder ve böylece dahil olduğum disiplinin tarihi kadar güncel gelişmelerini de takip ederdim. Hatta abime yazdığım mektuplardan da anlaşılacağı üzere Paris'ten mesela İnsan ve Toplum diye bir dergiyi böyle naylon torbalara koyarak getirmiştim. Öyle ki torbalar uçaktan inerken patlayınca dergiler benden önce İstanbul'a kavuşmuş oldu. Babam, "Dergiler hür tefekkürün kalesidir" derdi, biliyorsunuz. O yüzden çıkan dergileri de takip ederdi. Fransa'da çıkan edebiyat ve fikir dergilerini de takip ederdi, bunlar da evimize gelirdi. Türkiye'de çıkan dergileri de takip ederdi. Yön, Akit, Kim vs. Hani o dönemde hangi dergiler varsa hepsi onun dikkatinin ışığıyla aydınlanırdı. Bu canlılık tabi onun eserlerine de yansıyordu. *Avrasya dergisinin* çıkmamasının nedenine gelince; Işık Lisesi'nden talebesi olan Prof. Berke Vardar o sırada asistan olup doktora çalışmalarına başlayacaktı. Babam da henüz gözlerini yeni kaybetmişti. Hatırlıyorum, küçük sarı zarflarda babamın yarım dosya kâğıdına alınmış Avrasya dergisinde yayınlanmak üzere tasnif edilmiş olan yüzlerce notu var. Ama Berke abi doktora çalışmaları dolayısıyla babamdan müsaade isteyip çekildi. Bu dergi yarım kaldı ama bugün Türkiye Cumhuriyeti'nin bir koluyla Amerika'ya bir koluyla Asya'ya bir koluyla Rusya'ya uzanmış olan ve jeopolitik konumun bir tezahürü olan ilişkiler bütününü düşündüğümüz zaman aslında Türkiye'nin bugünkü politikası için üretilmiş bir Avrasya gönül politikasıdır diyebiliriz.

Hüseyin Cemil Meriç Kimdir?

Hüseyin AKIN
Şair-Yazar

- Cemil Meriç mütefekkir kimliği ile müellif vasfını mezcetmiş bir münevverdir.

"Yazar ve hocayım. Başlıca işim düşünmek ve düşündüklerimi cemiyete sunmaktır."

Kendisini yazar ve hoca olarak ifade etmesi bir tevazu göstergesidir. "Her asırda birkaç kişi düşünür, gerisi düşünülenleri düşünür sadece" sözüyle de kendi değer ve ağırlığının farkındadır.

- İlkokul öğretmenliğinden tercümanlığa, nahiye müdürlüğünden okutmanlığa birçok işte çalıştı. Bir ilkokul öğretmeninden, nahiye müdüründen nasıl büyük bir mütefekkir doğabileceğini entelektüel tecessüsü ile gösterdi.

"Ben bir taşralı tecessüsüyle sürüklendiğim o gürültülü dünyadan, kitapların asude inzivasına iltica ettim." (Jurnal)

"Taşralı tecessüsü" kavramını yeni bir sosyolojik vakıa olarak düşünce literatürüne yerleştirmiştir.

- O bir komplekssiz aydındır. Batı'ya gidip Doğulu olarak dönenlerdendir.

"Batı karşısındaki durumumuz, efendisinin ilaçlarını çalıp içen uşağın durumudur." diyerek yerli aydın olmanın mücadelesini vermiş ve Olimpos Dağı'nın çocuklarına' karşı 'Hira Dağı'nın evlatları' için çalışmıştır.

- Münzevi yaşamıştır. İnsanlar kötü olduğu için kaçıp kitaplara sığınmış, fildişi kulesinde kendine yeni bir dünya kurmuştur.

"*Kimim ben! Hayatını Türk irfanına adayan, münzevi ve mütecessis bir fikir işçisi."*

Hayatının önemli bir kısmında âmâ olarak yaşayan üstat Cemil Meriç içe bakan gözleriyle kendine geniş ve zengin bir inziva ortamı kurmuştur.

Üstada göre tanışmak insan yayılmacılığıdır. Yalnızlık bu yayılmacılığa karşı en anlamlı direniştir**:** *"Yayılmak ızdırap çekmektir... ne kadar çok insan seversen o kadar ızdırap alanın genişler."*

"İnsanlardan kaçtım, kitaplara sığındım." Cemil Meriç bu itirafıyla ne söylemek istemiştir?

"Benim yazılarım birer vasiyetname mahiyetindedir. 60 yaşındayım. Hiçbir parti taraftarı değilim. Rousseau *gibi yalnızım. Tek başına bir adamım..."* diyen birinin insanlardan kaçması ne denli gerçeklik arz eder?

Cemil Meriç'in yalnızlık dediği şey, kendisini anlayan birilerinden mahrum oluşuydu. Hayatı boyunca kendisini anlayan tek bir kişi bile çıkmamıştı. Aynı zamanı yaşadığı aydınlarla da ayrı dünyaları yaşıyordu. İdeolojilerin altın devrini yaşadığı memle-

O bir komplekssiz aydındır. Batı'ya gidip Doğulu olarak dönenlerdendir. "Batı karşısındaki durumumuz, efendisinin ilaçlarını çalıp içen uşağın durumudur." diyerek yerli aydın olmanın mücadelesini vermiş ve Olimpos Dağı'nın çocuklarına' karşı 'Hira Dağı'nın evlatları' için çalışmıştır.

kette düşünce kuduz köpek gibi kovalanmaktaydı ona göre. Çevresinde kendisini anlayan çıkmayınca onlarla geçirilen vaktin de boşa harcandığını fark edip kendi köşesine yani mağarasına çekildi. Cemil Meriç'in meselesi halk ya da yığınlarla değil, kendi halkına yabancılaşmış aydın geçinen zümreyle idi. Bu arayıştan bir yalnızlık ve bu yalnızlıktan bir **Cemil Meriç** doğdu.

Çok fazla birliktelikler sadece insanın insana kıymetini ortadan kaldırmıyor aynı zamanda kişinin kendi iç evine geç gelmesi veya bir türlü gelememesine de sebep olabiliyor.

- İnsanlarda olmayıp da kitaplarda olan nedir?

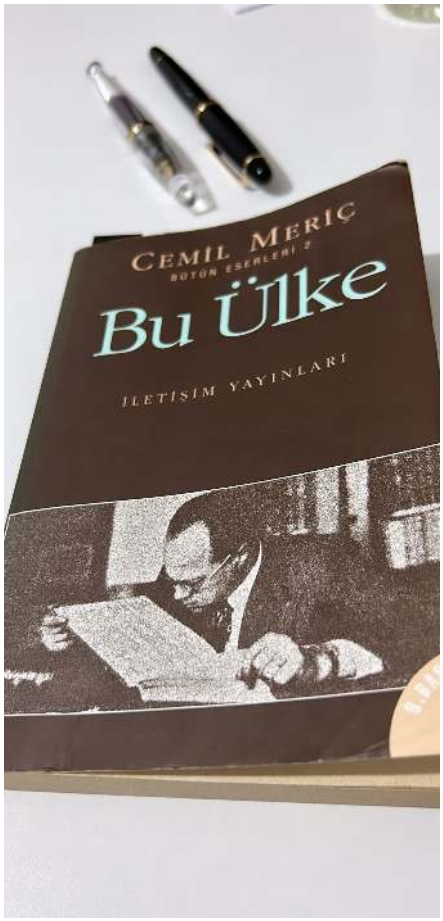
Kitap bütün zamanlar için kültürün gerçek taşıyıcısıdır. İnsan taşıdığını yolda düşürür, ihmal eder ya da kıymetini bilmeyen bir hafızaya kurban edebilir. Diğer yandan sadece insana kalan kültür taşıyıcılığı kültürün kendisini başkalaştırıp yozlaştırabilir.

Üstad'ın insanlardan koptum, bıktım demek yerine kaçtım demesi de dikkat çekicidir. Zira insan bir süre sonra ziyan ya da tehlikedir. *Siz onu ehemmiyet dünyanıza katamadığınızda o sizi kendi sıradan dünyasına dahil etmek ister.* Bunu bir süre sonra başarır da. *Bu sebepten insana yakalanmamak ustalığını geliştirmek gerekiyor.* Buna muvaffak olanların düşünce dünyamıza yaptıkları katkılar ise saymakla bitmez. İnsana büyük anlamlar yükleyenleri her zaman hayal kırıklıkları takip eder. *Hiçbir insanla önsözünü okumadan sıkı fıkı ilişkiye girmemek lazım.*

- Yerleştirildiği toplumsal konumdan hep rahatsız bir çocukluk ve gençlik kurdu. Yerini yadırgama duygusu ile önünde örülen duvarları yıkmaya çalıştı.

"Yirmi dört yıl önce mahkemede Marksist olduğumu haykırmıştım. Ümitsizlikten doğan bir isyandı bu, bir nevi meydan okuyuş, yalnızlık içinde bir şey olmak ihtiyacı. Yılları zilletler içinde geçen, kâh Türk, kâh şehirli olduğu için horlanan göçmen çocuğu bir yere tutunmak, bir camiaya bağlanmak istiyordu. Sınıfı yoktu. Dünyada başka milletler olduğunu dahi bilmiyordu. Ama kucağında yasadığı topluma yabancıydı. O, şehirden gelmişti. Konuşması da giyinmesi de farklıydı. Yalnız yasadı, bir cüzzamlı gibi. Oynamadı, çocuk olmadı, içine ve kitaplara kapandı. Sonra lise yılları. Yine yalnız, yine yabancı. Açlık; midenin, etin ve ruhun açlığı. Hayalindeki dünyalar birer birer yıkıldı."

Yaşanmamış bir çocukluk, sevgisizlik ve aşksızlıkla geçen bir gençlik süreci.

- Şiirden düzyazıya irtifa etmiştir. Osmanlı'dan itibaren ülkenin nesir boşluğunun farkındadır. Nesirlerinde de şiir yazan adamdır Cemil Meriç.

"...ben görmedim Paris'i. (...) Paris evde yoktu. Ben rüyada gördüm Paris'i, gülümsedi ve kayboldu." (Bu Ülke, S. 44)

Başta "Bu Ülke", "Umrandan Uygarlığa" ve "Kırk Ambar" olmak üzere yazdığı tüm eserlerinde bu şiir esintisi dikkat çeker.

- İlişik ya da mensup değil; taraftır.

"*Tarafsızlık namussuzluktur*" diyerek yüzümüze ayna tutan bir entelektüeldir o.

Kendisine "Siz kimden tarafsı-

nız?" diye sorulduğunda: "Kelimelerden yanayım" cevabını vererek kelimelere olan güvenini yineler.

Dövüşen, savaşan ve değiştirip dönüştüren kelimelerdir hep:

"Kavga, insanla kader arasında değil artık, insanla kelime arasında. Rüyaları o bayraklaştırıyor. Yığınlar onun için yaşıyor, onun için dövüşüyor, onun için ölüyorlar... mukaddeslerin rengine bürünen bir bukalemun kelime, semavi kitapların şeytanı. Ve en tehlikelileri toprağımızda doğmayanlar... Sol'la sağ, bu karanlık kafilenin öncülerinden ikisi."

- Emperyalizmin türlü maskeler takmış yüzünü sömürü ağına takılan milletlere anlaşılır biçimde anlatır. Bu ülkeyi bu ülke insanına dünü, bugünü ve yarınıyla bütün desenleri, iklimleri ve renkleriyle tanıtır.

Semavi kitapların emri: «öldürmeyeceksin». Hristiyan Avrupa, en sefil çıkarları için dünyanın bütün mandarinlerini öldürdü ve öldürmeye hazır. Goethe, «ya örs olacaksın ya çekiç» diyor. Şark, Şadi'den Gandi'ye kadar aksi kanaatte: «Yemin ederim ki, dünyanın bütün toprakları bir tek insanın kanını akıtmaya değmez.» kim haklı?"

(Bu Ülke - Cemil Meriç).

Üstad'ın insanlardan koptum, bıktım demek yerine kaçtım demesi de dikkat çekicidir. Zira insan bir süre sonra ziyan ya da tehlikedir. Siz onu ehemmiyet dünyanıza katamadığınızda o sizi kendi sıradan dünyasına dahil etmek ister.

Derin Bilgi ve Kültür Hazinesi Sahibi Bir Kahraman: Cemil Meriç

Ferman KARAÇAM

Milletlerin asıl kahramanları çoğu kez, elinde silah yerine kalem tutar.

Kalem kahramanları milletin yürüyeceği yolu gösterir.

Yolun çakılını, taşını, yokuşunu, inişini, engellerini, keskin dönemeçlerini haber verir.

Yol üzerinde ansızın hangi noktalardan eşkıya geleceğini ya da heyelan olabileceğini, tehlikelerini haber verir.

Millet bu kahramanların kaleminden damlayan mürekkeple boyanmadıkça, yoldaki eli silahlı kahramanlarını tehlikelerden koruyamaz.

Cemil Meriç bu milletin; kalemini mürekkep yerine, "ciğerindeki kana batırarak yazan" kahramanlarından biridir.

Onu yeteri kadar okuyamadık.
Onu gereği gibi anlayamadık.
Bu sebeple de uzun yıllardan beri sürekli "yol kazalarımız" bitmiyor.

Hâlbuki Cemil Meriç geçmişimizin, halimizin ve geleceğimizin tespitini, tahlilini en doğru yapan, düşünce üreten yazarlarımızın başında gelir.

Sevgili kızı Prof. Dr. Ümit Meriç hanımefendi ile bir konuşmasında yaptığı şu tespit onun, "bizim" insanımıza ait ahvali ne denli kavradığına dair çok önemlidir:

"Teslimiyetin olduğu yerde çile yoktur.

İnanan adamda tereddütün verdiği endişe kalmaz.

İnandıktan sonra artık imanın mükellefiyetine layık olmak gerekir.

Allah'a yaklaşırken layık olmak için gösterilen gayretler vardır.

Osmanlı, düşünmemiş, iman etmiştir, bir iman medeniyeti kurmuştur.

Tanzimat'tan sonra Avrupa'dan yediğimiz tokatla düşünmeye başladık.

Bizim üstün tarafımız imanımız.

O'nu muhafaza ederek Batı'yı almalıyız".

Bu cümlesi ile Meriç bizim, iman medeniyeti kurma konusundaki inanç ve azmimize, düşünme gayretimizi de eklememiz gerektiğini söylemektedir.

Düşünme konusundaki eksikliğimizden dolayı, düşünenler tarafından tokat yediğimizi anlatır.

Bu uyarıyı dikkate almadığımız, alamadığımız için gençliğimiz bugün çok yönlü tehditlerin etkisi altındadır.

Sorumsuzluk, özenti, taklitçilik, sigara, uyuşturucu ve sosyal medyanın olumsuz etkileri gençliğimizi esir almış durumda.

İstisna olanları tenzih ederim ama, görünen o ki, uyuşuk, nemelazımcı ve geçmişinden habersiz çok ciddi bir kitle Türkiye›nin geleceğinde önemli rol oynayacaktır.

Öte yandan, on dördüncü asırdan, yirminci asra kadar altı yüzyıl boyunca dünya hâkimiyetinde başat rol oynamış olan Osmanlı Devleti yıkılmış, ardından toprakları emperyalistler tarafından bölüşülmüştür.

Böylece Osmanlı'nın temsil ettiği kavramlardan olan merhamet, sevgi, saygı, adalet, Allah korkusu, rahmet gibi kavramlar da Osmanlı ile birlikte yıkılmış ve insanlığın gündeminden çıkmıştır.

Bu uyarıyı dikkate almadığımız, alamadığımız için gençliğimiz bugün çok yönlü tehditlerin etkisi altındadır. Sorumsuzluk, özenti, taklitçilik, sigara, uyuşturucu ve sosyal medyanın olumsuz etkileri gençliğimizi esir almış durumda. İstisna olanları tenzih ederim ama, görünen o ki, uyuşuk, nemelazımcı ve geçmişinden habersiz çok ciddi bir kitle Türkiye'nin geleceğinde önemli rol oynayacaktır.

Bütün bunları ve günümüzde bile hala merak edilen birçok meselemizi Cemil Meriç'le konuşmuştuk.

Bu konuşma onun vefatından kısa bir süre önce yapılan son konuşmadır.

Cemil Meriç'in son derece akıcı, kısa ama vurgulu, etkili cümleleri var.

Bu güçlü anlatımlar için Hisar Dergisi sahibi Mehmet Çınarlı şu satırları dile getirmiştir: "Cemil Meriç'in en büyük özelliği, derin bilgi ve kültür hazinesini şiirli bir dille verebilmiş olması.

Onu, ilgi çekici bir düşünür olduğu kadar, zevkle okunan bir sanatçı yapan özellik de bu".

Bununla birlikte onun konuşmalarında da aynı "derin bilgi ve kültür hazinesini şiirsel bir dille" anlatmasına tanık olacağız.

İşte o konuşma:

Konuşma Hakkında Birkaç Söz

Bu konuşma Cemil Meriç'in ölümünden birkaç ay evvel yapıldı. Rahatsızlığı ilerlemişti, aslında bu konuşmayı kabul etmesi mümkün görünmüyordu ilk başta.

Fakat kızı ve ünlü sosyolog Ümit Meriç hanımefendi olağanüstü bir nezaket göstererek bizi kabul etmişti. Konuşmanın yapıldığı iki-üç saat bir süre içinde Ümit Hanım babasını sık sık arabasına, tekrar arabasından koltuğuna taşıdı, büyük zahmetler çekti.

Ayrıca bir ara Cemil Meriç "aydın" üzerine soru sorduğumda bu konuda kitap yazdığını ve ondan sonra bir şey değişmediğini, fakat kitaplarının okunmadığını söyleyerek cevaplamada bir isteksizlik gösterir gibi oldu.

Bu sırada Ümit Hanım araya girerek "Babacığım, konuşmalar kitapların gündeme gelmesini sağlıyor, onlara aktüel bir boyut kazandırıyor" diyerek bu konuşmanın yapılmasına önemli bir destek daha verdi.

Cemil Meriç konuşma güçlüğü çekiyordu, birçok kelime anlaşılamıyordu, bazı harfleri çıkarmakta zorlanıyordu.

Konuşmaya Akif Emre ile birlikte gitmiştik.

Bir ara bu konuşmadan vazgeçme konusunu aramızda görüştük, ne var ki Cemil Meriç'le bu günden sonra konuşmanın daha da güçleşebileceğini düşünerek bu görüşümüzü değiştirdik ve olabildiğince olsun dedik.

Tahmin edilebileceği gibi bu konuşmayı kasetten çözmek büyük bir mesele oldu ve yayımlamak da mümkün olmadı.

Ancak bu kaseti yıllarca titizlikle sakladım ve vakit buldukça kelime kelime çözmeye ve anlamlandırmaya çalıştım.

Nihayet Allah nasip etti ve hamdolsun bu konuşmayı yayımlamak nasip oldu.

Bu vesile ile izninizle Cemil Meriç'le ilgili bir iki söz de söylemek istiyorum. İslam Coğrafyası son yüzyıllarda Cemil Meriç büyüklüğünde yok denecek kadar az insana tanık oldu.

Belki de bu insanların hepsini toplasanız sayıları bir elin parmaklarını geçmez.

Bu koskoca bir coğrafya için önemli bir eksikliktir.

Oysa İslam'ın muazzam bir birikimi, tecrübesi, geleneği, tarihi var elimizde. Bu birikimi sanata, düşünceye, edebiyata, bilime, siyasete, ekonomiye dönüştürecek ve insanlığa bir kurtuluş reçetesi sunacak bu soylu medeniyete yaraşır münevverlere ihtiyaç var.

Bunu biz yapabiliriz.

Cemil Meriç sözünü ettiğimiz bu münevver isimlere iyi bir örnektir.

Türkiye Müslümanıyla; sosyalistiyle tüm akım, grup ve görüş sahipleriyle bu "örnekten" yeteri kadar yaralanabildi mi bilemiyorum.

Batı, özellikle XVIII. yüzyıldan itibaren bizim aydınımızın ulaşılamaz hayali olmuştur.

Her konuda Batı'dan yoğun bir tercüme bombardımanına tutulduk iki yüzyıl boyunca ve işin

garibi bu tercüme bombardımanı hiçbir mantıklı ayırım, seçki veya süzgeç kullanılmadan yapıldı.

İşte bu sırada Batıyı gerçek yüzüyle Türkiye'ye tanıtan çok önemli bir isimdir Cemil Meriç.

Birkaç saat süren bu konuşmayı belki de çok kısa bir sürede tamamlayamadan kesmek gerekiyordu.

Ama Ümit hanımın da dediği gibi Cemil Meriç'i düşüncelerini, kitaplarını gündeme getirmek ve önemli bir dergide yayınlamak istedik.

O zamanlar bu konuşmayı çözmek ve yayınlamak mümkün olmamıştı. Bu konuşma Cemil Meriç'le yapılan son konuşmadır.

Cemil Bey çok kısa bir süre sonra vefat etti.

Bu konuşmanın müsebbibi olan Sn. Yusuf Yazar'a da ayrıca teşekkür ediyorum.

Konuşma, kavramlar üzerine oldukça detaylı bir röportaj şeklinde amaçlanmıştı.

Diğer konular da araya girince bunun gerçekleştiğini söylemek pek kolay değil, ama çok önemli meselelerimizi konuştuğumuzu söylemeliyim.

Yine de yargıyı okuyucuya bırakıp Cemil Meriç'e rahmet dileyelim.

******

Efendim, çok yaygın söyleyişi ile ifade etmek istersek "Kavram kargaşası" bizde alabildiğine hüküm sürmektedir. Kavramlardaki ilk çarpıtılmalar, anlam kaymaları hangi dönemde ve hangi şartlarda ortaya çıkmıştır? Batıdan ilk kavram devşirmeye başladığımızda aydınımızın yapısı nasıldı, nasıl bir düşünce ve edebiyat ortamı vardı?

Hiçbir bakımdan size benzemeyen bir sosyo-politik toplumdan onlara ait kavramları alır, kendi toplumunuzda uygularsanız bütün kavramlar ters yüz olur ve olmuştur. Bu ilk ters yüz edilen kavram sağ-sol kavramıdır. Sağ-sol diye bir şey yoktur bizde, olamazda. Çünkü bizde içtimaı sınıflar yok. İçtimaı sınıflar olmayınca o kavram da bir şey ifade etmez. Biz başka toplumuz, Batı başka toplum. Yani Batı'daki gelişme ile bizdeki gelişmeyi birbirine benzetmek hatadır ve ona bakarak hükümler çıkarmak daha büyük hatadır. Kimsenin hatası değildir, doğrudan doğruya tarihimizin hatasıdır. Aslında ben en başta şunu söylemek isterim, mesele şu yani fikir hürriyetinin mevcut olmadığı bir memlekette bu meseleleri tartışmak bile kabil ve caiz değildir. Memleketimizde fikir özgürlüğü yoktur. Fikir özgürlüğü olmayan bir memlekette yazmanın ne faydası var, ben otuz yıldır yazıyorum da ne oldu.

Daha ne olsun, sizin düşüncelerinin benimseyenler bile kendilerine Batı'yı gerçek yüzüyle tanıttığınızı itiraf ediyorlar.

Evet haklısınız.

Gerici kime diyorlar Türkiye'de ve bununla neyi amaçlıyorlar?

Resmî ideolojiden olmayan, kendilerinden olmayanlara gerici diyorlar, iktidardakiler diyorlar.

Hiçbir bakımdan size benzemeyen bir sosyo-politik toplumdan onlara ait kavramları alır, kendi toplumunuzda uygularsanız bütün kavramlar ters yüz olur ve olmuştur. Bu ilk ters yüz edilen kavram sağ-sol kavramıdır. Sağ-sol diye bir şey yoktur bizde, olamazda. Çünkü bizde içtimaı sınıflar yok. İçtimaı sınıflar olmayınca o kavram da bir şey ifade etmez. Biz başka toplumuz, Batı başka toplum.

Efendim meseleyi şöyle koymak lazım, yani biz lügate bakmayan bir memleketiz, sözlüğe müracaat etmeyen garip bir milletiz. Sözlüğe müracaat etmeyen bizden başka memleket olduğunu sanmıyorum. Şimdi öyle olunca elbette kavram kargaşası olacak. Meselenin tarif edilmediği her ülkede birtakım kavramlar üzerinde kargaşalar olacak, meselenin mahiyeti icabı böyledir...

Peki, ne amaçlıyorlar, gayeleri nedir bu çevrelerin?

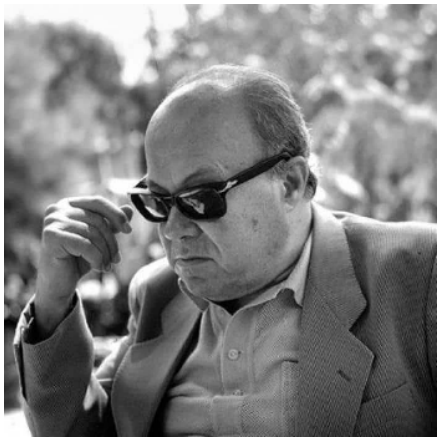
Bir şeyler duyurmaya çalışan adamlara gerici diyorlar. Gerici doğrudan doğruya bir nevi netameli bir kelimedir ve karşısında hiçbir şey yoktur, bomboş bir kelimedir, yani bir şey yoktur içinde. Yani bir şey ifade etmez. Yani bir kelimeyle düşünenleri amaçlıyorlar. Kafası işleyen ve bir şeyler üretmeye çalışan, bir şeyler duyurmaya çalışan adamlara gerici diyorlar.

Efendim tabii bütün büyük adamlar birtakım budalalara karşı saçma fikirler ilham etmekten başka bir şey yapmamışlar. Ne Marks bizde anlaşıldığı gibidir, ne Marksizm bizde anlaşıldığı gibidir.

Mesele şu, fikir hürriyetini mevcut olmadığı bir memlekette bu meseleleri tartışmak bile kabil değildir ve caiz değildir.

Dil üzerinde bir hayli duruyorsunuz. Kavramlarda da ilk anlam kaymaları dil ile ilgili alanlarda yaşanmıştır?

Efendim meseleyi şöyle koymak lazım, yani biz lügate bakmayan bir memleketiz, sözlüğe müracaat etmeyen garip bir milletiz. Sözlüğe müracaat etmeyen bizden başka memleket olduğunu sanmıyorum. Şimdi öyle olunca elbette kavram kargaşası olacak. Meselenin tarif edilmediği her ülkede birtakım kavramlar üzerinde kargaşalar olacak, meselenin mahiyeti icabı böyledir... Bu hercümerc içinde kavram denen bir şey kalmıyor. Ciddiyetle bir meseleyi tetkik etmiyoruz. Kulaktan dolma sözlere itibar ediyoruz. Size bir misal vereyim: eski

Maarif Vekili H. Ali gelmişti. Bize Ecevit'in çok iyi Sanskritçe bildiğini söyledi. Bunu kapıcı bile söylemez, çünkü Sanskritçe'nin ne kadar güç olduğu bilenlerce malumdur. Dünyada bekli on tane insan vardır Sanskritçe bilen. Şimdi bu on kişinin içinden birisi olabilir mi Ecevit... Nasıl olabilir? Olamaz. Buna imkân yok... Dünyanın başka yerinde olmaz böyle bir şey, yani meseleleri ciddiye almıyoruz. Dünyanın bizden başka hiçbir ülkesinde Maarif vekili böyle konuşamaz. Bu yalnız bizim ülkemizin maarif vekiline özgü bir konuşmadır. Ecevit Beyin kendisinin böyle bir iddiası yoktur zannederim. Ama maarif vekili Sanskritçe bildiğini söylüyor onun.

Çağdaş Uygarlık diye bir kavram var mı, bu kavram neyi ifade ediyor?

Çağdaş uygarlık Düzeyi diye bir rezalet yoktur, uygarlık uygarlıktır. Çağı mağı yoktur.

Bunu hangi dönemde ortaya attılar ve ne amaçla atıldı?

Amaç, cehaletlerini perdelemek, peçelemek, örtmek. Uygarlık ya vardır, ya yoktur.

Ülkemize ilk giren kavramlar

hangileridir ve bu ilklere yapı taşları olarak bakabilir miyiz? Mesela Namık Kemal'in çok kullandığı bir vatan kavramı gibi?

Elbette bunlar kilometre taşlarıdır: Eşitlik, özgürlük, ihtilal inkılap, devrim. Namık Kemal'e gelince, aslında Osmanlı'da vatan diye bir kelime, bir mefhum yoktur. Namık Kemal biraz Fransızca öğrenmiş. Fransa'da bu fikirler var ve o da sokmuş Türkçeye.

Peki, bunların yanında, kendi halkının kullanmadığı kavramların karşısında olanlar da var.

Mesela?

Mesela Cevdet paşa gibi bunlar neden etkili bir mücadele verememişler,neden yetersiz kalınmıştır.

Şimdi, Cevdet paşa munkariz bir kişi, yani çocuğu olmamıştır. Cevdet Paşa son bir sestir. Gelmiş ve geçmiştir. Ama tek sestir. Namık Kemal ise sözü çok bereketli olan bir gazetecidir. Yani okuması yazması olan ve düşünmek isteyen bir gazeteci. Bir de biz hepimiz onun çocuklarıyız, yani ben, Necip Fazıl... Tüm yazanlar. Ama Cevdet Paşa'nın zürriyeti olmamıştır.

Bir de şu var. Batı'nın kavramlarıyla tanıştığımızdan beri Batı'ya karşı alınan tavırlarda şu eksiklik göze çarpıyor: Batı'nın kavram ve müesseselerine ister karşı çıkalım, ister taraftar olalım, bunların temel mantalitelerine nüfuz etmedikçe karşı olmamız veya benimsememiz lehimize bir durum arz etmiyor. Bu konuda aydının görevi nedir ve bu yolda atılmış ciddi adımlar var mı?

Olmadı, olamadı, maalesef böyle bir adım atılmadı, böyle ciddi çalışma olmamıştır. Bazı adamlar bazı şeyler söylemişler, mesela Sait Halim Paşa gibi ve bunlar ferdi çıkışlardır. Sizin aydın dediğiniz kimseler bu kavramları körü körüne alıp hiçbir tahlilden geçirmeden, anlamadan kullanılmıştır.

Bazı aydınlarımız İslam'a ideoloji diyorlar, siz bu tabiri doğru buluyor musunuz?

İslam ideolojisi diye bir şey yoktur. İslam vahiydir ve ideolojilerle mukayese edilemez. İslamiyet'e ya inanılır, ya inanılmaz. Dinler menşeleri itibariyle vahiydir. Bu itibarla fani ile özellikle geçici doktrinlerle mukayese edilemez. Bir profesör yaptı bu hatayı ve karmakarışık etti ortalığı. Bir delinin attığı taşı kırk akıllı çıkaramadı yani.

Bir de alfabe değişimini çok önemli bir yapıtaşı olduğunu sanıyorum. Alfabe değişimi ile birlikte anlam kaymaları olmuş mudur? Türkiye'de yapılan alfabe devrimi ile birlikte lehte ve aleyhte ne tür sonuçlar olmuştur?

Evvela dil değişmez. Bir toplumun dili değişmez. Bu mantıksız uygulama da maalesef evvela Yahudiler karşı çıkmıştır. Bu konuda çoğu kimse dalkavukluk yapmıştır. Bir dalkavuktan asla ciddiyet beklenmez.

Neden Yahudiler karşı çıktı?

Çünkü onlar ilimle temas etmişlerdir, yani ilim diye bir şey vardı onlar için. A.Galanti Efendi Eski Harfler Terakkimize Mani Değil-

İslam ideolojisi diye bir şey yoktur. İslam vahiydir ve ideolojilerle mukayese edilemez. İslamiyet'e ya inanılır, ya inanılmaz. Dinler menşeleri itibariyle vahiydir. Bu itibarla fani ile özellikle geçici doktrinlerle mukayese edilemez.

dir diye eski harfler konusunda kitap yazdı, hiç kimse bunu yazmadı, herkes sustu, güzel güzel o kıymetli profesör eski harflerin müdafasını yaptı, yani bütün o devirde tek sesini çıkaran Avram Galanti'dir. Âlim bir adamdı Avram Galanti Efendi. Yani Konuyu ele aldığı zaman ne söylediğini de biliyordu. Bu mefhum kaymalarının farkındaydı. Efendim, mesele şundan ibaret, ya ciddi değilsiniz, ya ciddisiniz.

Mesele bu Galanti Efendi ciddiydi. Bir de mühtedilerin başkanı olan zat bu konu hakkında bir kitap yazdı. O zat başımıza çok işler açtı. Evvela Yahudi olarak çıktı, sonra Müslüman oldu. Sonra tekrar Yahudi oldu, pespaye bir adamdı. Neyse padişah sürdü İzmir'e o arada vefat etti. Onun hakkında bir kitabı vardır. Başka kitapları da var ama başlıca eserleri bunlardır. Şimdi efendim yani en basit meseleler hakkında konuşurken çocukça şeyler yapıyoruz. Avram Galanti Efendi'nin bu dil inkılabı hakkındaki kitabı okunmadan, bu mesele hakkında bir şey söylenebilir mi, nasıl söylenebilir? Bir de... İsmail...'in bir kitabı vardır dil inkilabı hakkında. O' da enteresan bir kitaptır. Fakat o da dalkavukluk yapmıştır, bir devri müdafaa için yazılmıştır, bir dalkavuktan ciddiyet beklemek caiz değildir tabii.

Kendi dünya görüşüne sahip çıkmak isteyen aydınların bu çözülmeye karşı ne tür bir çalışmaları olmuş bu devirde? Bir Cevdet Paşa gibilerin gayretleri ise önleyememiş. Temel bir eksiklikleri mi vardı?

Evvela aydın kim ve aydın ne? Aydın hakikati söylemekten çekinmeyen, her hakikati her şeye rağmen söyleyen ve kendi kafasıyla düşünen adamdır, Türkiye'de böyle bir sınıf. Aydın dediğimiz kimse de ister istemez sırtını bir sosyal sınıfa da dayamak zorundadır. Türkiye'de böyle bir sosyal sınıf olmadığından derme çatma bir sınıfa dayamak zorundadır. İşte bu da orta direktir. Yakın tarihimizde böyle kaç tane adamımız var, daha doğrusu yakın tarihimizde böyle adamlar var mıydı? Belki vardı ama araştırmak lazım.

(Burada Cemil Meriç'in konuşması anlaşılamıyor. Çeşitli ortamlarda çeşitli şahıslara da dinlettirip kaseti en doğru şekilde çözmeye çalıştım. Ancak sadece İsmail isminin belirgin olduğu anlaşılıyor. Peşinen gelen kelime daha çok"özbil,"Özdemir" veya "Ö"harflerinin karışımı bir şey çağrıştırıyor. Ben de değerli hocam Sn. Prof. Dr. Orhan Okay hoca ile görüştükten sonra bu ismin İsmail Şükrü olabileceğine kanaat getirdim. Ferman Karaçam)

Birkaç isim verebilir misiniz?

Evet, mesela Ahmet Cevdet'i verebilirim. Ahmet Mithat Efendi'yi verebilirim... Kolay değil efendim, yani mantar gibi türemez ki aydın.

Zor yetişiyor değil mi?

Aydın güç yetişen bir nebattır, çok itina ister, bir de bunu boğmaya kalkışırsanız, kökünü kurutursunuz. Bizde hep boğmaya çalışılmıştır.

Siz bir de entelektüel diyorsunuz, bu terim aydın kelimesini tam olarak karşılıyor mu?

Aydın güç yetişen bir nebattır, çok itina ister, bir de bunu boğmaya kalkışırsanız, kökünü kurutursunuz. Bizde hep boğmaya çalışılmıştır.

Aydın demektir. Fransızca olarak aydını karşılıyor. Çünkü Türkçe'de aydın yoktur, vaktiyle ilk defa olarak efkar'ün münevvere ashabı denildi.

(Bu kavram pekiyi anlaşılmıyor. Sn. Prof. Dr. Ömer Faruk Akün hoca ile görüştükten sonra bu kavramın böyle olduğuna kanaat getirildi. Ferman Karaçam)

Tabii bu kavramlar zamana karşı duramıyorlar. Sonra efkarü'n münevvere 'den vazgeçildi, münevver denildi, sonra aydın denildi, yani o kelime de böyle bir takım değişiklikler geçirmiştir.

Ya İntelijansiya nedir?

Efendi İntelijansiya Rusya'da aydın grubunun ismidir. Rusya'ya mahsus bir tabirdir. Rusya'da bilinen sınıfların dışında kendi başına bir sınıf teşkil eden aydınların adıdır.

Biraz evvel aydın sorumu sorarken cevaplarınız arasında bir iki isim saydıktan sonra günümüze doğru gelmediniz. Gerçi şurası da bir gerçek günümüze doğru birkaç isim saymış olsaydınız, biz de bu hallere, düşmüş olmazdık herhalde. Necip Fazıl için "iyi bir şair" dediniz. Sezai Karakoç için ne diyorsunuz?

Hiçbir şey söylemem. Ben Sezai Bey'i tanımam. Kendisi doğru dürüst bir insan olabilir, fakat tanımadığım birisi için herhangi bir şey söylemek istemem. Efendim birçok kimse Batı'ya özenti duyuyor. Hâlbuki kendileri özenecek halde değiller. Yani kendilerinin kültürü ve düşüncesi Batı'nınkinden daha sağlam olabilir.

Bir de Atilla İlhan için sizin bir tespitiniz var. Yanlış hatırlamıyorsam, şair ve filozof tabirleri kullanıyorsunuz ve filoz merdivenleri çıktığını, kapının önüne geldiğini, kapını tokmağına el attığını ve sonra kapının açılmadığını söylüyorsunuz ve hemen oraya nokta koyup, "hidayet" diyorsunuz. Ayrıca yine hatırladığım kadarıyla pamuk yumağı ile oynayan bir kediye de benzetiyorsunuz. Gerçekten Atilla İlhan kapının önüne kadar gelebilmiş midir size göre?

Vallahi geliyor efendim. Atilla İlhan kafası işleyen bir çocuktur, oldukça kafası işleyen bir çocuktur ve iyi bir gazetecidir. Mütefekkir değildir tabii. Ama okumuştur ve birçok insana nazaran birçok şeyler bilir, yani rastgele bir insan değildir Atilla İlhan. Evet, pamuk yumağı ile oynayan bir kediye benzettim Atilla İlhan'ı. Yumak birden kaybolur sonra tekrar bulur, sonra tekrar oynar, teşhisim budur. Efendim, yani şunu tekrarlayalım, Necip Fazıl çok önemli bir şairdir. Benim arkadaşımdır, evine giderim. Esasen olumsuz söylenecek bir tarafı da yoktur. Yer yer Fransız şairlerden etkilenmiştir. Yer yer onları da aşmıştır Necip Fazıl. Büyük bir şairdir. Güzel konuşan ve konuştuğunu dinleten bir adamdır. Büyük bir şairden daha başka bir şey bekleyemeyiz.

Efendim tabii bunları söylerken gerçeği gerçek olarak ele almak lazım. Necip Fazıl'ı Necip Fazıl olarak görmek lazım. Necip Fazıl ne bir fikir adamıdır, ne bir düşüncenin temsilcisidir. Müslümandır, kısa boylu, sevimli bir adamdır.

Müslümanlar arasında gerçekten aydın olarak kabul edeceğimiz, aydın olarak kendini kabul ettirebilecek birileri çıkabilir mi, yani şunu söylemek istiyorum, mevcut olan toplumumuzun birçok bakımdan birikimi, söz konusu aydını üretebilecek yapıya müsait hale gelmiş midir?

İstikbal hakkında bir şey diyemem. Fakat hali hazırdaki durum için böyle bir şeyin mümkün olduğunu söyleyemem.

(Burada Ümit Hanım devreye giriyor: Potansiyel olması çok önemli. Potansiyel olduktan sonra yetişir, diyor.)

Geçmişle günümüz arasında bir kopukluk var, bir ezilme var, bir devre var.

Maalesef öyle.

Cumhuriyetin kuruluşu ile birlikte bakacak olursak, o gün ayrı bugün ayrı kullanılan kavram ya da kavramlar var mıdır, varsa nelerdir?

Efendim o devirle başlayıp bugüne gelen kavram yok gibidir, hiçbir kelime devrin gelişmesine mukavemet edemez.

Efendim bizi bu görüşmeyi yapmak üzere kabul ettiğiniz için size çok teşekkür ediyoruz. Ayrıca rahatsız olduğunuz göre göre bu konuşmayı devam ettirmekle doğrusu kabalık ettiğimiz hissine kapıldık. Lütfen hakkınızı helal ediniz.

Helal olsun.

Nisan 1987 İstanbul

Münzevi Bir Entelektüel: Cemil Meriç

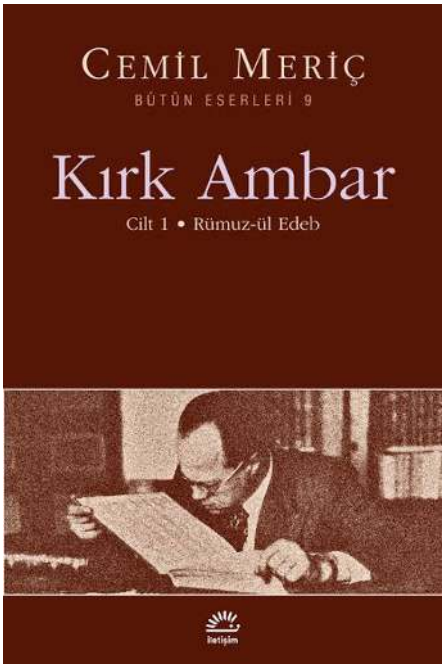
Salih UÇAK
Prof. Dr., Gürcistan Üni.,
T. C. Tiflis Büyükelçiliği

"Bu ülke, kendini inkâr edenlerin değil;
kendini arayanların ülkesidir."
Cemil Meriç

Modern çağ insana kronolojiyi öğretti; fakat insanı, insanın hakikatini öğretmedi.

Zamanı yirmi dört saate ayıran modern anlayış, insanın ruh ve bedenden teşekkül ettiğini; beden kadar ruha, hisse ve iç dünyaya özen gösterilmesi gerektiğini kavrayamadı. Belki de bunu bilinçli yaptı. İnsanı duygudan, vicdan ve merhametten yoksun bırakmak kimilerinin işine geldi. Çağ, insanı "beşer" basamağında görmeyi bir nas olarak dayattı. Bu dayatma, kapital ve emperyal amaçlar için vazgeçilmez bir öncelik haline geldi.

Modern zihniyet, insanı anlamaya çabalarken tıbbî ve biyolojik manada yüzlerce parçaya böldü. Onu ölçtü, tarttı, teşhis ve tedavi etti belki. Hücrelerine, genlerine, sinir ağlarına kadar nüfuz etti. İnsanı karmaşık bir organizma, bir veri kümesi, bir işlevler bütünü olarak görmeyi

yeğledi. Kalbin atışını grafiklere döktü, beynin kıvrımlarını haritalandırdı; "dahiliye"yi hariciye kadar görünür kıldı. Fakat bütün bu terakki, insanın içindeki "gönül"e "vicdan"a ulaşmayı "akıl edemedi." Hiçbir kalp grafisi yahut hiçbir epikriz gerçekte insanın kim olduğunu gösteremedi. İnsanın hangi "sahici kriz"e maruz kaldığını raporlayamadı, raporlayamayacak!

Çünkü insan, geçmiş ve gelecek arasında savrulurken kendi öz varlığını kuran, anlam arayışı hiç bitmeyen, kendini yeniden keşfederken sürekli çözen -hatta bozan- paradoksal bir varlıktır. İnsan, kendini anlamaya ve aramaya çalışan tek varlıktır. Bu bakımdan gizemi, sırrı ve varlığı; tıbbî cihazlara asla sığmayacaktır! Bunu anlamadılar yahut anlamak istemediler...

İnsanı bütüncül bir bakış açısıyla irdeleyen Cemil Meriç, *Kırk Ambar'da* "insanı anlamak, dünyayı anlamaktır" der. Bu ifade, Meriç'in insana dair derin düşüncesini ortaya koyma bakımından mühimdir. Ona göre "bir insanı tanımak için düşüncelerini, acılarını, heyecanlarını bilmemiz lazım. Hayatın maddi olayları ile ancak kronoloji yapılabilir. Kronoloji ise aptalların tarihidir." (Meriç, 2022).

Düşünmeyi "sahici bir eylem" olarak seçen Meriç, memleketin yetiştirdiği ender entelektüellerden birdir. Osmanlıyı iyi analiz eden bir sosyolog, milli ve manevi değerleri doğru anlayan iyi bir düşünür ve bilim adamıdır. Meriç, ülkemizde yeterince tanınmamış bir aydındır. Bugüne kadar biyografisi ve eserleri üzerine yapılan çalışmalar ancak "mukaddime" sayılabilir. Geniş ufku, fikirleri ve düşünce fayları üzerinde daha derinlikleri çalışmaları hak ediyor. Yaşadığı sürece ırk, dil, din ayrımı yapmadan -bu bakış Osmanlıdan ödünçlemedir- entelektüel bir birikimle hayata bakan Meriç, bizlere ciddi bir miras bırakmıştır.

Çağı, "bir cinnet ve cinayet çağı" *olarak* tanımlayan Meriç, "hazzın kölesi olan ruhların, akla düşman kesildiğini" (Meriç, 2008) söyler. Son zamanlarda etrafa saçılan Epstein belgeleri, modern çağın haz anlayışını ibretlik bir biçimde ortaya koymaktadır. Haz, ahlaki sınırlardan koparıldığında yalnızca arzu değil, tahakküm de üretir. Öyle ki bir zaaf olarak kullanıldığında dünyanın bütün iktidarlarını tahakküm altına alma imkanına sahip olur. Epstein belgeleri, hazzın kölesi olmuş insanların karanlık güç odaklar tarafından nasıl kullanılabildiğini gözler önüne sermektedir. İradeleri felce uğratılan haz köleleri, bu güç odakları için artık birer kukladır. Bütün bu ifşalar olmasa

Osmanlıyı iyi analiz eden bir sosyolog, milli ve manevi değerleri doğru anlayan iyi bir düşünür ve bilim adamıdır. Meriç, ülkemizde yeterince tanınmamış bir aydındır. Bugüne kadar biyografisi ve eserleri üzerine yapılan çalışmalar ancak "mukaddime" sayılabilir. Geniş ufku, fikirleri ve düşünce fayları üzerinde daha derinlikleri çalışmaları hak ediyor. Yaşadığı sürece ırk, dil, din ayrımı yapmadan -bu bakış Osmanlıdan ödünçlemedir- entelektüel bir birikimle hayata bakan Meriç, bizlere ciddi bir miras bırakmıştır.

Bugün kendimizden, köklerimizden, atalarımızın bize miras bıraktıklarından uzak kaldıysak, her vâdide şaşkın şaşkın dolaşıyorsak, tek sebebi "kitapsız" kalmaktır. İnsan, kendi mağarasındaki gölgelerle yetinerek hakikati keşfedemez. Bilmeyiz ki emperyal düşüncenin gösterdikleri ile de ancak cehaletimiz artar. "Kalem'e ve (yazanların) onunla yazdıklarına andolsun ki" ayetinin künhüne varmak, herkese nasip olmaz.

bu "kukla oyunu"nu sahici sananlar olacaktı belki. Gerçi "kalpleri, gözleri ve kulakları mühürlü olanlar" hakikati asla göremez! Hazzın kölesi olan ruhlar, hakikati görmemek için akla düşman kesilmeye devam ediyor... Gazze başta olmak üzere dünyanın pek çok bölgesinde devam eden vahşetler, çağın 'bir cinnet ve cinayet çağı' olduğunu gösteriyor. Bu bağlamda teşhisleri mükemmel derecede isabetlidir Meriç'in. "Başka medeniyetlerin çocukları bizi aydınlatamaz" (Meriç, 2004) dediğinde aslında Batı medeniyetini ve düşüncesini ne kadar iyi analiz ettiğini anlatıyordu. "Işık Doğudan Gelir" sadece bir klişe değil, bir hakikatin de işaretidir.

Meriç, "kalpleri, gözleri ve kulakları mühürlü olanlar" arasında yaşamaktan bedbaht olunca kitaba sığınmış, kitaplardan kendine yeni bir habitat kurmuştur: "Kitap bir limandı benim için. Kitaplarda yaşadım. Ve kitaplardaki insanları sokaktakilerden daha çok sevdim." (Meriç, 2004). 'Bir gün konuşmak zorunda kalırsam, susarak söylediklerimi söyleyeceğim' diyen Meriç, çığlık çığlığa "zor zamanda konuşma" dersi veriyordu aslında. Mevlânâ'nın bu durumlar için söylediği "ne söylersen söyle, söylediğin, karşındakinin anladığı kadardır" vecizesi, sadece Meriç için değil; hepimiz için korunaklı bir sığınaktır. Zira, sadece Meriç'in yaşadığı dönemde değil, hemen her dönemde düşüncenin buhran yılları söz konusudur. Hakikatin "para etmediği" her yer ve her dönem 'hassas ruhlar" için bedbahtlıktır.

Kendini bilmek, kendi hakikatinin farkında olmak büyük bir keşiftir. Meriç, önyargıların ve yalanların köleliğinden kurtulmanın tek reçetesi olarak irfanı öne çıkarır. İrfan, keşif için ön koşuldur: "İrfan kendini tanımakla başlar. Kendini tanımak, önyargıların köleliğinden kurtulmaktır" (Meriç, 2017). Meriç, çağımızda 'gerçekten dürüst kalabilen, kendi kalabilen, menfaatlerin dışına çıkabilen insan sayısının parmakla gösterilecek kadar az' olduğunu söyler. Kültürünü kaybeden ve irfan sahibi olmayan insanın kendi kalabilmesi zaten mümkün değildir. Bilgiyle irfanı karıştıranların kendi hakikatlerini keşfetme olasılığı yoktur. Zira keşif ve irfan, birbiriyle sıkı sıkıya bağlıdır. Bilgi sahibi olup maruf olmayanlar çağa, çağın getirdiği ifsada -hazza- yenilmeye mahkumdur. Kendimizi tanımadığımızı söyleyen Meriç, 'tarihimizin mührü çözülmemiş bir masal hazinesi olarak karşımızda durduğunu, gerçekte ne Batı›yı, ne Doğu›yu tanıdığımızı' (Meriç, 2017) acı bir biçimde haykırır.

"Sözle yazıyla kazanılmayacak savaşın" olmadığını ifade eden Meriç, bizi daima kitaba çağırır. "Karanlıkları devirmek ve aydınlık bir çağın kapılarını açmak için en mükemmel silah kalem"dir. Bugün kendimizden, köklerimizden, atalarımızın bize miras bıraktıklarından uzak kaldıysak, **her vâdide şaşkın şaşkın dolaşıyorsak,** tek sebebi "kitapsız" kalmaktır. İnsan, kendi mağarasındaki gölgelerle yetinerek hakikati keşfedemez. Bilmeyiz ki emperyal düşüncenin gösterdikleri ile de ancak cehaletimiz artar. "Kalem'e ve (yazanların) onunla yazdıklarına andolsun ki" ayetinin künhüne varmak, herkese nasip olmaz. Kalemin gücüne inanan Meriç, kurduğu habitatta kalem işçiliği yapmış, namuslu

bir bilim insanı olarak hakikatin kapısını aralamaya çalışmıştır. Yazdıkları bizler için bir meşale, yolumuzu doğru tayin etmemiz için birer kılavuzdur.

Cemil Meriç, sosyo politik açıdan ülkenin en çalkantılı dönemlerine şahitlik etmiştir. İçinde bulunulan ahval itibarıyla "mahzun ve muzdariptir." Meriç, 'idrakimize giydirilen deli gömleklerinin' yani "izmlerin" bizi her açıdan perişan ettiğini söyler. Ülke, sağ – sol ve askerî darbelerden çok çekmiştir. Bir duruş sahibi olan Meriç, böyle bir ortamda ne yazık ki tam olarak anlaşılamamıştır. Bilgece tavrı, vicdanî sorumluluğu onu apayrı bir konuma taşımıştır. Meriç de "her büyük adamın yaşamak zorunda olduğu kaderi yaşamış ve içinde yaşadığı cemiyetin üvey evladı" olmuştur. Bu trajik olgu, onun 'münzevi entelektüel kimliğine' katkı sunmuş, meselelere daha geniş perspektiften bakmasına imkân sağlamıştır. Meriç, daima bir aydın inisiyatifiyle olaylara bakmıştır. Sığ, palyatif ve popüler çıkışlar ona göre değildir. Analitik bir bakışla olup biteni irdelemeyi, doğal disiplin haline getirmiştir.

Söze, sözün güzelliğine inanmış bir entelektüel olarak Meriç, her cümleyi hassas terazilerde ölçerek söylemiştir. Dili, bir kuyumcu titizliğiyle işler eserlerinde. İfadenin zenginliği, duruluğu ve anlamı onun için oldukça mühimdir. Bu nedenledir ki "kamus namustur" Meriç için. "Kamusa uzanan el namusa uzanmıştır" (Meriç, 2004).

Vicdanın sesini yükselten Meriç, gerçek bir aydının nasıl olmasını gerektiğini yaşayarak ve yazarak göstermiştir. Hakikatlere, yaşanan acılara gözünü kulağını kapatan kimi sözde aydınlara -aydın çevrelerine- müthiş bir reddiye örneği olan şu cümlesi hepimizin vicdanına asılması gereken bir serlevha olmadır: "Yemin ederim ki, dünyanın bütün toprakları bir tek insanın kanını akıtmaya değmez!"

Meriç'i büyük yapan ender özelliklerden biri de geçmişle bağını asla koparmamış olmasıdır. Dünü, bugünü ve yarını aynı bütünlük içinde okumaya çalışır. Yeni neslin "imansız ve idealsiz" olduğu söyleyerek sorumluluğumuzu yüzümüze vurur.

İnsani ve vicdani meselelerde tarafını daima hakikatten yana seçmiştir. "Ötekiler ve bizimkiler" gibi bir ayrım yapmadan salt hakikatten yana olmuştur. Meriç, temel meselelerde "tarafsızlığı namussuzluk" olarak addeder ve şu veciz ifadeyle bize ders verir: "Taraf tutmayan insan, şahsiyeti felce uğramış insandır**. Ben tarafım, hakikatin tarafıyım!".**

Kendini bilmek, kendi hakikatinin farkında olmak büyük bir keşiftir. Meriç, önyargıların ve yalanların köleliğinden kurtulmanın tek reçetesi olarak irfanı öne çıkarır. İrfan, keşif için ön koşuldur: "İrfan kendini tanımakla başlar. Kendini tanımak, önyargıların köleliğinden kurtulmaktır" (Meriç, 2017).

Kaynakça

Meriç, C. (2004). *Bu Ülke.* İstanbul: İletişim Yay.

Meriç, C. (2008). *Işık Doğudan Gelir.* İstanbul: İletişim Yay.

Meriç, C. (2017). *Kültürden İrfana.* İstanbul : İletişim Yay.

Meriç, C. (2022). *Kırk Ambar I-II.* İstanbul: İletişim Yay.

Cemil Meriç'in Zihin Aynasında 'Dil' Yansımaları: Düşüncenin Malzemesi Olarak Kelime

Hanifi VURAL
Prof. Dr., FSMVÜ Öğretim Üyesi

"Dil imandır, ahlaktır, felsefedir, dünya görüşüdür.
Haysiyetimiz, namusumuz kelimelerin
mutlak olarak muhafazasına bağlıdır."
Cemil Meriç

Ontolojik konumu itibariyle *dil*, insanın hem varlıkla hem de kendi iç dünyasıyla kurduğu en derin bağdır. İnsan, dünyayı diliyle görür/duyar/anlatır, düşüncelerini diliyle biçimlendirir. Düşüncenin dilden bağımsız var olup olamayacağı sorusu güncelliğini her daim sürdürmektedir. Sezginin, imgenin, duygunun dil öncesi zihinsel hareketler olduğu söylenir ama bir düşüncenin gerçekten var olabilmesi için kavramsal bir forma bürünmesi gerekmektedir ve bu da ancak dil sayesinde mümkündür.

Bu yüzden dili bir araç olarak tanımlamak bana hep eksik gelmiştir. Araç, kullananın dışında durur; bağımsız bir varlığı vardır, gerektiğinde bırakılabilir. Oysa dil öyle değil. Düşünce dile çevrilmiyor; dilde şekilleniyor, dilde olgunlaşıyor, bazen dilde kaybolup yeniden buluyor kendini. Nehir metaforunu burada kullanabiliriz: Yatağı nehir belirlemiyor, nehri yatak belirliyor. Dil de düşüncenin aktığı bir kanal değil, ona biçim veren bir kanun, bir ruhtur.

Dolayısıyla şunu söylemek istiyorum: dil bir iletişim aracı olmaktan önce bir varoluş biçimi. İnsan dili kullanmıyor, dilde yaşıyor. Düşünce

de bu yaşayışın içinde, dilin açtığı imkânlar ve koyduğu sınırlar arasında kendine yer arıyor. Bu yüzden dil yalnızca bir iletişim aracı değil, bir düşünme biçimi, bir idrak zemini, bir kimlik aynasıdır denebilir.

İnsanın kelimeleri, onun iç evreninin sınırlarını çizer. Düşüncenin gücü, kelimelerin kudretiyle doğru orantılıdır. Dildeki yoksullaşma, düşüncede de bir silinmeyi beraberinde getirir. Bir kelime unutulduğunda, bir duygu, bir kavrayış, bir anlam da yitip gider. Cemil Meriç, bu gerçeği derinden kavrayan bir mütefekkir olarak, dil-düşünce ayrılmazlığını hemen her vesileyle vurgulamaktadır.

Meriç'in bu kavrayışı, modern dil felsefesinin temellerini atan Wilhelm von Humboldt'un görüşleriyle derin bir yakınlık taşır. Humboldt›a göre dil, yalnızca düşünceyi ifade eden bir araç değil, düşünceyi şekillendiren bir etkinliktir. Humboldt›un meşhur ifadesiyle, dil bir ürün (ergon) değil, bir etkinliktir (energeia). Daha açık bir ifadeyle, "*Humboldt için dil, sözcüklerden ayrı birtakım düşüncelere sözcükleri ilişkin tirmekten ibaret değildir; fakat bizzat düşünce üretme ve kavram kurma sürecine katılan biçimlendirici bir etkinliktir*" (Altuğ, 2008, s. 67).

Düşünce ufku, tefekkür dünyası ve dil tasavvuru bakımından Batılı filozofların pek de gerisine düşmeyen Meriç, "*Düşünmek için kelimelerden, mefhumlardan işe başlamak lazım,*" der (Açıkgöz, 1993, s. 27). Çünkü düşüncenin malzemesi kelimelerdir. Kavram olmadan düşünce doğmaz, kelime olmadan kavram şekillenmez. Ona göre insanın zihninde kurduğu her yapı, dilin taşıdığı anlam taşlarıyla inşa edilir. Dili kaybeden toplum, düşünce zeminini de kaybeder.

Meriç'in zihninde Türkçe, yalnızca bir anlatım aracı değildir; milletin hafızası, ruhu, karakteridir. Sadeleşme' adıyla yürütülen dil politikaları, bir temizlikten ziyade bir anlam kaybına dönüş-

Düşünce dile çevrilmiyor; dilde şekilleniyor, dilde olgunlaşıyor, bazen dilde kaybolup yeniden buluyor kendini. Nehir metaforunu burada kullanabiliriz: Yatağı nehir belirlemiyor, nehri yatak belirliyor. Dil de düşüncenin aktığı bir kanal değil, ona biçim veren bir kanun, bir ruhtur.

müştür. Çünkü her kelime, içinde bir tarih, bir çağrışım, bir irfan taşır. Kelimeyi silmek, o anlam halkasını koparmaktır.

Esasında Tanzimat'tan dil reformuna uzanan süreçte bir kültürel kopuş hikâyesi yaşanagelmiştir. Meriç bu konuda şöyle uyarır: *"Kelimeleri muhafaza etmek gerekir. Benim çalışmalarımın esasını kelimelerin yerini tayin ve tarif teşkil ediyor. Mefhumların içi ne durumda? Bunları tespit etmek için çalışıyorum."* (Açıkgöz, 1993, s. 20). Bu belirlemeler, onun dil meselesine bakışındaki derinliği gösterir. Kelimelerin anlamı bulanıklaştıkça, düşünce de karanlığa gömülür. Oysa düşünmek, anlamları yerli yerine koymaktır. Bu yüzden Meriç, kelimenin doğasına, kökenine, tarihine bir arif titizliğiyle yaklaşır.

"*Biz Tanzimat'tan sonra düşünmeye ve kelimelere mana vermeye başladık. Osmanlı yüz sene çalıştı ve bir düşünce zemini kuruldu. Tam gelişeceği esnada harfler değişti. Bir sene öncesine dahi yabancılaştık. Böyle bir felaket hiçbir milletin başına gelmemiştir. (...) Her kelime gündüz dikilir, akşam sökülür bir fidan gibi tutmaz olmuş...*" (Açıkgöz, 1993, s. 20).

Bu ifadelerde Meriç'in Tanzimat'a bakışı çift yönlüdür: Bir yandan Tanzimat'ı, dilin düşünceye açılması noktasında sıhhatli bir gelişme olarak görür; öte yandan harf devrimiyle birlikte yaşanan kopuşu 'hiçbir milletin başına gelmeyen bir felaket' olarak nitelendirir. Osmanlı'nın yüz yıllık düşünce birikimi, harf değişimiyle birlikte kesintiye uğramış, yeni nesil 'bir sene öncesine dahi yabancılaşmıştır.'

Meriç, kurum Türkçesi olarak adlandırdığı uydurma dile karşı sert bir tavır sergiler. Ona göre bu hareket, tarihten kaçanların dilidir ve bu dil anlam erozyonuna yol açmıştır: "*Argo, kanundan kaçanların dili. Uydurma dil tarihten kaçanların... Argo, korkunun ördüğü duvar; uydurma dil şuursuzluğun. Biri günahları gizleyen peçe, öteki irfanı boğan kement. Argo yaralı bir vicdanın sesi; uydurma dil, hafızasını kaybeden bir neslin. Argo, her ülkenin; uydurma dil, ülkesizlerin*." (Meriç, 2016, s. 86)

Meriç'in uydurukçadan kişisel olarak rahatsız olması için haklı bir sebebi vardır: Dil zevki. *'Ben kelimede asalet ararım' diyen edebiyat adamına, kurum Türkçesi, 'garip ve müteneffir bir gıcırtıya, testere gıcırtısına, diş gıcırtısına benzeyen bir düzine ses' gibi gelir*." (Meriç, 1992, s. 66).

Yine de Meriç'in dil tasavvuru, bir geçmiş özlemiyle sınırlı değildir. *"Bütün değişikliklere rağmen Osmanlı'dan beri gelen irfan hayatımız devam ediyor. Saman altından yürüyen su gibi yeniden fışkırıyor. Bunların en mühimi dil."* diyerek, dilin derin yapısında saklı bir sürekliliğe dikkat çeker. Dildeki bu gizli damar, medeniyetin taşıdığı hafızadır. Değişimlerin üstünde, yüzyılların altından sessizce akan o irfan suyu, bugün de Türkçenin derinlerinden ses verir.

Cemil Meriç, dilin yalnızca düşünceyi değil, ahlakı ve inancı da taşıdığını savunur: Dilin; iman, ahlak, felsefe ve dünya görüşü olduğunu vurgulayarak, kelimelerle kurulan dünyanın yalnızca zihinsel değil, ahlaki bir alan olduğunu söyler. Bir milletin kelimeleri,

Meriç'in uydurukçadan kişisel olarak rahatsız olması için haklı bir sebebi vardır: Dil zevki. 'Ben kelimede asalet ararım' diyen edebiyat adamına, kurum Türkçesi, 'garip ve müteneffir bir gıcırtıya, testere gıcırtısına, diş gıcırtısına benzeyen bir düzine ses' gibi gelir."

onun vicdanıdır; bir kelimenin kirlenmesi, bir ahlakın yitmesidir. Meriç'e göre, *"Haysiyetimiz, namusumuz kelimelerin mutlak olarak muhafazasına bağlıdır."* (Açıkgöz, 1993, s. 76). Çünkü kelimeler, hem düşüncenin hem ahlakın taşıyıcılarıdır.

Bu bakımdan, Meriç için kelimenin yerinde kullanılması bir ilke meselesidir. *" 'Mistik' kelimesi doğrudan doğruya Hristiyani bir kelimedir. Ve bir kısım Hristiyanlara münhasırdır. Mistik olmak için mutlaka Hıristiyan olmak lazım. Bizde ise tasavvuf ve mutasavvıf kelimeleri vardır. Mutasavvıf mistik değildir. Kelimeleri yerinde kullanmak lazım."* Açıkgöz, 1993, s. 36). diyerek, anlamın keyfî biçimde eğilip bükülmesine karşı çıkar. Dildeki her yanlış kullanım, düşüncede bir bulanıklık oluşturur. Oysa düşüncenin berraklığı, dilin doğruluğundan geçer. Ona göre dilin estetik bir boyutu da vardır. Kelimeler sadece seslerden örülü birer yapı değil aynı zamanda hislere uzanan, dokunan şiirsel tınılardır. Dil, yalnızca düşünceyi değil, duyguyu, ritmi, iç ahengi de taşır. Meriç'in cümlelerinde bu musikiyi duymak mümkündür: ağır ama berrak, derin ama akıcı bir ses düzenidir.

Dili bir medeniyet meselesi olarak değerlendiren Meriç, "*Muzlim hayatımın biricik şerefi, biricik zevki, biricik manası Türkçe'nin müdafaasıdır*." (Meriç, 1993, s. 200) diyerek, dilin bir milletin özü olduğunu savunur.

Hasılıkelam Cemil Meriç'in *'zihin aynası'*nda dil, insanın kendine tuttuğu bir ışık, bir meşaledir. O aynaya akseden yalnızca kelimeler değil, insanın kendisidir. Dildeki bulanıklık, zihindeki dağınıklığın yansımasıdır. Dilin insicamı bozulduğunda, düşünce de insicamını kaybeder. Bu yüzden Meriç, dile sahip çıkmayı, geçmişi korumanın değil, geleceği inşa etmenin bir yolu olarak görür.

Dil, bir milletin hem aynası hem kalbidir. O ayna kırıldığında, millet kendi yüzünü göremez; o kalp sustuğunda, ruh sessizleşir. Cemil Meriç, ömrü boyunca o aynayı parlatmaya, o kalbi diri tutmaya çalıştı. Çünkü o biliyordu ki, dil düşüncenin diğer adı, kelime/kelam/söz ise insanın kaderidir.

Kaynakça

Açıkgöz, H. (1993). *Cemil Meriç İle Sohbetler*, İsanbul: Seyran Yayınları.

Altuğ, T. (2008). *Dile Gelen Felsefe.* İstanbul: Yapıkredi Yayınları.

Meriç, C. (2016). *Bu Ülke***.** İstanbul: İletişim Yayınları.

Meriç, C. (1992). *Jurnal*-1. İstanbul: İletişim Yayınları.

Meriç, C. (1993). *Jurnal*-2**.** İstanbul: İletişim Yayınları.

Oysa düşüncenin berraklığı, dilin doğruluğundan geçer. Ona göre dilin estetik bir boyutu da vardır. Kelimeler sadece seslerden örülü birer yapı değil aynı zamanda hislere uzanan, dokunan şiirsel tınılardır. Dil, yalnızca düşünceyi değil, duyguyu, ritmi, iç ahengi de taşır. Meriç'in cümlelerinde bu musikiyi duymak mümkündür: ağır ama berrak, derin ama akıcı bir ses düzenidir.

Araftaki Kaçak: Cemil Meriç

Mustafa ÖZEL
Dr.

Cemil Meriç'e dair ilk 'edebî' değerlendirmemi *Bu Ülke*'nin 20. yılında Mustafa Kutlu'ya yapmıştım (*Dergâh*, Ocak 1994.) Bu yazı, o ilk sözlerimin kısa bir tefsiri olsun. İfadem şuydu:

Cemil Meriç, gözlerini Paris'te kaybedip Konya'da dünyaya açan çilekeş. "Dünyamıza" diyemiyorum, zira bütün çırpınışlarına, olağanüstü inanma gayretine rağmen Araf'tadır üstad. Müslümandı tabii, ama kitaptan çok tarihe bağlanan bir Müslüman. Osmanlı tecrübesi onun için tarihin sonu idi, beşer düşüncesinden çok eyleminin şahikası. (Onun için şiirimizi Yahya Kemal'le bitiriyordu. Kuğunun son şarkısıydı o.) Batı'yı seviyordu, Batı'ya düşmandı. Her halükârda onu çok iyi tanıyordu. (Zaman zaman bize okutturduğu sarı sayfalarda, Mehmet Kaplan için söylediği bir sözü hatırlıyorum: "Batı'yı tanıdığım için bana hayran; çok iyi tanıdığım için de, düşman!") Necip Fazıl'ın resmettiği Batı, tefessüh etmiş bir dünyaydı sadece: Gerekçesi verilmeyen bir mahkûmiyet. Necip Fazıl ithamdı, Cemil Meriç gerekçe. Meriç olmasa 'sağcı' aydınımız Avrupa'yı belki hiç tanımayacak, hiç anlamayacaktı. *Bu Ülke*, *Umrandan Uygarlığa*, *Mağaradakiler* düşünce hayatımızın köşe taşları. Bunlar olmasa ilkokul çocuklarıydık hâlâ. Cemil Meriç, Batı'yı tanıtarak sevdiren, sonra kavratarak uzaklaştıran; bu arada bize kendi dünyamızın inceliklerini keşfettiren mütefekkir.[1]

Düşünce dünyamızda bomba etkisi uyandıran *Bu Ülke*'nin başlıca kahramanları, kaçaklardı: Yunan'a, İran'a, Turan'a kaçanlar. (Bu sonunculara dair yazısı, "Turan'a Kaçış", sadece bir defa yayınlanabildi, sonra –tahmin edilebilecek ikna yahut baskılarla- bir daha gün yüzü görmedi!) Yıllar sonra TRT tarafından gerçekleştirilen "Türkiye'nin Ruhu: Cemil Meriç" belgeselinde, Cemil Meriç'in de aslında bir kaçak

olduğunu ve boyuna bu gerçeğin mahcubiyetiyle yaşadığını ifade etmiştim. Sağcılarla yaşıyor ama sağdan kaçıyordu. Sola kaçıyor ama solcuları orada bulamıyordu.2 Batı'dan kaçıyor ama Batılı düşünürleri elinden düşürmüyordu. *Kırk Ambar*'ın girişinde Dehmel'den aktardığı şu üç cümle onun da fikir hayatının özetiydi: "Geniş bir vatanım var. Kafamdaki bir parça beyin on ülkeden geliyor. En has değerim hangi ülkeden.. bilemem ki!"[3] Bilmiyordu, gerçekten!

Medeniyet Dindir, Uygarlık Dinden Kaçış!

Çağdaş Türk düşüncesinin en mutantan ve talihsiz kelimesi, medeniyettir. Elli yıl önceki lise ve üniversite yıllarımızda kulağımıza o kadar hoş geliyordu ki, dalgalara kapılan bir gemi gibi, medeniyet okyanusuna dalıp gidiyorduk. Sağcıysanız, bu kavramdan esas olarak dini anlıyor ve coşkuyla sarılıyordunuz. Solcuysanız, medeniyete uygarlık diyor ve dinden kaçıyordunuz. Sonraki okumalarım, kelimenin Aydınlanma Avrupa'sındaki serüveninin de çok farklı olmadığını gösterdi.

Medeniyet (*civilization*) kavramını ilk defa Fransız filozof Mirabeau kullanmıştı (*L'Ami des hommes,* 1756). Yaklaşık 500 sayfalık kitapta sadece üç defa kullanıldığı halde, tıpkı Adam Smith'in tüm külliyatında sadece üç defa geçen[4] "görünmeyen el" (*invisible hand*) kavramı gibi, göz kamaştıran bir işaret feneri oldu. Sosyolog Mazlish kelimenin Mirabeau tarafından ilk kullanımının dinî bağlamına dikkatimizi çekiyor: "Din hiç şüphe yok ki insanlığın ilk faydalı sabitesidir; medeniyetin ana kaynağıdır." Hayret, seküler Aydınlanma, uygarlığı dinsel bir temele oturtuyor! Hayretinizi biraz daha arttırayım: Bu dinsel bağlamlı kelime ilk olarak Mirabeau'nun kitabının "İş ve Para" bölümünde arz-ı endam ediyor: Deniyor ki, açgözlülük ve lükse bağımlılığın aksine, din bize kardeşliği aşılar ve kalplerimizi yumuşatır.[5]

On dokuzuncu yüzyılda ise medeniyet kavramı Avrupa'da tamamen sömürgeci emellere hizmet edecek tarzda kullanıldı. Tek medeniyet, "iş ve para odaklı" kapitalist Avrupa medeniyetiydi; diğer toplumları medenileştirmek ise "beyaz adamın yükü." Muhafazakâr filozof James Mill, özgürlük ve demokrasinin Hindistan bağlamında hiçbir anlamının olmadığını; bu ilkelerin "beyaz-olmayan halklara" uygulanamayacağını söylerken; liberal oğlu John Stuart Mill, "serbest ticaretin sadece eşitler için geçerli olduğunu" belirtiyordu. Yerli liberallerimizin dillerinden düşmeyen *On Liberty* (1859) ve *Representative Government* (1861) başlıklı kitaplarında ortaya koyduğu liberal tezler, Hindli ve diğer "aşağı halklar" için geçerli değildi. Liberal felsefenin bunlardan önceki büyük üstadı John Locke (1632-1704) bile farklı değildi: Putperest Afrikalı ve Amerikalı yerlilerin Hıristiyan Avrupalılarca sömürgeleştirilmesi hakkaniyete uygundu, çünkü bunlarda o asil mülkiyet duygusu yoktu. Ellerindeki toprağı israf ediyor, tepe tepe kullanmıyorlardı. David Hume (1711-1776) ise koyu deri renginin "ahlâkî ve zihnî aşağılık işareti" olduğunu ileri sürüyordu.[6] Tüm bunlar, aynı yüzyılın, kısıtlarına rağmen birer irfan abidesi olan

Kırk Ambar'ın girişinde Dehmel'den aktardığı şu üç cümle onun da fikir hayatının özetiydi: "Geniş bir vatanım var. Kafamdaki bir parça beyin on ülkeden geliyor. En has değerim hangi ülkeden.. bilemem ki!" Bilmiyordu, gerçekten!

Sezai Karakoç'un çocuk muhayyilemde hep daha mümin, mütevazi ve mütefekkir bir portresi vardı. Necip Fazıl kadar gür sesli değildi. Fakat onun yazılarına kıyasla çok daha sıcak, öğretici ve ikna ediciydi. Medeniyet tarihine dair okumaları daha sahici, kadîm medeniyetler arasında zaman zaman yaptığı karşılaştırmalar çarpıcıydı.

Osmanlı düşünürlerini Namık Kemal'in veciz ifadesi etrafında birleştiriyordu: "Avrupa Şark'ı bilmez!"[7]

Cumhuriyet aydınları Namık Kemal'lerden ziyade David Hume'lara kulak verdiler. Tek farkla: Ahlâkî ve zihnî aşağılığın derimizden değil, dinimizden kaynaklandığını düşünerek. Onun için Yunan'a, İran'a, Turan'a kaçmaya başladılar. Bu firara karşı benim lise yıllarında tutunduğum iki dal Necip Fazıl ile Sezai Karakoç'tu; üniversite yıllarında ise Cemil Meriç.

Büyük Doğu, Diriliş, Umrân

Medeniyet muhasebesinde ilk hocam Sezai Karakoç oldu. Gerçi Necip Fazıl'la tanışıklığım ondan önceydi. Fakat Üstad, medeniyet kelimesini pek kullanmıyordu. Yazılarının leitmotifi Doğu, Batı, İslam ve Müslüman Türklüğün şairâne bir ifadesi olarak "Büyük Doğu" kelime ve terkipleriydi. *İdeolocya Örgüsü*'nde Doğu ruhtu, Batı madde. İslam, denge nizamıydı. Asya'nın İslam'dan önceki ruhî fışkırışlarını "insanlık çapında zuhurlar" kabul edemezdik. Evrensel bir aksiyona yol açmak bakımından "Doğunun aslî ve galip rengi, Adem Peygamberden beri gelen Allah Resulleri ve nihayet bütün zaman ve mekânın sahibiyle İslamiyet'te gerçekleşmiş"ti. Necip Fazıl, düşünmek isteyene değil, inanmak isteyene hitap ediyordu. Fikirden çok kibirdi. Ayakta alkışladığım; beni ve bütün neslimi hayran bırakan ilk ve tek "haklı kibir" idi bu.

Sezai Karakoç'un çocuk muhayyilemde hep daha mümin, mütevazi ve mütefekkir bir portresi vardı. Necip Fazıl kadar gür sesli değildi. Fakat onun yazılarına kıyasla çok daha sıcak, öğretici ve ikna ediciydi. Medeniyet tarihine dair okumaları daha sahici, kadîm medeniyetler arasında zaman zaman yaptığı karşılaştırmalar çarpıcıydı. Sezai Bey, medeniyeti günümüz sosyal bilimcileri gibi hem tekil, hem çoğul anlamları içinde ustaca kullanıyordu. İkincisini esas aldığımızda bir Sümer, Mısır, Çin, Hint veya Yunan-Roma medeniyetinden söz edebilirdik. İslam medeniyeti de görünürde bunlardan biriydi. Fakat bir de tekil anlamıyla medeniyet vardı: İnsanlık Medeniyeti. Diğer medeniyetler, insanlık medeniyetinin "bir tür aranışı, tarih ve zaman içinde gerçekleştirilme denemesi" idi. Bu medeniyet, realiteden çok, bir idealdi. Öbürleri, bu ideali ararken gerçekleşen reel medeniyetlerdi. Medeniyet ideali uzun vâdede reel oluyor, bundan da tarihî-sosyolojik medeniyetler doğuyordu. Karakoç reel ile ideal arasındaki bağlantıyı ilmî usullerle açıklamak yerine, şairâne tasvirle yetiniyordu: "Kimi zaman medeniyet geriliyor, kimi zaman ilerliyor, geri çekiliyor, ileri atılıyor, yana çekiliyor, öne geçiyor, arkada kalıyor, fon oluyor, ön plana çıkıyor, netleşiyor, brütlüğünü arttırıyor, nebülözleşiyor, bulutlaşıyor, sonra yağmurlaşıp yere düşüyor, kaoslar ve kozmoslar döneminden geçiyor... (Bu anlamda) medeniyet, doğaüstü bir olgu. Ama doğayı kavrıyor, tarihî-sosyolojik çizgilere ışığını yayıyor. Geçmiş medeniyetler, damarlarını yeni medeniyetlerin içine uzatıyor. İnsanlık medeniyeti, medeniyetlerin birbirine geçmeli, eklenmeli bir dokusunu sunuyor." Şâirâne tasvirin sonunda, iki üstadın yolu birleşiyor. Anlıyoruz ki, İnsanlık medeniyeti gerçekte İslam medeniyetidir.

Medeniyeti tasvirden tahlile Cemil Meriç'le geçtiğimi söyleyebilirim. *Umrândan Uygarlığa*'nın İbn Haldun'dan mülhem başlığı bile dağlardan bulutlara doğru yükselmekte olduğumuza işaretti. Tunuslu bilgine göre, umran ilmi, bizi taklitten kurtaracak yegâne ilimdir. Yazılan tarih, yaşananın yerine geçen ayrı bir gerçeklik olup çıkar. Bu gerçeklik varolan düzeni haklılaştırmaya daha yatkın olduğundan, onunla başa çıkmadan düzenle mücadele edilemez. Devrinin tarih tasavvuruyla hesaplaşmayı düzenle mücadelenin nirengi noktası sayan Cemil Meriç, kelimelerin soyağacını çıkarmakla işe başlıyordu: *Civilization*, *kultur, temeddün*, *medeniyet* ve nihayet *umran*. İbn Haldun, temeddün ile umranı ayırır: Temeddün, şehir medeniyetidir, yani haderiyet. Umrân, hem bedevîliği hem haderîliği kucaklar: "Kültür ve medeniyet." Medeniyet daha maddî unsurları çağrıştırıyor; kültür ise değer ve ülküleri. "Spengler bu kelimelere vuzuh kazandırmaya çalıştı: Kültür her medeniyetin başlangıcı, yaratıcı heyecanı, feyyaz baharıdır. Medeniyet ise ihtiyarlık çağı; tekrar, boş bir kalıp, kemikleşme." Germenlerin Roma'yı dize getirmesi, "köyün şehir, kültürün medeniyet üzerindeki zaferiydi." Cemil Meriç yüksekten uçuyor, fakat bir türlü 'bu ülke'ye inemiyordu. Batılı düşünürlerden aktardıkları, bakışımızı keskinleştiriyor; birer narayı andıran hükümleri gururumuzu okşuyor; fakat nereden, nasıl yola koyulacağımızı yine tam bilemiyorduk. Şu hükmü, kendisi dahil bütün aydınlarımız için geçerliydi: "Kaynaklarından kopan bir intelijensiyanın kaderi, bir mefhûm hercümerci içinde boğulmak. Umrândan habersizdik, medeniyete de ısınamadık. İnsanlığın tekâmül vetiresini ifâde için kendimize lâyık bir kelime bulduk: Uygarlık. Mâzisiz, mûsikîsiz bir hilkat garîbesi."[8]

Necip Fazıl bize başımızı dik tutmayı, Sezai Karakoç kalbimizi arındırmayı, Cemil Meriç ise ufkumuzu genişletmeyi öğretti. "İktisatçı olduğu duasından bile anlaşılıyor" demeyecekseniz, harcadıkları emek kendileri ve sevenleri için "cennet sermayesi" olsun diyorum.

NOTLAR:

1. Mustafa Özel: *Romanperver İktisatçı*, İstanbul: Küre, 2019, s. 118.
2. Ümit Meriç: *Babam Cemil Meriç*, İstanbul: İnsan, 2018, s. 305-7.
3. Cemil Meriç: *Kırk Ambar I*, İstanbul: İletişim, 1998, s. 17.
4. Pierre Force: *Self-Interest before Adam Smith*, Cambridge University Press, 2003, s. 70.
5. Bruce Mazlish: *Civilization and Its Contents*, Stanford University Press, 2004, s. 5-6.
6. Martin Bernal'den aktaran Mustafa Özel: *Roman Diliyle Siyaset*, İstanbul: Küre, 2018, s. 202-3.
7. Zeynep Çelik: *Avrupa Şark'ı Bilmez*, İstanbul: Koç Üniversitesi, 2020.
8. Cemil Meriç: *Umrandan Uygarlığa*, İstanbul: İletişim, 2002, s. 86.

Şu hükmü, kendisi dahil bütün aydınlarımız için geçerliydi: "Kaynaklarından kopan bir intelijensiyanın kaderi, bir mefhûm hercümerci içinde boğulmak. Umrândan habersizdik, medeniyete de ısınamadık. İnsanlığın tekâmül vetiresini ifâde için kendimize lâyık bir kelime bulduk: Uygarlık. Mâzisiz, mûsikîsiz bir hilkat garîbesi."

Cemil Meriç'in Metaforik/ Mit(olok)ik/ Sembolik Dili

Şaban SAĞLIK
Prof. Dr., FSMVÜ Eğitim Fak. Öğretim Üyesi

"İslamiyet Süleymaniye'de kubbe, Itri'de nağme, Baki'de şiir.
Cemil Meriç

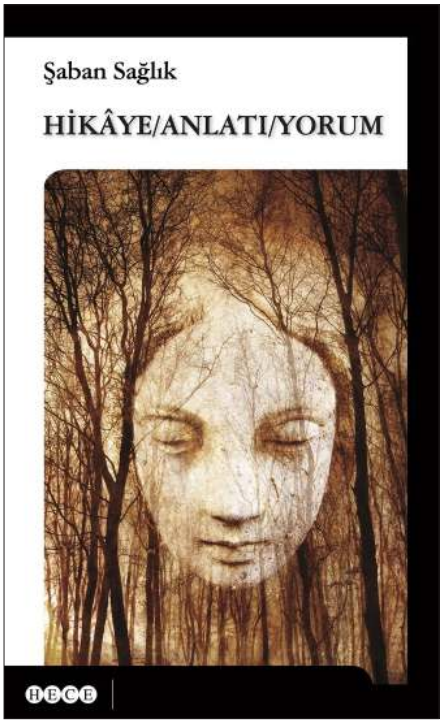
Türkçenin Şiir Hali

Halit Ziya Uşaklıgil meşhur romanı Mai ve Siyah'ta "dil"i insana benzetir ve der ki: *"...bir dil ki sanki baştan başa bir insan olsun."*[1] Uşaklıgil'in bu benzetmesinden hareketle biz de şunu söyleyebiliriz: Nasıl ki insanın ciddi olmak, şakacı olmak, öfkeli olmak, duygusal olmak gibi pek çok hali var, aynı haller insanın en önemli iletişim aracı olan "dil" için de geçerlidir. Bu durumda dilin ciddi hâli, dilin şaka (mizah) hâli, dilin duygusal (şiirsel) hâli gibi kavramlar da devreye girmiş olur. Burada özellikle *"Türkçenin şiir hâli"*ne değinmek istiyoruz.

Çarpıcı olma, insanı etkileme ve sarsma gibi kavramlar şiir sanatından aşina olduğumuz hâlleri ifade eder. Bazı yazarlar bu yolları şiir dışında da kullanırlar. Bu durum için *"Türkçenin şiir hâli"* diyebiliriz. Bir mülakatımda[2] edebiyat türlerini kan gruplarına benzetmiştim. Bu benzetmeye göre, her bir edebiyat türü bence bir kan grubu gibidir. Edebiyat türleri içinde "0Rh" kan grubuna uyan tür ise "şiir"dir. Bilindiği

1 Halit Ziya Uşaklıgil, *Mai ve Siyah*, İnkılâp Kitabevi, İst. 1988, s. 15.

2 Şaban Sağlık, *HİKÂYE / ANLATI / YORUM*, Hece Yay. Ank. 2014, s. 380.

üzere, 0Rh kan grubu her gruba kan verir ama kendisi başka bir gruptan kan almaz. Şiir de böyledir. Her edebiyat türüne seviye / estetik katar. Mesela şiir herhangi bir romana aksederse, romanın seviyesi yükselir. Buna "şiirsel roman" denir. Şiir mimariye aksederse, mimari eser daha bir güzelleşir. Bu da "şiirsel mimari" olur. Bu şekilde "şiirsel" sıfatıyla başlayan daha pek çok tamlama oluşturabiliriz. Şiirsel sinema, şiirsel zaman, şiirsel mekân vs.

"Şiirsel" sıfatıyla başlayan bu tür dil kullanımlarında Türkçenin tadını hissederiz; Türkçenin gücünü fark ederiz. Kısaca "dil hazzı" dediğimiz bir "estetik yaşantı"yla yüzleşmiş oluruz. Burada "şiir" ile "şiirsellik" kavramlarını farklı bağlamda kullanıyoruz ama, "şiirsellik"in "şiir"den neşet ettiğini de hatırlatalım. Bu arada şu bilgiyi de aktaralım: Zamanla şiirin ve şiirselliğin sirayet ettiği bazı kavramlar oluşmuş ve edebiyat literatürüne girmiştir. Mesela "özdeyişler" (vecizeler), "aforizmalar", "çarpıcı sözler", "etkileyici imgeler", "yergiler", "taşlamalar", "mizah", "ironi" vs.

Burada söz konusu ettiğimiz şiirsel dil için "şiirsel söylem", "sembolik dil", "imgesel dil" gibi kavramlar da kullanılır. Şunu da belirtelim ki, şiirsel dilin arka planında mitoloji ve din gibi daha başka unsurlar da vardır. Ernst Cassirer bu konuya özellikle dikkat çeker. Onun düşüncesinde dil, din, mitos ve sanat birbirine bağlıdır. Bu çerçevede Cassirer, dil ve din arasındaki işlevsel bağın sembolik ifadeye başvurduğunu da vurgular.[3]

Gerek Türkçenin şiir hâli gerekse sembolik dil diyelim, bu gibi kavramlar bizi günümüz Türk düşüncesinin önemli düşünürü Cemil Meriç'e götürmektedir. Hatta Cassirer'ın yukarıda yer verdiğimiz görüşleri de Cemil Meriç'i akla getirmektedir. Meriç, "sembol" kullanmayı bir çıkış yolu ya da bir engel aşma tarzı olarak görür ve der ki: *"Birçok devirlerde birçok şeyler yasak edilmiş ama gene de söylenmiş. Bazen sembollerle bazen maske takarak..."*[4] Dolayısıyla Cemil Meriç, eserlerinde akademik bir üslup kullanmaz. O genellikle şiirsel dil kullanır. Aslında onu okunur kılan da tercih ettiği bu dildir. Biz Cemil Meriç'in tercih ettiği bu dil için *"metaforik / sembolik / mitolojik (mitik) dil*" ifadesini uygun gördük. Şimdi bizzat kendi görüşlerinden de hareketle bu ifadeye biraz daha yakından bakalım:

Bir mülakatımda edebiyat türlerini kan gruplarına benzetmiştim. Bu benzetmeye göre, her bir edebiyat türü bence bir kan grubu gibidir. Edebiyat türleri içinde "0Rh" kan grubuna uyan tür ise "şiir"dir. Bilindiği üzere, 0Rh kan grubu her gruba kan verir ama kendisi başka bir gruptan kan almaz. Şiir de böyledir.

3 Ernst Cassirer, *İnsan Üstüne Bir Deneme*, (Çev. Necla Arat, Say Yay. İst. 2005, s. 35.

4 *BULUTLARI DELEN KARTAL / Cemil Meriç İle Konuşmalar*, (Haz. Mustafa Armağan – Sezai Coşkun), Ufuk Kitapları, İst. 2004, s. 90.

Meriç, "sembol" kullanmayı bir çıkış yolu ya da bir engel aşma tarzı olarak görür ve der ki: "Birçok devirlerde birçok şeyler yasak edilmiş ama gene de söylenmiş. Bazen sembollerle bazen maske takarak..."

Metaforik / Sembolik / Mit(oloj)ik Dil

Öncelikle belirtelim ki, *"Ben üsluba çok ehemmiyet veririm"*[5] diyen Cemil Meriç, üslubu olan bir yazardır. O kendi üslubu için *"alevden bir mızrak"* tabirini kullanır.[6] Bir başka yerde ise yazar, *"Nesri şiir hâline getirmeye çalıştım"*[7] cümlesini sarf eder. İşte bu şekilde geliştirdiği üslup onu tanınır hale getirmiştir. Fikirlerinin etkileyici olmasında da bu üslubun payı büyüktür. Meriç'in üslubunda göze çarpan en önemli özellik, yukarıda da belirttiğimiz gibi "şiirsel söyleme" çokça itibar etmesidir.

Sembolik / metaforik anlatım tercihi, yani şiirsel üslup sadece bir kelime ya da dil meselesi de değildir. Bu tercih aynı zamanda bir düşünme şekli ve de bir "görme biçimi"dir.[8] Yeni bir görme biçimi ile bir imge ya da sembol yeniden yaratılmış ya da yeniden üretilmiş görünüm haline gelir. Dolayısıyla her imge veya sembolde bir görme biçimi söz konusudur. Farklı bir görme biçimi olsa da esasında bir imgeyi algılayışımız ya da değerlendirişimiz aynı zamanda görme biçimimize de bağlıdır.[9]

Cemil Meriç, burada söz konusu olan farklı görme biçimini farklı söylemlerle ve çarpıcı imgelerle ortaya koyar. Daha önce de değindiğimiz şiirsel dilin arka planında din, mitoloji, kültür ve tarih gibi unsurlar vardır. Cemil Meriç buna eski Hint / Asya kültürünü de ekler: *"Asya'da fışkıran her düşünce kendiliğinden kıssaya dönüşür ve bir mecaz olur. Asya'nın ortak dili: Efsane. Tecrübeler masal içinde erir."*[10] Meriç, özellikle eski Yunan mitolojisini de çokça kaynak olarak kullanır. Yazar özellikle eski Yunan mitoloji kahramanlarından arda kalan ve sembolikleşen (kavramlaşan) isimleri de çokça tercih eder. Mesela "Sisifos işkencesi".[11] Bu şekilde çok farklı kaynaklardan esinlenerek kendine etkileyici bir dil bulan Cemil Meriç, bütün eserlerinde kalemi adeta kamçı, neşter ve satır olarak kullandığını da ifade eder.[12] Şimdi onun eserlerinden seçtiğimiz şiirsel dile örnek olacak bazı örnekler verelim:

Cemil Meriç'in Metaforik / Mit(oloj)ik / Sembolik Diline Eserlerinden Örnekler

Cemil Meriç eserlerinde Doğu ve Batı kavramlarının sembolik ifadesine çokça yer verir. Onun "Doğu" ve "Batı" kavramlarının farklılığı konusunda sıklıkla kullanılan en çarpıcı sözü, *"Olimpos Dağının çocukları, Hira Dağının evlatlarını asla kabul etmeyecektir"* şeklindedir.[13] Buradaki sem-

5 Halil Açıkgöz, *Cemil Meriç İle Sohbetler*, Seyran İktisadi İşletmesi, İst. 1993, s. 71.

6 *BULUTLARI DELEN KARTAL,* s. 28.

7 A.g.e. s. 136.

8 George Lakoff – Mark Johnson, *METAFORLAR,* (Çev. Gökhan Yavuz Demir), İthaki Yay. İst. 2015, s. 30.

9 John Berger, *Görme Biçimleri*, (Çev. Yurdanur Salman), Metis Yay. İst. 2024, s. 10.

10 Cemil Meriç, *Kırk Ambar Cilt 1 / Rumuzül Edeb,* İletişim Yay. İst. 2005, s. 17-18.

11 Cemil Meriç, *Mağaradakiler*, İletişim Yay. İst. 1980, s. 188.

12 Cemil Meriç, *Jurnal Cilt 1 (1955-65)*, İletişim Yay. İletişim Yay. İst. 1992, s. 115.

13 "İlbey Dölek, "Cemil Meriç'in Eserlerinde Batı, Hristiyanlık ve Hz. İsa", *Mardin Artuklu Uluslararası Multıdisipliner Çalışmalar Kongresi (Sosyal Bilimler Tam Metin Kitabı)*, 19-21 Nisan 2019, (Editörler: Hasan Çiftçi – Yasemin Ağaoğlu), İksat Yayınevi, MARDİN, s. 457-465.

boller *"Olimpos Dağının çocukları"* ve *"Hira Dağının çocukları"* ifadeleridir. Cemil Meriç, Batı medeniyeti için "tilki", Doğu / İslam medeniyeti için "aslan" sembolünü de kullanır.[14] Cemil Meriç'e göre ayrıca *"Orta çağda, Avrupa Doğu, Asya Batı'dır. İbn Haldun Bergson'dan çok daha Batılıdır."*[15] Cemil Meriç Avrupa ve Asya kıtalarına da sembolik anlam yükler. Kendisinin bu kıtalardan hangisine ait olduğu konusunda ise kızı Ümit Meriç şunu söyler: *"Cemil Meriç son tahlilde Avrupa'da uzun yıllar fikren yaşamış ama ruhu ile Asyalı bir Avrasyalıdır."*[16]

Cemil Meriç bazı sembolleri de kitap adı olarak kullanır. Mesela *Mağaradakiler* adlı kitabı adını Eflatun'un "mağara" alegorisinden alır.[17] Meriç'e göre "mağaradakiler", Batı tesirindeki aydınların örneğidir. Tanzimat'tan sonrakiler mağaradakilerdir. Onlar Batı'nın sadece gölgesini almışlardır.

Cemil Meriç'in sembolik ifadelerle ele aldığı konulardan biri de "dil"dir / Türkçedir. Yazar özellikle uydurma dil ve bozulan Türkçe hakkında fikir beyan eder ve bu işi yaparken mitolojik bir sembole başvurur: *"Dil, Penelop'un örgüsü, yirmi dört saatte bir sökülüp örülüyor."*[18] Yunan mitolojisindeki hikâyeye göre Odysseus'un yokluğunda karısı Penelope gündüzleri dokuma tezgâhının başına geçerek kumaşı özenle işler; fakat kimsenin bilmediği bir sırrı vardır: Her gece, gündüz boyunca dokuduğu kumaşı sessizce sökerek yeniden başlar. Bu döngü aylarca, yıllarca sürer. Böylece kumaşın hiç bitmemesini sağlamış olur. Meriç, Türk Dil Kurumunda çalışanların bir adım bile yol almamalarını bu hikâye üzerinden ima eder.

"Aydın" konusu da Cemil Meriç'in çokça üzerinde durduğu bir hususdur. O, aydınları kölelere benzetir: *"Sakson köleleri boyunlarında bir tasma taşırlarmış; efendilerinin adı yazılırmış bu tasmaya. Aydınlarımız da onlara benziyor; her biri bir şeyhin müridi."*[19] Modernleşme sürecinde bütün tarihi ve milli değerlerimiz adeta yok edildi. Meriç onları zalimliği ile ünlü Moğol imparatoru Hülagu'nun oğulları olarak nitelendirir. *"Hülaguzadeler milli hafızamızı söküp atar, kütüphanelerimizi yakarken hakiki aydınlar ya sustular ya yollarına devam ettiler."*[20]

Cemil Meriç özellikle "kitap" konusunda da sembolik ifadeler üretir. Ona göre *"Kitap istikbale yollanan mektuptur." "Meçhule açılan bir kapıdır kitap, meçhule yani masala, esrara, sonsuza."*[21] . *"Her kitap tılsımlı bir saraydır."*[22]

Bazı eylemleri de "sembol" olarak kullanan Cemil Meriç'in bu konuda akla gelen ilk sözü şudur: *"Bütün Kur'an'ları yaksak, bütün camileri yıksak, Avrupalının gözünde Osmanlı'yız; Osmanlı, yani İslam. Karanlık, tehlikeli, düşman bir yığın."* Bu meşhur cümle yazarın *Umrandan Uygarlığa* adlı kitabının en başında yer

Cemil Meriç'in sembolik ifadelerle ele aldığı konulardan biri de "dil"dir / Türkçedir. Yazar özellikle uydurma dil ve bozulan Türkçe hakkında fikir beyan eder ve bu işi yaparken mitolojik bir sembole başvurur

14 *BULUTLARI DELEN KARTAL*, s. 241.

15 Cemil Meriç, *Jurnal Cilt 1*, s. 54.

16 *BULUTLARI DELEN KARTAL*, s. 293.

17 Cemil Meriç, *Mağaradakiler*, s. 285.

18 Cemil Meriç, *Bu Ülke*, Ötüken Yayınevi, İst. 1975, s. 20.

19 A.g.e. s. 91.

20 Halil Açıkgöz, *Cemil Meriç İle Sohbetler*, s. 127.

21 A.g.e. s. 11. 260.

22 Cemil Meriç, *Bu Ülke*, s. 28.

almaktadır.

Cemil Meriç tanınmış pek çok edebi eseri de zaman zaman sembol olarak kullanır. Bunlar arasında *Yogi ve Komiser* adını anabiliriz. *Yogi ve Komiser*, Arthur Koestler'in üç bölüme ayrılmış denemelerinden oluşan bir derlemedir. Meriç, bu kitaba da çok atıf yapar. Koestler'in bu kitabı sembolik iki figür üzerinden dünyayı yorumlar. Komiser, toplumu değiştirmek isteyen diktatörleri ifade eder. Yogi ise tabii bir süreç takip edip şiddete baş vurmadan bireyi değiştirmek ister. Yani "komiser", askeri rejimi, "yogi" ise sivil demokratik rejimi ima eder.

Cemil Meriç tanınmış pek çok edebi eseri de zaman zaman sembol olarak kullanır. Bunlar arasında Yogi ve Komiser adını anabiliriz. Yogi ve Komiser, Arthur Koestler'in üç bölüme ayrılmış denemelerinden oluşan bir derlemedir. Meriç, bu kitaba da çok atıf yapar. Koestler'in bu kitabı sembolik iki figür üzerinden dünyayı yorumlar.

Cemil Meriç, Shakespeare'in *Fırtına* adlı oyunundaki iki karakter olan Prespero ve Caliban'ı da sembolik birer figür olarak kullanır. Kardeşinin ihanetine uğrayan ve kızıyla bir adaya terk edilen Prespero, büyük bir azimle öğrendiği büyü sayesinde ayakta kalır. Aslında bir soylu olan Prespero'nun karşısına bir cadının oğlu olan Caliban çıkar. Eğitimli aydın ve asil olanı Prespero, cahil ve yanlış yolda olanı ise Caliban temsil eder.

Cemil Meriç bazı şiirleri de metafor (sembol) olarak kullanır. Yahya Kemal'in "Mehlika Sultan" şiiri, ona göre Genç (Jön) Türklerdir.

Bazı insani durum ve duyguları da sembollerle ifade eden Cemil Meriç, adeta her bir fikrini "şiirsel" bir forma sokar. Buna aşağıdaki örnekleri verebiliriz:

"Yazmak, ebediyyet karşısında soyunmaktır."[23]

"Kapitülasyon tilkinin aslana kurduğu tuzaktır."[24]

"Çiçeklere benzer duygular; gönüllerde yıldız yıldız açılır, meyve olur, ağaç olur; nesiller dinlenir gölgesinde; muzaffer alınlarda taç olur."[25]

Tanınmış bazı Türk yazarlarını da Cemil Meriç ilginç nitelemelerle gözler önüne serer: *"Namık Kemal Batı'nın çırağıdır. Ahmet Hamdi kalfadır ve sonra ustadır. Daha sonra gelenlerde hiçbir şey yok. Gökalp ezeli çıraktır."*[26]

Cemil Meriç, çok renkli ve çoğulcu bir dünya içeren Hint düşüncesi için de*"düşüncenin gökkuşağı"* tabirini kullanır.[27]

Cemil Meriç, Lamartin'den de bir alıntı yapar ve yaptığı alıntının sembol değerini kullanır: *"Lamartin'e sorarlar: "Siz sağda mısınız solda mısınız?" "Ben tavandayım" der. Ben de tavandayım şimdilik."*[28]

Biz burada sadece birkaç örnek aldık. Gerçekte Cemil Meriç'in bütün eserleri bu tarz aforizmatik, sembolik, şiirsel ifade ve tespitlerle doludur.

Sonuç

İster sözlü isterse yazılı olsun iletişim bağlamında muhatabını etkileme, harekete geçirme ya da tahrik etme amacını güden kişiler, Roman Jakobson'un ifadesiyle söylersek, *"dilin şiirsel işlevi"*ni

23 Halil Açıkgöz, *Cemil Meriç İle Sohbetler*, s. 167.

24 Cemil Meriç, *Bir Facianın Hikayesi*, Ümran Yay. Ank. 1981, s. 82.

25 Cemil Meriç, *Jurnal Cilt 1*, s. 104.

26 Halil Açıkgöz, *Cemil Meriç İle Sohbetler*, s. 178.

27 BULUTLARI DELEN KARTAL, s. 22.

28 A.g.e. s. 238.

kullanmış olurlar. Dilin şiirsel işlevi ise çok farklı dil oyunları ve dil kullanımları ile sağlanır. Cemil Meriç çokça önem verdiği Türkçeyi işte böyle bir işlevde kullanır. Onun bir aydın ve yazar olarak sevilmesi, ilgi çekmesi ve eserlerinin her zaman revaçta olmasının sebebi de bizce budur.

Dili bu şekilde kullanma yolunu dünyadaki büyük düşünür ve yazarların da tercih ettiğini burada hatırlatalım. Mesela Batılı filozof ve aydınlar ihtiyaç duyduklarında nasıl Latinceye müracaat ediyorsa, Cemil Meriç de Osmanlı Türkçesinden faydalanır. Yani Cemil Meriç'in dil hassasiyeti bu şekilde de tezahür eder. Böylece o bütün eserlerinde okurlarına çok köklü bir tarih bilinci de aşılmış olur.

Cemil Meriç, bir fikrini ifade edeceği zaman o fikri işte böylesine ilgi çekici bir şekilde dile getirir. Yazarın bu manada ortaya koyduğu fikirler ya bir aforizma, ya bir vecize ya da çarpıcı bir kavram olarak hafızalara kazınır. Bu yüzdendir ki Cemil Meriç'in pek çok vecizesi ya da aforizması adeta anonim bir atasözü ya da deyim gibi kültüre mal olmuştur. Öyle ki Cemil Meriç'in bu tarzda ifade ettiği fikirler dilden dile dolaşmaktadır. Yazar ayrıca bazı aforizmatik ve sembolik cümleleri sadece bir kitabında değil pek çok konuşma ve yazısında da kullanır.

Gerek kitap adları gerek yazı başlıkları genellikle bu tarzda tespit edilen aforizmatik dil unsurlarından oluşur. Mesela *Mağaradakiler* ve *Kırk Ambar* adlı kitapları... Mesela *Işık Doğudan Gelir* kitabının adı da böyledir. Elbette diğer kitaplarının adları ve yazdığı pek yazı da çok çarpıcı dil unsuruna sahiptir.

Cemil Meriç elbette bu başarısını diline, yani Türkçeye borçludur. O sebeple neredeyse bütün kitaplarında ve konuşmalarında bir yolunu bulup sözü dile (Türkçeye) getirir. Türkçe konusundaki hassasiyeti her şeyin üstündedir. Bu manada o, bir dilin koruyucu deposu olan "sözlük"lere çok büyük önem verir. Gerçi Cemil Meriç "sözlük" kavramını pek kullanmaz. Onun yerine ya "lügat" ya da "kamus" kavramını tercih eder. Yazımızı onun "kamus" kavramıyla ilgili aforizmatik bir cümlesi ile bitirelim: *"Kamusa uzanan el namusa uzanmıştır."*[29]

Cemil Meriç, bir fikrini ifade edeceği zaman o fikri işte böylesine ilgi çekici bir şekilde dile getirir. Yazarın bu manada ortaya koyduğu fikirler ya bir aforizma, ya bir vecize ya da çarpıcı bir kavram olarak hafızalara kazınır. Bu yüzdendir ki Cemil Meriç'in pek çok vecizesi ya da aforizması adeta anonim bir atasözü ya da deyim gibi kültüre mal olmuştur. Öyle ki Cemil Meriç'in bu tarzda ifade ettiği fikirler dilden dile dolaşmaktadır. Yazar ayrıca bazı aforizmatik ve sembolik cümleleri sadece bir kitabında değil pek çok konuşma ve yazısında da kullanır.

29 Cemil Meriç, *Bu Ülke*, s. 19.

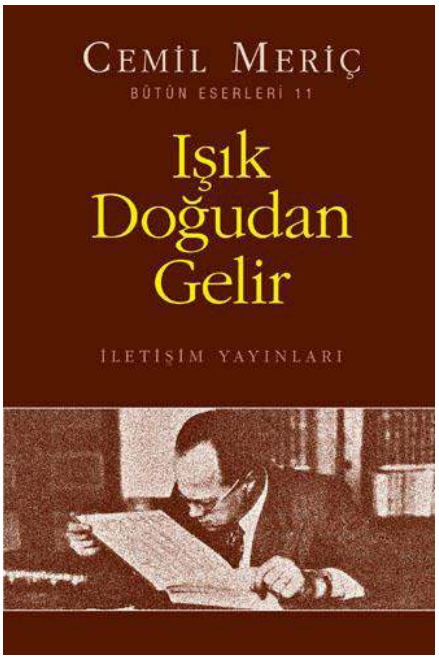
Cemil Meriç ve Bir Arayışın Münzevi İşçisi

Temel HAZIROĞLU

Cemil Meriç, Cumhuriyet dönemi aydınlarından biri olarak son derece önemli ve özel bir yere sahiptir. O ne solun saldırı ve aforozlarından korkmuş ne de sağın sinikliğinin ve durağanlığının etkisinde kalmıştır. Kelimenin tam manasıyla iktidar ve güç odakları da dahil her türlü sosyal, siyasal ve grupsal eleştirilerini cesurca yapmaktan geri durmamıştır.

Cemil Meriç, 1916 yılında Hatay'ın Reyhanlı ilçesinde dünyaya gelmiş ve 1987 yılında İstanbul'da hayata gözlerini yummuş, Karacaahmet Mezarlığı'na defnedilmiştir. O; çevirmen, yazar ve düşünce adamı kimliğiyle tanınmıştır. Ailesi Balkan Savaşları sırasında Yunanistan sınırlarına yakın bir yerden Hatay'a göç etmiş bir aileydi. Bu göçmenlik deneyimi ve çok kültürlü çevre onun düşünsel yapısını son derece etkilemiştir. Gençliğinde Fransız eğitim sistemini uygulayan okullarda bulunmuştur. Üniversite eğitimini tamamlayamamış, buna mukabil Fransız filolojisi gibi alanlarda çalışmalar yapmayı da ihmal etmemiştir.

Cemil Meriç, 1955 yılında görme yetisini tamamen kaybetmiş ancak bu durum, onun üretimini durdurmamış; aksine sözlü örgütleme ve dikte ile çalışmalarını biteviye sürdürmüştür. O, "yerel tefekkürden evrensel düşünceye" geçişi önemseyen bir düşünür olarak kendi coğrafyasının, tarihinin ve kültürünün bilinmesi gerektiğinin altını çizmiş ve bununla birlikte dünya ölçeğinde düşünmenin de şart olduğunu vurgulamıştır. Bu çerçevede dil, tarih, edebiyat, felsefe ve sosyoloji gibi birçok alana eğilmiş ve bu noktada çok geniş bir entelektüel arka plana sahip olmuştur. Önyargılara, özellikle "Doğu-Batı" ikilemlerine eleştirel olarak yaklaşmış ve Doğu medeniyetlerini anlamadan Batının bütünüyle kav-

ranamayacağını ifade etmiştir. "Işık Doğudan gelir" diyen Cemil Meriç bütün bu çabalarını sürdürürken aynı zamanda üslubunu sade, akıcı, düşündürücü ve okuyucuyla doğrudan iletişim kurmayı amaçlamış bir şekilde yapmayı da gözetmiş ve amacını, yazarı okuyucusundan ayıran bütün engelleri yıkmak olarak dile getirmiştir. Onun öne çıkan kitaplarından bazıları şunlardır: *Bu Ülke, Umrandan Uygarlığa, Mağaradakiler, Jurnal, Hint Edebiyatı* vb.

Bir de şunu ifade etmek gerekir ki, Cemil Meriç'in hayatı son derece dalgalı bir seyir izlemiştir. Öyle ki, her aydında olduğu gibi o da arayış sürecinde birçok duraklara uğramış pek çok kişiyle görüşmüş ve onlardan etkilenmiştir. Bu etkilenmelerin biri, kendi ifadesiyle büyük bir uyanış yaşadığı şu anısıdır: "Konya yolculuklarımda (1966-67) ilk defa başkası ile temas ettim. Başkası, yani kendi insanım. Kaderin karşıma çıkardığı genç üniversiteli 'Sen bizden değilsin,' dedi. Sen bizden değilsin. Evet, ben onlardan değilim. Ama onlar kimdi? Uçurumun kenarında uyanıyordum. Demek boşuna çile çekmiş, boşuna yorulmuştum. Bu hüküm hakikatin ta kendisiydi," (Meriç, 2016: 53).

Cemil Meriç Türk fikir dünyasının özgün simalarından biri olarak belirli bir düşünce akımına tam olarak ait olmaktan kaçınmış ancak buna rağmen fikir dünyamıza her türlü katkısını sunmaktan geri durmamıştır. Öyle ki, farklı akımlarla girdiği ilişki ve tartışmalar ve onlara yaptığı eleştiriler canlı ve dinamik bir ortamın oluşmasına zemin oluşturmuştur. Onun gözünde medeniyetler arası geçiş, Doğu-Batı karşılaşması ve bu karşılaşmanın yarattığı kriz ve fırsatlar merkezi bir tema oluşturmaktadır. Bu, onun hayata nasıl bir dinamik penceresinden baktığına işarettir. Ona göre Batı'yı anlamak için sadece onu okumak yetmez; Doğu köklerine bakmadan Batı'yı bütünüyle kavramamız mümkün değildir. O, Batının tek belirleyici olmadığını, aksine Doğunun da düşünce ve medeniyet alanında ışık tutabileceğini ileri sürer. Bu bağlamda bir medeniyet eleştirmeni kimliği taşır: Medeniyetlerin sadece teknik/hizmet yönüyle değil, düşünce, kültür ve dil bağlamında değerlendirilmesi gerektiğini savunur. Bu çerçevede "küreselleşme", "medeniyet çatışması", "benlik/yabancılaşma" gibi günümüze denk gelen kavramları da tartışmaya açar. Bu doğrultuda Doğu-Batı dikotomisine karşı üçüncü bir yol önerir: "Biz kimiz?" sorusunu, yerel kültür içinde evrensel düşünceyle harmanlamadan cevaplamaz.

Cemil Meriç, Batı zihninin çok iyi

Cemil Meriç, 1955 yılında görme yetisini tamamen kaybetmiş ancak bu durum, onun üretimini durdurmamış; aksine sözlü örgütleme ve dikte ile çalışmalarını biteviye sürdürmüştür. O, "yerel tefekkürden evrensel düşünceye" geçişi önemseyen bir düşünür olarak kendi coğrafyasının, tarihinin ve kültürünün bilinmesi gerektiğinin altını çizmiş ve bununla birlikte dünya ölçeğinde düşünmenin de şart olduğunu vurgulamıştır.

Cemil Meriç, kendi şartlarında şekillenen ama zamanın ötesine uzanan bir düşünür olarak kendini göstermiş ve bu yönüyle Türk edebiyatı ve fikir dünyasında özel bir yere sahip olmuştur. O, özellikle dilin, kültürün, medeniyetin, bireyin ve toplumun kesişiminde durması ile dikkat çekmiştir.

anlaşılması ve tanınması gerektiğini sürekli vurgular: "Bütün Kur'anları yaksak, bütün camileri yıksak, Avrupalının gözünde Haçlı Seferlerinin yalınkılıç ve tekbir getiren cündileriyiz (askerleriyiz)," (Meriç, 1992: 384). "Avrupa materyalizmine rağmen Hristiyan'dır. Hristiyanlık, Doğu ismi anılır anılmaz şahlanıverir. İşçisi de Marksist'i de Hristiyan'dır hep Avrupalının. Durup dururken Hristiyan değildir belki. Ama Hristiyan bir devletle Müslüman bir devlet arasında bir tercih yapmak gerekince saf kan Hristiyan'dır. Biz Müslüman olduğundan, Türk olduğundan utanan, aczinden, tarihinden, dilinden utanan şuursuz bir yığın haline geldik... Kendi kendine kazık atan, efendilerimiz gücenmesin diye hazinelerini gübre ile kamufle eden bir entelijansiya," (Meriç, 1992: 385). O bizi uyarmaktan ve psikolojimizi ifşa etmekten de bıkmaz: "Bütün Kur'anları yaksak, bütün camileri yıksak, Avrupalının gözünde Osmanlıyız; Osmanlı, yani İslam. Karanlık, tehlikeli, düşman bir yığın! Zavallı Türk aydını... Batılı dostları alınmasınlar diye hazinelerini gizlemeye çalışıyor. Sonra unutur hazinelerinin olduğunu. Düşmanın putlarını takdis eder, hayranlıklarını benimser. Dev, papağanlaşır," (Meriç, 2003: 9).

Cemil Meriç Türkiye'de düşünce dünyasında "münzevi fikir işçisi" olarak anılmış ve kitleler yerine düşünceye yönelen, kendi iç dünyasını, dilini ve fikirlerini kuran bir entelektüel profil olarak tebarüz etmiştir. Görme yetisini kaybetmesine rağmen bilgiye ve düşünceye duyduğu saygıyı göstermiş ve kendi koşullarında her türlü fedakarlığı yapmıştır. Yerel kültür köklerinden yola çıkarak evrensel düşünceye ulaşmayı

hedeflemiş olması, onu sadece bir Türk düşünürü değil, insanlık düşüncesine katkı veren bir figür haline de getirmiştir. Eserleri ve çevirileri aracılığıyla Batı-Doğu medeniyetleri arasında diyalog kurmaya çalışmış, kültürel önyargılara karşı durmuş ve salt bir entelektüel duruş sergilemiştir.

Ona göre entelektüel; hür, bağımsız ve cesaretli olmalıdır. "Evet, düşünce adamı bir zümrenin emir kulu değildir. Hiçbir merkezden talimat almaz... Belli savaşları kabul etmesi, belli tehlikeleri göze alması lazımdır. Bir devrin şuuru olmak zorundadır o. Başlıca vazifesi; bütün hakikatleri yakalamak, bütün yalanların maskesini yırtmak, kalabalığa doğruyu göstermek. Bazen yangın kulesindeki nöbetçi olacaktır, bazen engine açılan geminin kılavuzu. Sokakta insanlar boğazlanırken, düşüncenin asaletine sığınarak elini kolunu bağlamak, düşünceye ihanettir," (Meriç, 1978: 73). "Kitaptakilerle yaşanan gerçek arasındaki uçurum entelektüeli yaralamak-

tadır. Artık o, kutsiyetine inandığı bir davanın alemdarı değil, muzdarip bir vicdandır. Karşısında iki yol var: Kurulu düzenin yalanlarını ilmileştirmek, yani bir hakikat çarpıtıcısı, daha doğrusu bir çoban köpeği olmak veya ezilenlerin yanında yer almak, her haksızlığa karşı gelmek, her yalanı susturmak, her samimiyetsizliği ifşa etmek. Demek ki, namuslu aydın, kucağında yaşadığı çevreye uymayandır," (Meriç, 1978: 353).

Onun sağ ve sol analizi de son derece manidardır: "Sol, aydına bazen dost, bazen düşman. Daha doğrusu entelektüel, kendilerinden olmak şartıyla alkışlanmaya layıktır. Sağ entelektüel, çoban köpeğidir. Esasen entelektüelin sağı solu olmaz. Entelektüel yükselen bir sınıfın şuurudur, yani devrimcidir. Ayırıcı vasfı; tenkit. Entelektüel, zamanın irfanına sahip olacaktır. Ülkesinin dilini, edebiyatını, tarihini bilecek, dünyadaki belli başlı düşünce akımlarına yabancı olmayacaktır. Peşin hükümlere iltifat etmeyecek, olayları kendi kafasıyla inceleyip değerlendirecektir. Başlıca vasıfları dürüst, uyanık ve cesur olmaktır. Yani bilgi hamalı değildir entelektüel. Hakikat uğrunda her savaşı göze alan bağımsız bir mücahittir," (Meriç, 1978: 390).

Cemil Meriç, kendi şartlarında şekillenen ama zamanın ötesine uzanan bir düşünür olarak kendini göstermiş ve bu yönüyle Türk edebiyatı ve fikir dünyasında özel bir yere sahip olmuştur. O, özellikle dilin, kültürün, medeniyetin, bireyin ve toplumun kesişiminde durması ile dikkat çekmiştir. "İzm'ler idrakimize giydirilmiş deli gömlekleri. İtibarları menşelerinden geliyor. Hepsi de Avrupalı," (Meriç, 1979: 23) diyen Cemil Meriç, Osmanlının son dönemi ile Cumhuriyetin ilk dönemlerinin kritik ederken son derece ilginç değerlendirmelerde bulunmuştur. Ona göre aydınların durumu son derece açık ve dramatiktir: "Tanzimat'tan bu yana Türk aydınının alın yazısı iki kelimede düğümleniyordu: aldanmak ve aldatmak." O yüzden de kendi arayışını hayatının son gününe kadar sürdürmüştür. Kendini de tam bu noktada tarif etmeye çalışmıştır: "Kimim ben? Hayatını Türk irfanına adayan, münzevi ve mütecessis bir fikir işçisi," (Meriç, 2016: 9). Üstelik söz konusu bu arayış sürecinde kendini kitaplara vermiş ve hayat yolculuğunu has bahçem dediği kitapların arasında sürdürmüştür: "Kitap bir limandı benim için. Kitaplarda yaşadım. Ve kitaptaki insanları sokaktakilerden daha çok sevdim. Kitap benim has bahçemdi. Hayat yolculuğumun sınır taşları kitaplardı." (Meriç, 2016: 39). O; kitap, gazete ve dergiyi öyle bir tanımlar ki hayran kalmamak elde değildir: *"Kitap, istikbale yollanan mektup... simokin giyen heyecan, mumyalanan tefekkür. Kitap ve gazete... biri zamanın dışındadır, öteki 'an'ın kendisi. Kitap beraber yaşar sizinle, beraber büyür. Gazete okununca biter. Kitap fazla ciddi, gazete fazla sorumsuz. Dergi hür tefekkürün kalesi. Belki serseri ama taze ve sıcak bir tefekkür. Kitap, çok defa tek insanın eseri, tek düşüncenin yankısı; dergi bir zekalar topluluğunun. Bir neslin vasiyetnamesidir dergi; vasiyetnamesi, daha doğrusu mesajı. Kapanan her dergi kaybedilen bir savaş, hezimet veya intihar,"* (Meriç, 1979: 30).

Cemil Meriç, medeniyetler tarihi ve kültürlerarası diyalog bağlamında Türk düşünce literatüründe önemli bir köprü işlevi görmüştür. Geleneksel "akımlar" yerine, bağlamına göre değişen, tutarlı ama sabit olmayan bir düşünce hattı önermiştir. Onun için dil yalnızca iletişim aracı değil, düşüncenin varlık koşuludur. Bu alan onun en güçlü katkılarından biridir. O, Türkçenin ifade imkanlarının Tanzimat'tan sonra dahi örgütlenme sürecinde olduğunu; fakat harf devrimi ve dile yapılan müdahalenin düşünce hayatını sekteye uğrattığını öne sürmüştür. Dil devrimi, sadeleştirme hareketleri, yabancı kelime tasfiyesi gibi yönelimleri düşünce-imkanlarının daralması açısından eleştirmiştir. Onun gözünde "Dilin tasfiyesi düşüncenin tasfiyesidir." Ona göre; düşünce ne kadar zengin olursa olsun, o düşüncenin ifade edilebildiği dil yoksa o düşünce yoksul kalır. Dile yapılan ideolojik, politik veya kültürel müdahalelerin düşünceyi nasıl etkilediğini analiz edip görmek gerekir. Dolayısıyla dilin, düşünce akımı içinde değilse bile "dil-felsefe" ve "düşünce tarihi" çerçevesindeki katkısı oldukça somuttur.

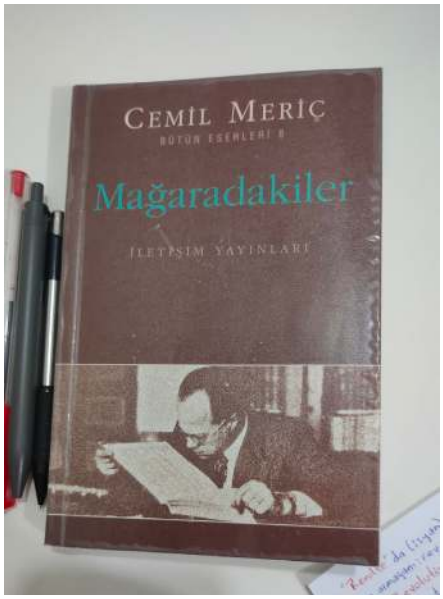
Bu arada şunu ifade etmeliyim ki, Cemil Meriç benim açımdan özel ve nadide bir yerde durmaktadır. Öyle ki, daha sonra onun da katkısıyla derinleşip genişleyen benim ilk politik bilinçlenmem Kabataş Erkek Lisesi'nde okurken yaşadığım düşünce tartışmaları ile olgunlaştı. Özellikle bir ders esnasındaki hararetli Mehmet Akif- Tevfik Fikret tartışması bir bakıma İslam- Batı mücadelesi bizde keskin bir saflaşma şuurunu oluşturdu. O gün bugündür Mehmet Akif'in safında İstiklal Marşının altında mücadeleye devam ediyoruz. Bu politik

Cemil Meriç'i ziyaretimiz esnasında bunun dışında bu sohbette onun iki ilginç tutumu da hala aklımdadır. Bunlardan birincisi, roman yazmanın lüzumsuz olduğunu ve fikrini doğrudan söylemeyip dolaylı anlatanların romanı tercih ettiğini ve bunun kancıklık olduğunu söylemesi, o yüzden de romanın Batıda yaygın olduğunu ilave etmesidir. İkincisi ise, rahat olanın, keyif içinde olanın fazla düşünemeyeceğini aksine zorda olanın düşünmeye meyledeceğini ifade etmesidir. Bu fikrini desteklemek üzere "uçurumun kenarında olan düşünmeye mecbur kalır," örneğini vermesi hala kulaklarımdadır. Kendi açımdan Cemil Meriç ile yaşadığım bu tarihi tecrübe hala ufkumu açmaya devam etmektedir.

bilinçlenmeyle birlikte artık bir fikrin ateşli savunucusuydum. Öğrendiklerimi okulda hocalara ve öğrencilere, evde aileme ve büyüklerime, sokakta, kahvede ve camide her nerede rastlarsan herkese ve bütün tanıdıklarıma hatta hiç tanımadıklarıma bile bir şeyler anlatmaya çalışıyordum. Bir yandan öğrendiklerimi artırmaya diğer yandan her ne öğrendiysem bütün bunları muhatap olduğum insanlara propaganda yapıyor ve bilgilerimi herkese karşı adeta bir silah olarak kullanıyordum. İşte tam da bu sıralar bir taraftan da bizim camianın fikir önderlerini, Mehmet Akif, Necip Fazıl, Nurettin Topçu, Sezai Karakoç ve Cemil Meriç'i okumaya, tanımaya ve yakından izlemeye başladım. Böylece benim düşünce dünyamda diğer ustalar yanında Cemil Meriç de yer edinmeye başladı. Özellikle onun Batıyı da içine alan düşünce ve tefekkür dolu analiz ve yazıları ufkumu açmış ve bende derin izler bırakmıştır.

Bu doğrultuda ben de Cemil Meriç ile görüşme arzusu oluştu. Sanırım 1977-78 yılları... İstanbul Teknik Üniversitesi (İTÜ) Matematik Mühendisliği Bölümünde okuyoruz. Siyasi tartışmaların ve çarpışmaların en yoğun olduğu bir dönem yaşıyoruz. Bizim sınıftan biri sağdan biri soldan olmak üzere iki kişi ölmüş. Biz de bu hengâmenin içindeyiz. Bu arada sağda birçok tartışma ile devrimcilik ve inkılâpçılık tartışmaları yapılıyor.

Günlerden bir gün bir arkadaş ile Cemil Meriç'i ziyaret etmeye karar verdik. Ve onun Kadıköy Göztepe'deki evine gittik. Rahmetli gözlerini kaybetmiş fakat kitaplarla bağını hiç koparmamış

ve başkalarına okutarak kitapları takip etmeye yine devam ediyor. Bu buluşma esnasında çay, pasta ve karşılıklı hoşbeşten sonra başladık konuşmaya. Biz, o dönemde gençliğin verdiği heyecanla ve oluşturduğumuz yeni çerçeveyle birlikte devrimciliğe yeni bir boyut katmış, gerçek devrimci hareketin İslami hareket olduğunu, sosyalist hareketin sahte devrimci olduğunu, bunu bizzat Karl Marks'ın dahi, sosyalizm kapitalizmin bir ileri aşamasıdır, diyerek kabul ettiğini söyledik. Dolayısıyla; sosyalistlerin ve komünistlerin devrimci olmadıklarını, olsa olsa sahte devrimci olduklarını, kapitalizmin bağrından çıktıklarını, onu değiştiremeyeceklerini ve bu yüzden de bunların burjuvazinin arsız çocukları olduklarını, heyecanlı heyecanlı anlatmaya başladık. Bu arada Cemil Meriç çok heyecanlandı ve bizi büyük bir ilgi ve alaka ile dinlemeye başladı. Gözleri doldu ve parladı. "Çok doğru söylüyorsunuz çocuklar. Sağda böyle düşünenlerin olduğunu ilk defa sizden duyuyorum. Nerelerdeydiniz çocuklar?", dedi. Konuşmalarla birlikte iyice coşarak, "Tabiî ki en

devrimci hareket İslami harekettir, aferin çocuklar çok yaşayın, devam edin", dedi. Hatta daha da ileri giderek, asıl sol hareketin İslami hareket olduğunu söylemeye başladı. Biz de "Hocam, o kadar da değil, orada dur", dedik. Solun İslam dünyasında bizatihi İslam karşıtlığının bir sığınma alanı olduğunu, bu yüzden de böyle bir tuzağa düşmemek gerektiğini dilimiz döndüğünce anlatmaya başladık.

Cemil Meriç'i ziyaretimiz esnasında bunun dışında bu sohbette onun iki ilginç tutumu da hala aklımdadır. Bunlardan birincisi, roman yazmanın lüzumsuz olduğunu ve fikrini doğrudan söylemeyip dolaylı anlatanların romanı tercih ettiğini ve bunun kancıklık olduğunu söylemesi, o yüzden de romanın Batıda yaygın olduğunu ilave etmesidir. İkincisi ise, rahat olanın, keyif içinde olanın fazla düşünemeyeceğini aksine zorda olanın düşünmeye meyledeceğini ifade etmesidir. Bu fikrini desteklemek üzere "uçurumun kenarında olan düşünmeye mecbur kalır," örneğini vermesi hala kulaklarımdadır. Kendi açımdan Cemil Meriç ile yaşadığım bu tarihi tecrübe hala ufkumu açmaya devam etmektedir.

Velhasıl Cemil Meriç, belirli bir ideolojik kampta yer almaktan uzak durmuş; bunun yerine ideolojilerin ne yaptığı, nasıl oluştuğu ve düşünce üzerindeki etkileriyle ilgilenmiştir. O, ideolojileri "köklerinden kopmuş düşünceler" şeklinde görmüş; yani, tarihsel kökleri ve bağlamları olmayan düşünce sistemlerini eleştirmiştir. Örneğin, yerel düşünce geleneğinden kopuk bir Marksizm ya da Batılılaşma akımını bu bağlamda değerlendirmiştir. Öyle ki, herhangi bir düşünce akımına körü-körüne teslim olmadan, o akımın hangi tarihsel ve kültürel zeminden beslendiğini sorgulamıştır.

Cemil Meriç, Türkiye'deki düşünce akımlarıyla (milliyetçilik, sosyalizm, İslamcılık, Batıcılık vb.) olan ilişkileri benzer bir eleştirel çerçevede değerlendirmiş ve bu suretle "düşünce özgürlüğü" ve "kritik düşünce" açısından bir referans noktası teşkil edecek yaklaşımlar sergilemiştir. Meriç'in entelektüel arka planında sosyoloji, özellikle medeniyetin yükselmesi ve çöküşü, kitlesel bilinç ve bireysel tefekkür gibi kavramlar önemli yer tutmuştur. O bir açıdan düşünce tarihimizde "modernleşme- gelenek" gerilimi üzerine kafa yoran bir düşünür olarak tarihteki yerini almıştır. Meriç'in düşüncesinde yerellik (Türk kültürü, dil, tarih) ile evrensellik (küresel düşünce, Batı medeniyeti, dünya tarihi) arasında hep bir denge arayışı olmuştur. Kendi ifadesiyle "Hayatını Türk irfanına adayan bir aydın" olarak yerel köklerine vurgu yapmıştır. O aynı zamanda dünya düşüncesini okumuş, çeviriler yapmış ve evrensel düşünceyle ilişki kurmaya çalışmıştır. Adeta yerel düşünceyi dar kalıplardan kurtarmış; ona evrensel bir perspektif kazandırmıştır. Üstelik evrensel düşünceyi kopuk bir şekilde değil, kendi kültürel dönüşümüyle ilişkilendirerek okumuştur. Bu da yerli-evrensel diyalog açısından bir düşünce altyapısı oluşturma ve Türkiye'de düşünce üretiminin ithal akımlarla sınırlı kalmasına karşı bir tavır içerme noktasında önemli bir işlev görmüştür.

Sonuç olarak Cemil Meriç, fikir dünyamızın münzevi bir işçisi olarak büyük bir arayışın içine girmiş ve kendine müstakim bir yol bulmak için çabalayıp durmuştur. Onun düşünce akımlarına katkısını tek bir nokta üzerinden tanımlamak zordur; çünkü o, akımların içinde sabit bir pozisyon almaktan ziyade, akımların kendisini, düşünce geleneğini, dilini, medeniyetini eleştirel bir perspektifle yeniden düşünmeye yönelmiştir. Onun dünyasında akımlara sessiz bir dahil olmak değil, kritik bir diyalog ve eleştirel yaklaşımı baskın olmuştur. Böylece düşünce akımlarına yeniden bakma, yeniden tanımlama ameliyesine alan açmıştır. Bunun yanında dil, kültür, medeniyet, bilim ve tarih gibi alanları entegre ederek düşünceye çok katmanlı bir bakış kazandırmıştır. Bu suretle Cemil Meriç Türkiye'de modern düşünce hayatının şekillenmesinde hem sorgulayıcı hem de yön gösterici bir rol üstlenmiştir.

KAYNAKÇA

Meriç. Cemil (1978). Mağaradakiler. Ötüken Yayınları. İstanbul.

Meriç, Cemil (1979). Bu Ülke. Ötüken Yayınları. İstanbul.

Meriç, Cemil (1992). Jurnal 1. İletişim Yayınları. İstanbul.

Meriç, Cemil (2003). Umrandan Uygarlığa. İletişim Yayınları. İstanbul.

Meriç, Cemil (2016). Bu Ülke. İletişim Yayınları. İstanbul.

Düşünmeye Bir Çağrı: Cemil Meriç'in Düşünsel Serüveni ve İslam'a Yaklaşımındaki Değişimler

Muhammet ÇELİK
Dr., FSMVÜ İslami İlimler Fak.

Hatay'da bir Fransız lisesinde, son sınıfta ise Pertevniyal Lisesi'nde okuduktan sonra İstanbul Üniversitesi'nde Felsefe ve Fransızca okuyan yazar, eleştirmen, düşünür ve çevirmen Cemil Meriç, lisede öğretmenlik, üniversitede okutmanlık ve uzun yıllar çevirmenlik yapmış, sosyalist olduğu yıllarda idamla yargılanmış, 1955'te görme yeteneğini kaybetmesine rağmen yakınları ve öğrencilerinin yardımlarıyla çalışmalarını sürdürmüştür. Küçük yaşlardan itibaren yaşadığı sıkıntılar, yaşamına ve yazılarına kimi zaman olumsuz bir şekilde yansımıştır. Cemil Meriç, bazen karamsar ve sert bir eleştirmen olarak, bazen de farklı düşünceler arasında gidip gelen bir arayışın çeşitliliğini yansıtan aydın biri olarak karşımıza çıkar. Victor Hugo, Balzac, Honoré gibi şahıslardan tercümeler yapan Meriç'in yazıları *XX. Asır, Dönem, Çağrı, Yeni İnsan, Hisar, Türk Edebiyatı, Yeni Devir, Pınar, Köprü, Gerçek, Doğuş-Edebiyat* gibi dergilerde yayımlanmıştır. Kendini "her düşünce adamını saygıyla selamlayan, bütün dinlere, bütün mezheplere saygılı" diye tanımlayan, "hiçbir zaman sol da olmadım sağ da" diyen, Hind ve doğu dinleri, Hind ve doğu uygarlıkları, çağdaş ideolojiler, doğu ve batı düşünce tarihi, özgürlük, Batılılaşma, Doğu-Batı ilişkileri, edebiyat ve dil problemleri gibi birçok konuya değinen yazarın *Umrandan Uygarlığa, Kırk*

Ambar, Hint Edebiyatı, Saint-Simont, Bu Ülke, Bir Dünyanın Eşiğinde, Mağaradakiler, Bir Faciânın Hikâyesi, Işık Doğudan Gelir, Kültürden İrfana, Jurnal (I-II) adlı eserleri, *Sosyoloji Notları ve Konferansları* ile ayrıca kendine özgü bir düşünce dünyası vardır.

Aktif siyasetten uzak durmuş, kendisini okumaya ve yazmaya adamıştır. "İnsanlar kıyıcıydı, kitaplara kaçtım" sözü meşhurdur. Okudukça da kendi ifadesiyle "imandan şüpheye, şüpheden inkâra, inkârdan maddeciliğe" geçmiş, Türkçülük, sosyalizm, ateizm gibi düşünce evrelerinde dolaşmış, en sonunda da Osmanlı eksenli düşüncesine ulaşmıştır. Kırk dört yaşından sonra kendi ifadesiyle "yolunu bulmuştur", yolu Türk-İslam düşüncesidir: "Yığınlar Avrupalılaşırken aydınlar Türkleşmeli" der. Bu memleket için tek tehlikeli insanın düşünceyi tehlikeli gören insan olduğunu söyleyen Cemil Meriç, Türk düşüncesini İslam'la başlatır: "İslam'dan evvel Türk düşüncesi yoktur. Bir Farabi'ye bir Ibn Haldun'a dayayacağız düşüncemizin köklerini." Bununla birlikte "İslamiyeti yeniden anlamak, bütün dünyayı anlamakla kaabildir" der.

Hayatının farklı dönemlerinde farklı inanç ve ideolojilerin etkisinde kaldığını söylemiştik. Hayatındaki bu çalkantılar, sadece bir tecrübe olarak kalmamış, aynı zamanda satırlara geçerek kalıcı olmuştur. Bu yüzden Cemil Meriç okuru, onu tek bir düşünce gibi değil, belli bir zihnin farklı evrelerden geçen düşünce serüveni olarak okumalıdır. Mesela onun dine yaklaşımındaki Batılı etki ile düşüncesine son şeklini verirken oluşturduğu geleneksel Türk-İslam düşüncesi örtüşmeyebilir. Bir yandan dıştan bir bakışla "Tanrı beşerin en büyük keşfi" veya "İnsan Tanrı'yı yarattıktan sonra büyümüştür" dese de, diğer yandan din bir gerekliliktir ona göre. Dinsizliği Batılı toplumlar için bir ilerleyiş, bizim toplumlar için bir çözülüş olarak gören

Aktif siyasetten uzak durmuş, kendisini okumaya ve yazmaya adamıştır. "İnsanlar kıyıcıydı, kitaplara kaçtım" sözü meşhurdur. Okudukça da kendi ifadesiyle "imandan şüpheye, şüpheden inkâra, inkârdan maddeciliğe" geçmiş, Türkçülük, sosyalizm, ateizm gibi düşünce evrelerinde dolaşmış, en sonunda da Osmanlı eksenli düşüncesine ulaşmıştır.

Bir bütün olarak yazdıklarına bakıldığında, ağırlıklı olarak dinine, vatanına ve toplumuna bağlılığını vurgulayan bir düşünce geliştirdiği görülür. Dine bakışındaki dıştan ve eleştirel yön ile daha sonraki dönemlerde geliştirdiği içten ve sahiplenici yön okuyucu açısından bir tezat gibi görünse de Meriç açısından kendi düşüncesi bir bütün olarak bir düşünme faaliyeti ve bir arayışı temsil eder.

Meriç, bizdeki dini anlayışın da bin yıldır bir duraklama dönemine girdiğini savunmaktadır. Din ona göre tecrübe dışı ve irrasyoneldir. Dinin tahlile tahammülü yoktur, dinle akıl ayrıdır. Allah'ın varlığı ve yokluğu ilim dışı bir meseledir. Diğer taraftan Cemil Meriç "İslamiyet akıl dinidir" demeyi de ihmal etmez. Bununla birlikte "her din büyük hakikatin bir parçası" diyen Meriç'e göre dinle ilim tarla yüzünden kavga eden iki kardeş gibidir, tarlanın ekilip biçilmesi el ele vermelerine bağlıdır.[1]

Farklı düşünsel evrelerden sonra Cemil Meriç'in karar kıldığı Türk-İslam düşüncesi, onda bir hidayet olgusunun tezahürü şeklinde değil de, baştan beri süre gelen düşünsel duruşunun bir olgunluğu, tarih ve coğrafya içindeki bir konumlanışı olarak var olmuştur. Ancak yine de onun kitapları söz konusu düşünce serüveninin tüm aşamalarını kaydetmiştir. Yani belli bir olgunluktan sonra, eskileri silmemiş, hepsini birden yayın hayatında mamur kılmıştır. O halde artık hayatta olmayan Cemil Meriç, hayatını tamamlamış ve kitaplarıyla var olmaya devam etmektedir. Kitaplarını okurken de bir hayatın akışını okur gibi okumakta fayda var. Diğer yandan Cemil Meriç bir İslam düşünürü olarak görülmemelidir. *Jurnal*'lerini okuyan biri orada dinle ilgili hatta İslam'la ilgili hiç de uygun olmayan sözlere rastlayabilir.[2] O türden alıntılara yer verip, siz okuyucuları daha baştan bir önyargıya sürüklemek istemem. Burada bize düşen, onu yargılamaktan ziyade, ondan nasıl istifade edebileceğimizi düşünmektir. Bir bütün olarak yazdıklarına bakıldığında, ağırlıklı olarak dinine, vatanına ve toplumuna bağlılığını vurgulayan bir düşünce geliştirdiği görülür. Dine bakışındaki dıştan ve eleştirel yön ile daha sonraki dönemlerde geliştirdiği içten ve sahiplenici yön okuyucu açısından bir tezat gibi görünse de Meriç açısından kendi düşüncesi bir bütün olarak bir düşünme faaliyeti ve bir arayışı temsil eder. Eserlerinde sürekli kitap tahlilleri yapan yazar, kutsal kitaplardan da sık söz etmesine rağmen Kur'ân'a fazla değinmez. Sevgilisiyle mektuplaşırken: "Dua bir kanatlanıştır. Namaz kıldığına sevindim. Her sabah ben de seninle birlikte ezan dinliyorum."[3] diyen yazar, aynı şekilde vatanını ve milletini sevdiği için de dinine bağlı kalmış, belki de bu yüzden Kur'ân hakkında araştırma yapmayı, söz söylemeyi veya ondan istidlalde bulunmayı gerekli görmemiştir. Dolayısıyla onun İslam'a bağlılığı Türk-İslam düşüncesine, Müslüman kültür ve geleneğine olan bağlılığıdır. Bu bağ aynı zamanda onun Batı'yla kavgasında sığındığı şanlı bir maziyi temsil etmektedir.[4]

1 Cemil Meriç, *Hind Edebiyatı*, s.134, İstanbul, 1964, Dönem Yayınları; Cemil Meriç, *Bu Ülke*, s.7-70 (M. A. Meriç'in hazırladığı biyografi kısmı), ayrıca s.178, 296, Haz: Mahmut Ali Meriç, İstanbul, 6. Baskı, 1992, İletişim Yayınları; Cemil Meriç, *Mağaradakiler*, hazırlayan: Mahmut Ali Meriç, s.279-283, İstanbul, 1997, İletişim Yayınları; Necdet Subaşı, *Türk Aydınının Din anlayışı*, s.187-234, İstanbul, 1996, Yapı Kredi Yayınları; Cemil Meriç, *Sosyoloji Notları ve Konferanslar*, s.29, 80, 253-254, 302, 348, Hazırlayan: Ümit Meriç Yazan, İstanbul, 1993, İletişim Yayınları.

2 Örneğin bkz: Cemil Meriç, *Jurnal I*, s.40-41, haz: Mahmut Ali Meriç, İstanbul, 1992, İletişim Yayınları.

3 Cemil Meriç, *Jurnal II*, s.78, haz: Mahmut Ali Meriç, İstanbul, 1993, İletişim Yayınları.

4 Tanıl Bora, "*Cemil Meriç: Düşman Dünya ve Kelimeler*", s.70, şunun içinde: *Cemil Meriç*, editör: Murat Yılmaz, (68-77), Ankara, 2010, T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı.

Kendini yetiştirerek Türkiye'nin ender ve özgün fikir adamlarından biri olmayı başaran Cemil Meriç, medrese eğitimi almamış, medrese ilimleriyle de meşgul olmamıştı.[5] Nitekim kendisi de bu eksikliğinin farkındaydı: "Hiçbirimiz Gazali'yi okuyacak ve anlayacak seviyede değiliz."[6] Arapça dersi almış olmasına rağmen "neden Arapça öğrenememiştim?" diye sorar ve bunun temellerini araştırır, sonra da "Osmanlılar da hiçbir dönemde Arapça bilmiyorlardı" sonucuna ulaştıktan sonra şu hükmü verir: "Bence mesele, kendi ilmimizi kendi kültür eserlerimizi okuyup anlamaktır, ötesi teferruattır. Osmanlılar da hiçbir dönemde Arapça bilmiyorlardı. Bu itibarla, günümüzün güç şartları içinde, bugünkü nesillerin böyle bir gayreti göze almaları tam bir hayal olur. Esasen saik yok, motivasyon yok. Arapça dilimize, kemiğimize girmemiş ki. Niçin öğreneceğiz? Sebebi Nedir? Bütün Arapça kitaplar nasıl olsa İngilizce, Fransızca veya diğer Batı dillerine çevrilmiştir."[7] Bu cümleyi okuduğumuzda acele edip Cemil Meriç'in bu konudaki düşüncesinin böyle olduğuna hükmetmek yanlış olur. Hep dediğimiz gibi, Cemil Meriç kitaplarında sesli düşünmektedir, bu yüzden de bir başka yerde söyledikleri bu söylediklerileyle çelişebilir. Dil seviyesini ifade ederken "Fransızca bilirim, İngilizce anlarım, Arapçayı sökerim" diyen[8] Cemil Meriç hayatının sonlarına doğru verdiği bir röportajda ise gençlere Arapça öğrenmeyi tavsiye eder.[9] Hatay'da bir Fransız lisesini bitirdikten sonra İstanbul Üniversitesinde Felsefe ve Fransızca okumuş ve ayrıca kitap okuyarak kendi kendini yetiştirmişti. Batılı kaynaklar üzerinden ulaştığı Hind ve diğer doğu düşüncelerine hayranlığı vardı. Bunda XIX. yy Avrupa'sının gönlünü Hint düşüncesine kaptırmış olmasının payı da vardır.[10] Yerli düşüncenin taraftarı olmakla birlikte haklıya hakkını vermekte ısrarcı olan ve "benim neslim için Avrupa insan zekâsının zirveye ulaştığı ülke demekti"[11] diyen yazar, Batı düşüncesini çok iyi bilen ender şahsiyetlerden biridir ve Türk aydınının Batıya hayran olmakla birlikte onu tanımadığını dile getirmiştir. Meriç'e göre Türk aydını hem Batıyı tanımıyor hem de kendi mazisini bilmiyor.[12] Ömrü kitap okumakla geçmiş ve zengin bir kütüphanesi olan bir aydından bahsederken, Balzac, Hugo, Max Müller, Schopenhauer, Fichte, Montesquieu, Herder, Hegel, Schlegel, Koestler, Voltaire, Goethe, Sartre, Schelling, Vico, Hölderlin, Nietzsche, Marx, Durkheim, Saint-Simon, Roger Garaudy, Auguste Comte, Proudhon, Renan gibi Batılı edip ve düşünürlerin yanı sıra Mevlana, Biruni, İbn Haldun, Namık Kemal, Gandi, Tagor, Said Nursi, Seyyid Hüseyin Nasr, Fazlurrah-

Dil seviyesini ifade ederken "Fransızca bilirim, İngilizce anlarım, Arapçayı sökerim" diyen Cemil Meriç hayatının sonlarına doğru verdiği bir röportajda ise gençlere Arapça öğrenmeyi tavsiye eder.

5 Dücane Cündioğlu, *Bir Mabed İşçisi Cemil Meriç -Bir Cumhuriyet Aydınının Serencamı-*, s.10, İstanbul, 2006, Etkileşim Yayınları.

6 Cemil Meriç, *Kültürden İrfana*, s.398, İstanbul, 1986, İnsan Yayınları.

7 Cemil Meriç, *Kültürden İrfana*, s.283-285.

8 Cemil Meriç, *Kültürden İrfana*, s.389.

9 Bkz: Cemil Meriç, "*Doğu-Batı Diye İki Ayrı Gerçeklik Yok*", s.39, Yeni Devir, 20-10 Nisan 1982, Konuşan: Hüseyin Yorulmaz, şunun içinde: *Bulutları Delen Kartal: Cemil Meriç İle Konuşmalar*, Haz: Mustafa Armağan, Sezai Coşkun, İstanbul, 2004, Ufuk Kitapları.

10 Cemil Meriç, *Kültürden İrfana*, s.100.

11 Cemil Meriç, *Kırk Ambar*, s.450-451, İstanbul, 1980, Ötüken Neşriyat.

12 Cemil Meriç, *Kültürden İrfana*, s.70.

Cemil Meriç'e göre Türkiye'de solun da sağın da kulaktan dolma bilgilerle ve önyargılarla düşman kesildiği "Proudhhon'un temsil ettiği anarşizm Batının bütün doktrinleri içinde İslamiyet'e en yakın olan felsefedir. İslamiyet de bir nomokrasi (kanun hakimiyeti)dir, anarşizm de.

man, Abdurrahman Bedevi gibi Doğulu isimler de sadece örnek olsun ve bir fikir versin diye zikredilebilir. Eserlerinde Hind dinlerine ve kutsal kitaplarına olduğu kadar, Tevrat'a, İncil'e de atıflar vardır. İhvan-ı Safa Risalelerine özel ilgi gösterir ve bu konuda birtakım Batılı yazarlardan ve Seyyid Hüseyin Nasr'ın yabancı dilde yazılmış bir eserinden faydalanır.[13] Zaten Türkçe yazanlar hariç Doğulu yazarları da Batı dilleri üzerinden okumuştur. Ayrıca son dönem Osmanlı düşüncesi de Cemil Meriç'in en önemli kaynakları arasındadır. Bu arada Said Nursi'nin Cemil Meriç'teki yeri önemlidir. Bir yazısında "Sait Nursi bütünüyle bir tekrardır."[14] diyerek Sait Nursi'yi eleştirmiş olsa da, daha sonra "Yakın tarihimizin tanıdığı tek mücahid"[15] ve "küfre karşı imanın tepkisi" olarak nitelediği Said Nursi hakkında şöyle der: "O konuştukça laikliğin kartondan setleri yıkıldı birer birer." Meriç'e göre Said Nursi, Tanzimattan beri ilerleyen teceddüt dalgasını durduran Nur kalesiydi.[16] Bir kitabında Batı'nın "akıl" anlayışını verdikten sonra "İslam'a göre akıl" başlıklı bir bölüm aktaran yazar, burada sözlük ve ansiklopedilerin yanı sıra, Batılı kaynaklardan veya çağdaş Müslüman yazarlardan akılla ilgili bilgiler aktarmış, bu bilgilerde İslam felsefesi, İslam tasavvufu, İbn Haldun'un görüşleri vb. hepsi bir arada verilmiştir. Zaten bir ansiklopedi maddesi olarak tasarlanan bu yazıda, yazarın İslam'la kastettiği şeyin İslam tarihindeki bütün birikim olduğu anlaşılıyor.[17] Dolayısıyla bu açıdan bakıldığında C. Meriç'te İslam ile İslam tarihi arasında bir fark gözetilmediği gayet açıktır. Ancak doğrudan bir kaynak olarak Kur'ân'ın, Kur'ân ilimlerinin ve genel olarak İslami ilimlerin ve bu ilimleri aktaran orijinal temel kaynakların Cemil Meriç eserlerindeki varlığı yok denecek kadar azdır. Çoğu zaman İslami geleneğe ait kişiler veya isimler Batılı kaynaklar aracılığıyla değerlendirilir.

Bir yandan *Kırk Ambar*'da "tefekkür vuzuhla başlar" derken, diğer yandan "tefekkür tereddüttür"[18] diyen bir mütefekkirin düşüncelerini bir çırpıda özetlemek kolay olmasa gerektir. Kronolojik olarak düşünürsek, tereddütle başladığı düşünce hayatına belli bir vuzuha ulaşmakla veda etmiştir diyebiliriz. Batı düşüncesini tanıyan biri olarak Cemil Meriç, körü körüne bir Batılılaşmaya karşı olan ve aydınların bu "gafletini" var gücüyle eleştiren bir mütefekkirdir. İdeolojileri aydın kesiminin dini olarak nitelendirirken, İslam'ı da halk tabakalarının "kültürü" olarak nitelendirir. "Yarı hakikatler" olan ideolojiler insanı parçalıyorken, "İslam, insanı parçalamaz." İslam, Osmanlı'daki farklı ırkları birleştirip kardeş yapan bir din, maddecilikse Osmanlı'yı çökerten "meşûm bir salgın"dır.[19] Türk-İslam medeniyetindeki inişi, bir yandan ulemanın zayıflamasına, bir yandan maddeci düşünceye bağlayan yazar, diğer taraftan "zirveye var-

13 Bkz: Cemil Meriç, *Işık Doğudan Gelir*, s.34-81, İstanbul, 1984, Pınar Yayınları.

14 Cemil Meriç, *Jurnal II*, s.215.

15 Cemil Meriç, *Kırk Ambar*, s.425.

16 Cemil Meriç, *Bu Ülke*, s.246-247, Haz: Mahmut Ali Meriç, İstanbul, 6. Baskı, 1992, İletişim Yayınları.

17 Bkz: Cemil Meriç, *Işık Doğudan Gelir*, s.177-201.

18 Cemil Meriç, "*Doğu-Batı Diye İki Ayrı Gerçeklik Yok*", s.33.

19 Cemil Meriç, *Bu Ülke*, s.173-176, 179.

dıktan sonra yükselecek başka irtifalar olmadığı için, yürüyüşe devam etmek, ister istemez alçalmaktı" diyerek mukadder olan bir çöküş merhalesi şeklinde açıklamaktadır.[20] Şu cümleler de onun bir Osmanlı dönemi değerlendirmesi sayılabilir: "Kaldı ki bu başkası olmak, kendi sesini kaybetmek, herhangi bir otorite karşısında silinivermek, Osmanlı insanının ezelden beri alışmış bulunduğu bir hal. Diyebiliriz ki, bütün Şark'ın nasibi tefsir ve şerh çemberleri içinde hüner göstermek. Tanzimattan sonra, Arapça ile Acemce'nin yerini Fransızca aldı. Arapça ile Acemce diri, bakir ve akıncı bir düşüncenin taşıyıcısı değildi. Osmanlı konuşmağa başladığı zaman, İslam düşüncesi hamle kabiliyetini kaybetmiş bulunuyordu. Yani Osmanlı müellifleri bir tekrarın tekrarı, bir yankının yankısı olmak mecburiyetinde idi. İçtihat kapısı kapanmıştı. Her şey bid'at sayılabilirdi."[21] Bu tür eleştiriler bir yana, esasen Meriç'in düşüncesi son haliyle Osmanlı eksenli bir düşüncedir. Eserlerindeki Batı-Osmanlı karşılaştırmalarında, Batı'nın arayıp da ulaşamadığı şeylerin Osmanlı'da olduğu fikri dile getirilir. Örneğin Bernard Lewis'in hürriyet tanımına karşı ve bu tanımdan hareketle Cemil Meriç Osmanlı ülkesinde hükümetin kanun dışı davranışlarına karşı vatandaşın şeriat ve örf tarafından korunduğunu, dolayısıyla Avrupa'nın özlediği gerçek demokrasinin ilk ve belki de son defa Osmanlı'da gerçekleştiğini savunur.[22] Gerçek demokrasiyi Osmanlı'da gördüğüne ve Bu Ülke adlı eserinde "demokrasinin ta kendisidir İslamiyet" dediğine göre, burada Osmanlı ile İslamiyetin özdeşleştiği bir düşünce de kendini göstermektedir.[23] Osmanlı, "vahye dayanan bir medeniyettir" Cemil Meriç'e göre, "vahye, yani ezeli ve mutlak hakikate."[24] Yine şu cümleler de onun Osmanlı-İslam özdeşleştirmesini, hatta Osmanlı-Kur'ân birlikteliğini savunduğuna dair bir örnek olabilir: "1789'a kadar Fransa'da bir anayasa yoktur. Bizde vardır: şeriat. Hükümdarın haklarını korkunç derecede sınırlayan bir vesika vardır: Kur'ân. Hiçbir anayasa bu kadar âmir değildir, çünkü gönülden bağlamaktadır. Bütün değişikliklerin üstündedir. Çünkü Tanrı kelâmıdır."[25] Ancak bu özdeşlik XIX. yüzyıla kadar geçerlidir. Meriç'e göre XIX. yüzyıla kadar Osmanlı'da vahye dayanan hakikatler bütünü demek olan İslamiyet ortak bilinci oluşturmaktaydı. Bu tarihten itibaren ulemanın yerini "müstağrip" dediği insan tipi almış, "tek kitabın yerine binlerce yarı hakikat" geçmiştir. Yani Kur'ân'ın yerine ideolojiler geçmiştir. Cumhuriyet, harf devrimi ve diğer inkılaplarıyla İslam'ı engellemeye çalışmış, ancak 1960'lardan itibaren bu engel hafiflemiştir. 1960'tan sonra İslam'la birlikte kendini ifade eden bir diğer düşünce Sosyalizm olmuştur. Meriç'e göre Sosyalizm sayesinde Türk insanı Batı'yı gerçek anlamda tanıma fırsatını yakalamıştır. Ne var ki hürriyetin sarhoşluğu içindeki gençlerimiz onu dinleştirmişti. Sonuçta "bir din oldu sosyalizm. Marx, Hz. Muhammed'in yerini aldı, Kapital Kur'ân'ın."[26] Kemalizm eleştirisi bağlamındaki şu cümleleri de önemlidir: "Mustafa Kemal kafanın yalnız dışını değil içini de tanzime kalkıştı. Batı şapkaydı. Şapka ve itaat. Kalabalığın yerine şef düşünecekti. Kur'ân rafa kalktı. ‹Nutuk' çıktı ortaya."[27] Batının gerçek boyutlarıyla tanınmasını zorunluluk olarak görür ama Batılılaşmaya ve "teceddüd"e karşıdır. İslam'da yenileşme ve Rönesans olmamıştır, zaten olmaz da. "Çünkü İslamiyette kilise de yok, Allah'la kul arasında herhangi bir aracı da. İslam düşüncesi hangi baskıya karşı direnecek, bağımsızlığını kime ispat edecekti?"[28] Cemil Meriç'e göre Türkiye'de solun da sağın da kulaktan dolma bilgilerle ve önyargılarla düşman kesildiği "Proudhhon'un temsil ettiği anarşizm Batının bütün doktrinleri içinde İslamiyet'e en yakın olan felsefedir. İslamiyet de bir nomokrasi (kanun hakimiyeti)dir, anarşizm de. Yalnız anarşizm için nomos (kanun) ma'şeri akıldır. İslam için vahiy yani ilahi şeriat."[29] Gerçek demokrasiyi İslam tarihinde gören ve anarşizmi Batılı doktrinler içinde İslam'a en yakın olanı diye niteleyen Meriç,

20 Cemil Meriç, *Kırk Ambar*, s.263.

21 Cemil Meriç, *Jurnal II*, s.248, haz: Mahmut Ali Meriç, İstanbul, 1993, İletişim Yayınları.

22 Cemil Meriç, *Mağaradakiler*, hazırlayan: Mahmut Ali Meriç, s.209, İstanbul, 1997, İletişim Yayınları.

23 Cemil Meriç, *Bu Ülke*, s.169-172, Haz: Mahmut Ali Meriç, İstanbul, 6. Baskı, 1992, İletişim Yayınları.

24 Cemil Meriç, "*Bir Dava Etrafında Tek Kalp, Tek vücut Olmalıyız*", s.188, Pınar, Cilt:7, Temmuz 1978, söyleşi yapan: Alp Eren, şunun içinde: *Bulutları Delen Kartal: Cemil Meriç İle Konuşmalar*, Haz: Mustafa Armağan, Sezai Coşkun, İstanbul, 2004, Ufuk Kitapları.

25 Cemil Meriç, *Sosyoloji Notları ve Konferanslar*, s.235.

26 Cemil Meriç, *Mağaradakiler*, hazırlayan: Mahmut Ali Meriç, s.228-232.

27 Cemil Meriç, *Jurnal I*, s.354.

28 Cemil Meriç, *Kırk Ambar*, s.57.

29 Cemil Meriç, *Kırk Ambar*, s.379.

Daha önce Meriç'in Kur'ân'la düşüncenin gelişimi arasında kurduğu dar ilişki burada genişlemiş, önceki sözlerinde Kur'ân'ın varlığını hayatı tümüyle kapsadığı için tefekküre yer ve ihtiyaç bırakmayan bir varlık olarak açıklarken burada Kur'ân'daki anlamların evrenselliğini, insanın kendini geliştirdikçe Kur'ân'dan daha çok faydalanabileceğini ve ondaki "işaretleri" alabileceğini dile getirmektedir.

fikri liberalizm hakkında da şunu söylemektedir: "Fikri liberalizme gelince onun da biricik temsilcisi Avrupa değil Doğu, Hind ve bilhassa İslamiyet."[30] Batıyı kültürün, Doğuyu da irfanın vatanı olarak tanımlayan C. Meriç'e göre, "İrfan, batı intelijansiyasının ‹Gnoz' (gnose) adını verdiği ‹İlm-i Ledün"dü." 1977'deki bir söyleşisinde "artık kültürden çok irfanla uğraşmak istiyorum" der.[31] Ama diğer yandan da zaman zaman eleştirdiği Âkif'in "gerçekçi ve akılcı" kişiliğini övmekte, sorunların çözümü için onun okunması gerektiğini salık vermektedir.[32]

Cemil Meriç, çok okuyan, farklı inanç ve düşüncelere saygı gösteren ve onlardan yararlanılması gerektiğini dile getiren bir düşünür olarak, İslam geleneğine olan bağlılığını vurgular ve her ne kadar doğrudan kaynak olarak kullanmasa da bu geleneğin temel kaynaklarını önemser. Ancak bu temel kaynaklar, bizim diğer kaynaklardan beslenmemizi engelleyen "tek kaynak" olmamalıdır. "Elbette ki başlıca kaynağımız Kur'an ve Hadisler. Ama bu iki ilâhî kılavuzun kıstaslarına ters düşmeyen her düşünceyi benimseyecek ve gözlerimizi her yandan gelecek ışıklara açık tutacağız. Önce kendi irfanımız, sonra beşerî irfanın bütünü... Unutmayalım ki, İslâm büyükleri, bir Sokrat'a, bir Pisagor'a, bir Eflatun'a tanınmamış peygamberler gözüyle bakmış ve Kur'an'ı anlamakta onların getirdiği aydınlıktan da faydalanmak istemişlerdir. Dinimizde kinin de, taassubun da yeri yoktur. İnanmış aydından beklediğimiz, Mevlânalara, Yunuslara, Hacı Bektaş Velilere yakışan bir anlayış yüceliği ve bütünü kucaklayan bir sevgidir. Kendi içimizdeki güzeli, ilahîyi sırf kendimizindir diye küçümsemeyelim. İlâhî nur her yerde ve herkeste takdir ve takdis edilmeli. Bilgiyi beşikten mezara kadar aramak, her müslümanın başlıca vazifesi değil midir?"[33] Hind Edebiyatı adlı eserinde "Osmanlı tefekkürde monogamdı. Kur'ân yetiyordu ona." cümleleriyle Osmanlı'nın Hind düşüncesinden ve daha birçok düşünceden uzak kaldığını, yabancı düşüncelerin sahiplerini küçümseyerek veya kendini onlardan uzakta tutarak dünyadan habersiz yaşadığını belirten Cemil Meriç, "Upanişadlar'dan haberi olmayan tek millet biziz." der ve Hind düşüncesinin bütün bir insanlığın susuzluğunu giderebileceğini savunur.[34] "Tasavvufun ana kaynaklarından biri" olarak nitelendirdiği Upanişadlar'ı öven Meriç, kendi yorumunu katmamakla birlikte Dârâ Şükûh'un Kur'ân'da adı geçen gizli kitapların (Kitâb-ı Meknûn; bk. Vâkıa 56/77-78) Upanişadlar olduğunu savunan görüşünü aktarır.[35] Osmanlı'yla ilgili bu tespitini bazı sosyoloji derslerinde de dile getirir: "Bir elinde kılıç bir elinde Kur'ân tutan Osmanoğlu, düşüncenin kıpırdamasına izin vermez." Ancak burada bir zorunluluktan bahseder Meriç; düşüncenin gelişmemesini, ona mecbur kalınmamış olmakla açıklar: "İnsan mecbur kalmadıkça düşünmemiştir. (..) Felsefe Eflatun'a göre hayretten doğar. Ülkeleri atının gidebildiği

30 Cemil Meriç, *Kırk Ambar*, s.408.

31 Cemil Meriç, *Kültürden İrfana*, s.11.

32 Cemil Meriç, *Kültürden İrfana*, s.399-400.

33 Cemil Meriç, *Kültürden İrfana*, s.401-402.

34 Cemil Meriç, *Hind Edebiyatı*, s.8-10; Cemil Meriç, *Jurnal I*, s.147-150.

35 Cemil Meriç, *Hind Edebiyatı*, s.29.

yere kadar fetheden bir milletin, ne ölüm karşısında metafizik bir korkuya, ne de hayrete düşmesine imkân vardı."[36] İbn Haldun'u Müslüman Doğunun yetiştirdiği tek düşünür olarak gören Meriç, Osmanlı'da düşüncenin "gelişmeme" sebeplerinden biri olarak "Kur'ân-ı Kerim her meseleyi cevaplandırıyordu. Orijinal bir düşünüre hiç ihtiyaç yoktu." tezini dile getirir.[37] Düşüncenin yayılıp serpilmesini engelleyen şey sadece Kur'ân'ın tek otorite oluşu değil aynı zamanda onun hayatı tümüyle kucaklayan kapsayıcılığıdır. Bu kapsayıcılık tüm meseleleri hallettiği için, ayrıca bir düşünce üretmeye ihtiyaç bırakmamıştır. Hatta Meriç'teki bu eleştiri Kur'ân'la sınırlı kalmamış, tefsir ve benzeri İslami ilimleri de içine almıştır: "Osmanlı için mühim olan, ciddiyet ifade eden, uğraşılmağa değer bilgiler hudutluydu. Tefsir, Hadis, Fıkıh vs. İslam hayatın bütününü kucaklıyor, düşünceye ihtiyaç bırakmıyordu. Her şey Hindin "Sutra"larında olduğu gibi, Kuran tarafından teferruatıyla tespit edilmişti. Karımızla hangi gün yatacağımız, nasıl taharet edeceğimiz önceden tayin edilmişti. Bu çok girift, çok şümullü programı olduğu gibi tatbik etmek kâfi idi. Osmanlının karşısında kendininkine rakip bir düşünce de yoktu."[38] Dolayısıyla mutlak hakikat kaynağı olan Kur'ân-ı Kerim, düşüncenin kaynağı olamazdı. Diğer taraftan, zaten Kur'ân, üzerinde düşünülüp akılla tartılabilecek bir kitap haline de getirilmemelidir. Çünkü o yalnız lafzıyla değil, ruhu ve şiirselliğiyle de bir bütün olup, kalplere ve duygulara hitap eder. Tercüme edilmesi, Türkçeye çevrilmesi tehlikelidir. Tevrat, içinde yüz kızartıcı parçalar olan bir kitaptır, bu çerçevede Cemil Meriç kutsal kitapların tercümesindeki tehlikeye örnek olarak Spinoza'nın panteizme yönelişini örnek verir. Meriç'e göre "Kur'ân, Tevrat gibi müstehcen değildir, fakat dehşetle karşılanabilecek olan ayetler vardır. Bu itibarla din bahsinde titiz olanlar, kutsal kitabın çırılçıplak tercümesini istemezler. Elbette geniş kalabalıklar tanımalıdır kitapları. Ama kaç zekâ onu tanıdıktan sonra kutsiyetini kabul edebilir. (..) Gerçekten Müslümanlığın devam etmesini isteyenler için Kur'ân'ın Türkçeye çevrilmesi tehlikelidir."[39] Başka bir yerde de aynı düşünceyi savunur: "Kur'ân başka bir dile çevrilemez. Düşüncedir, ışıktır, musikidir. Kur'ân'ı çevirmeye kalkmak, insan idraki ile beraber gelişen ve gelişecek ezeli hakikatleri dondurmak, her çağa ve bütün insanlığa hitap eden Kelamullah'ı, bir çağın ve bir insanın kısır ve zavallı idraki ile sınırlamaktır. Kaldı ki Kur'an'ın yalnız zahiri manasını anlamak için büyük cehidlere, çetin hazırlıklara ihtiyaç vardır. İmam Cafer Sadık, "Allah'ın kitabında dört şey var" diyor, "İbarat, İşarat, Letaif, Hakaik". İbarat, yani kelime manası, avam içindir. İşarat, havas için. Latif, yani batıni mana, evliya (Allah dostları) için. Hakaik, peygamber için."[40]

"Demokrasi ve İslamiyet" başlıklı yazısında demokrasiyi tanımladıktan sonra İslam'ın yönetim anlayışını aktarmaya sıra geldiğinde, bunu Fransız yazar Louis Gardet'in La Cité Musulmane adlı kitabından aktarır. Bu kitaptan serbest bir şekilde ve kendi vurgusunu/üslubunu da katarak aktardığı bilgilerde İslam'da hükmedenin yalnızca Allah olduğu, ulu'l-emr'in ise sadece bir vasıta olduğu, İslam toplumunda insanların eşitliği, kanun yapma gücünün Kur'ân'a dayandığı, Kur'ân'ın hem bir ibadet ve hem de bir anayasa kitabı oluşu ve tüm insanlığa hitap ettiği belirtilir. Kaynağı verdikten sonra kendi yorumuna geçer ve İslamiyetin bir kanun ve nizam hâkimiyeti olduğunu, ayrıca İslamiyetin temel mefhumunun "eşitlik" olduğunu vurguladıktan sonra, "demokrasinin ta kendisidir İslamiyet" der ve ardından şu cümleleri ekler: "Ama Batınınkinden çok başka bir ruh ikliminden gelişen, çok başka umdelere dayanan bir demokrasi."[41] Görüldüğü üzere burada hem demokrasi ile İslam tarihi bağdaştırılmakta, hem İslam tarihi boyunca Müslümanların kanunlarının Kur'ân'a dayandığı belirtilmektedir.

İslamiyet ile sosyalizmi karşılaştırıp sosyalizmin Türkiye'deki varolma imkân ve ihtimallerini değerlendirdiği bir konuşmasında "İktisadi kalkınmada sosyalist tercihi yaptığımız zaman nasıl bir ideolojiyle çıkacağız halkın karşısına, Kur'ân'la Kapital'i uzlaştırmak mümkün mü? Sosyalizm İslamiyet'e dayandırılabilir mi?" diye sorduktan sonra "Güç." diye cevap verir. Çünkü bütün müminler kardeştir, dolayısıyla halk tabakasının karşısına düşman bir toplumasal sınıf çıkarmak zordur ve ayrıca özel

36 Cemil Meriç, *Sosyoloji Notları ve Konferanslar*, s.27-28.

37 Cemil Meriç, *Sosyoloji Notları ve Konferanslar*, s.138-139, 220-224.

38 Cemil Meriç, *Jurnal II*, s.209.

39 Cemil Meriç, *Sosyoloji Notları ve Konferanslar*, s.79-80.

40 Cemil Meriç, *Kırk Ambar*, s.414.

41 Cemil Meriç, *Bu Ülke*, s.169-172.

mülkiyet de helaldir. "Kur'ân'da bir iktisat sistemi yoktur" diyen Cemil Meriç, buna rağmen Kur'ân'da sosyal adalete yönelen ahlakın bulunduğunu ve bu ahlakın bir sosyalist için pekâla faydalı olabileceğini, Kur'ân'ın bu adaletçi kısmı üzerinde ısrar edilirse kitlelerin harekete geçirilebileceğini muhtemel bir olgu olarak zikretmektedir.[42]

1976'da verdiği bir röportajda şöyle söyler: "İslam, bir nasslar bütünü değildir. İslam insanın olgunlaştıkça bir kere daha başvurup anlamaya çalışacağı bir esas hakikatler bütünüdür. Yani bir nevi anayasadır. Donmuş, bitmiş, son sözü söylenmiş bir kitap değildir Kur'an, seyyaldir, insanla beraber büyür, insanla beraber gelişir. Bütün büyüklüğü burada. Yani geometrik bir kitap değildir. Yaşayan, gelişen bir kitaptır. Kur'an'daki işaretler medeniyetler doğurmuştur. Yüzyıllardır birçok millete bilhassa Osmanlı'ya kılavuz olmuştur. Kur'an biz geliştikçe gelişir, biz büyüdükçe büyür. Yani biz onda neyi ararsak, bir parça onu buluruz. Haddizatında bir medeniyet rehberi olarak ele alınmalıdır. Bin sene evvel ondan anladıklarımızla bugün anladıklarımız arasında fark vardır. Biz olgunlaştıkça, irfanımız arttıkça Kur'an da bize ona göre konuşur. (..) Kur'ân büyük bir medeniyet kuran kılavuzdur. Fakat Kur'ân'ın hakikatlerini tefsir eden, yani anlayan, tatbik eden, insandır. İnsan olgunlaştığı ölçüde, dünyayı ve kâinatı tanıdığı ölçüde, Kur'an'dan başka şeyler söyler insana. Kur'an insana her şeyi söylemiştir ama insan kâfi derecede gelişmemiş, insan Kur'ân'ın bütün söylemek istediklerini, bütün işaretlerini anlamamış."[43] Daha önce Meriç'in Kur'ân'la düşüncenin gelişimi arasında kurduğu dar ilişki burada genişlemiş, önceki sözlerinde Kur'ân'ın varlığını hayatı tümüyle kapsadığı için tefekküre yer ve ihtiyaç bırakmayan bir varlık olarak açıklarken burada Kur'ân'daki anlamların evrenselliğini, insanın kendini geliştirdikçe Kur'ân'dan daha çok faydalanabileceğini ve ondaki "işaretleri" alabileceğini dile getirmektedir. Açıktır ki, burada Said Nursi'nin etkisi görülmektedir. Nitekim bu düşüncesini başka bir röportajında bizzat Said Nursi'nin adını vererek dile getirmiştir: "İslamiyet ne akılla ne ilimle çatışabilir. Eğer çatışıyorsa bu bizim cehaletimizdir. Kur'ân'daki birçok şeyler dahi yanlış tefsir edilmiş ve daha sonraki müfessirler bu yanlışlığı ispat etmişlerdir. Nasslar da muhakemeye açık olmalı; tabii hürmetle ele alınmalıdır. Nitekim Said-i Nursi, nasslara yeni açıklamalar getirmiştir."[44]

"Kitaptan değil kitapsızlıktan korkmalıyız. Bütün ideolojilere kapıları açmak, hepsini tanımak, hepsini tartışmak ve Türkiye'nin kaderini onların aydınlığında fakat tarihimizin büyük mirasına dayanarak inşa etmek. İşte, en doğru yol."[45] sözlerinin sahibi Cemil Meriç, yukarıda da geçtiği üzere farklı dinlerin ve farklı düşüncelerin öğretilerinden faydalanan, kaynak ve referansları çok geniş olan bir aydındır. Ancak Kur'ân ve sünnet alanında aynı kaynaksal genişlikten söz etmemiz mümkün görünmüyor. Bu durumun sebebi ne olursa olsun, sonuçta onun Osmanlı'nın mirasına sahip çıkmış olması ve Osmanlı'yı da İslam'la özdeş görmesi, Kur'ân'a yaklaşımının Osmanlı geleneğinden süzülen baskın unsurlardan çok farklı olmayacağını göstermektedir.

Bir söyleşide kendisine İsmet Özel'in "Müslüman olmanın yolu bazı şeylerin cehaletinden geçer" sözü sorulduğunda, "Kur'ân-ı Kerîm'de ‹hel yestevillezine ya'lemune vellezine lâ ya'lemun' buyur muyor mu? Bu ayetin manası ‹hiç bilenlerle bilmeyenler bir olur mu?'dur." şeklinde cevap verdikten sonra Âkif'in şu dizelerini getirir: "Olmaz ya, tabii biri insan, biri hayvan /Öyleyse cehalet denilen yüz karasından / Kurtulmağa baştan başa azmetmeli millet /Kâfi mi değil yoksa bu son felâket?" Dolayısıyla bu ayeti şahit gösteren Cemil Meriç "bütün şümûluyla İslamı kavramak, yani münevver bir müslüman olmak için çok düşünmek, çok çile çekmek şart" diyerek, buradaki bilmek fiilinin günümüze denk düşen kapsamına işaret etmiş olmaktadır.[46] Burada yine Said Nursi ve Mehmed Âkif düşüncesine açıldığı, Kur'ân'la düşüncenin gelişimi arasındaki bağı daha serberst ve geniş bir şekilde dile getirdiği bir dönemle karşı karşıyayız.

42 Cemil Meriç, *Sosyoloji Notları ve Konferanslar*, s.165.

43 Cemil Meriç, "*Pencerelerimiz Batı'ya Açılmış Değil, Kırılmıştır*", s.83-84, Pınar Dergisi, Cilt V, Sayı: 58, Ekim 1976, şunun içinde: *Bulutları Delen Kartal: Cemil Meriç İle Konuşmalar*, Haz: Mustafa Armağan, Sezai Coşkun, İstanbul, 2004, Ufuk Kitapları.

44 Cemil Meriç, "*Entelektüel Amel edendir*", s.94, İzlenim, Sayı: 18, Şubat 1995, (1982-1983 döneminde yapılmış bir söyleşi), şunun içinde: *Bulutları Delen Kartal: Cemil Meriç İle Konuşmalar*, Haz: Mustafa Armağan, Sezai Coşkun, İstanbul, 2004, Ufuk Kitapları.

45 Cemil Meriç, *Bu Ülke*, s.94.

46 Cemil Meriç, "*Doğu-Batı Diye İki Ayrı Gerçeklik Yok*", s.38.

Osmanlı medeniyetinden bu günkü hale nasıl gelindiğinin sorulduğu bir söyleşide, "medeniyetler de ihtiyarlar" diyerek Osmanlı'nın medeniyetin zirvesine çıktıktan sonra attığı adımların onu inişe zorladığını söyler ve bu ifadelerine geçmeden önce şu cümleyi söyler: "küllü men aleyha fan.."[47]

Sonuçta; bir arayış içinde ve kimine göre "bütün değerlere kucak açmış",[48] kendi ifadesiyle bütün din ve mezheplere saygılı, her dini büyük hakikatin bir parçası olarak gören, soldan ve sağdan uzak bir düşünceyle girdiği yolda, bir yanıyla yerel diğer yanıyla evrensel bir tefekkürün gayreti içinde olan Cemil Meriç, yarı hakikatler diye tanımladığı ideolojileri idrakimize giydirilmiş deli gömlekleri diye tanımlamış, vahyin ise hakikati tümden kucakladığını, hayatı tümden kapsadığını ifade etmiştir. Türk-İslam düşüncesinde karar kılmış, İslam'ın ve Kur'ân'ın bir tezahürü olarak gördüğü, Batılı ideolojilerin arayıp da bulamadıklarını gerçekleştiren Osmanlı medeniyetini bazı eleştirilerinin yanı sıra genellikle yüceltmiş, Batılı tarzda bir eğitim almış olsa da kişisel olarak Müslüman kültür ve geleneğine olan bağlını vurgulamış, İbn Haldun etkisiyle "umran", Hind ve genel olarak doğu düşüncesinin etkisiyle "irfan" kavramlarını öne çıkarmak istemiş, ancak bu düşüncelerini Batılı rasyonalist ve gerçekçi düşüncenin etkisiyle harmanlayınca da Mehmed Âkif'in akılcı yorumları ile Said Nursi'nin "nassları hürmetle ele alıp muhakeme etmesini" ve yeni açıklamalar getirmesini olumlu örnekler olarak göstermiştir. Modern ve Çağdaş Batı düşüncelerini çok iyi incelemiş, Batıya eleştiri yöneltmekle birlikte Batılı düşüncenin etkisinden kurtulamamıştır. Zaten kurtulmasına da gerek yoktur. Çünkü ulaştığı düşüncenin bir yanı yerelse, diğer yanı mutlaka evrenseldir. Nitekim Avrupa değerleri ortak insanlık değerleridir. Burası onun evrensel yanını temsil eder. Yerel tarafında ise İslam onun benliğinde kültürel bir form olarak mevcuttur. Dolayısıyla Cemil Meriç bir yandan Batının tek amacının İslam'ı boğmak ve bizi yok etmek olduğunu ifade ederken, diğer yandan "ya Batılı olacağız ya batacağız" der.[49]

Dikkat edilmesi gereken başka bir husus da şudur: Eserlerinde kendi kendini eleştiren cümlelere rastlamak çok zor olduğundan, C. Meriç, onun tereddüt içeren düşünceleri ve çelişkileri göz önünde bulundurularak okunmalıdır. Atasoy Müftüoğlu'nun deyimiyle hem Marksist, hem modernist, hem milliyetçi, hem müslüman, hem Doğucu ve hem de Batıcı olarak görülebilecek yanlarıyla, onu okuyan herkesin dikkat etmesi gereken şeylerden biri belki de bu yönüdür. "Çelişkili varoluşlar sergilemiş"[50] olsa da, sonuçta düşünceye gereken değeri vermiş, tefekkürün önemini vurgulamış, tefekküre saygıyı tavsiye etmiştir.

Cemil Meriç düşüncesi, Doğuya ve Türk-İslam düşüncesine eğilimli, ancak genel olarak Batı kaynaklıdır. Cemil Meriç'in Kur'ân, Sünnet ve İslami ilimlerle irtibatı yeterince gelişmiş değildir. Zaten bu yönde yeterli bir birikime sahip olduğu da söylenemez. Ayrıca bu yeni çağda düşünce ile Kur'ân arasında nasıl bir ilişki kurulabileceğine dair herhangi bir sistematik fikir de geliştirmiş değildir. Dolayısıyla Kur'ân onun tefekküründeki doğrudan hareket noktalarını oluşturmuş değilse de, kendisi Kur'ân'la hayat bulduğuna inandığı bir medeniyetin son demlerinde yetişmiş, refleksleri çelişkiler taşısa da bu yöne doğru bir eğilim göstermiştir. Sonuçta bizce Cemil Meriç'in tüm ideolojileri yarı hakikatler olarak görüp buna karşılık Kur'ân'ı hakikatin bütünü olarak görmesi, onun düşüncesindeki önemli vurgu noktalarından biridir.

47 Cemil Meriç, "*Bir Dava Etrafında Tek Kalp, Tek vücut Olmalıyız*", s.188.

48 Ekrem Özdemir, "*Cemil Meriç Laneti*", s.57-61, Hece Dergisi: *Bir Entelektüel Tedirgin: Cemil Meriç* (Cemil Meriç Özel Sayısı), yıl:14, sayı:157, Ocak 2010, özel sayı:19.

49 Ercan Yıldırım, "*Cemil Meriç, Mensubiyet ve İslam*", s.73-84, Hece Dergisi: *Bir Entelektüel Tedirgin: Cemil Meriç* (Cemil Meriç Özel Sayısı), yıl:14, sayı:157, Ocak 2010, özel sayı:19.

50 Atasoy Müftüoğlu, "*Çelişkili Bir Varoluş*", s.391, Hece Dergisi: *Bir Entelektüel Tedirgin: Cemil Meriç* (Cemil Meriç Özel Sayısı), yıl:14, sayı:157, Ocak 2010, özel sayı:19.

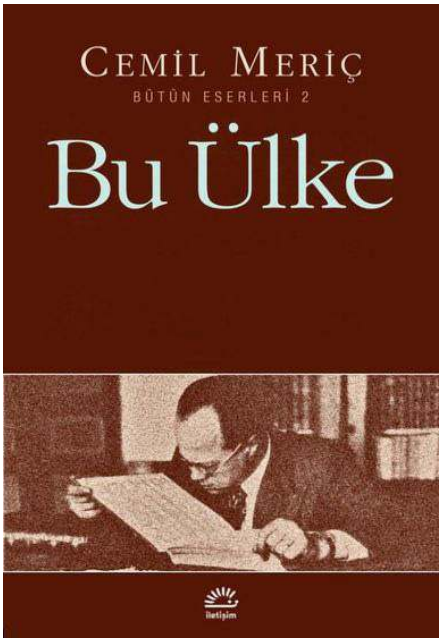
Cemil Meriç'in Roman Türü ve Bazı Romancılar Hakkındaki Görüşleri

Mahmut BABACAN
Dr. Öğr. Üyesi, Marmara Üni.

Cemil Meriç romana dair farklı yazılar içinde yer yer ilginç tespitlerde bulunur. Beğendiği ve okudukları onu eleştirel bakmaktan uzaklaştırmaz. Bu çerçevede romana da hayli mesafeli bir duruşu vardır. Bu bazen de yazının akışı içinde ortaya çıkan bir değerlendirmedir.

Cemil Meriç, romanla ilgili düşünce ve tespitlerini ilk olarak *Bu Ülke* isimli eserinde "Divan Edebiyatında Roman" başlığı altındaki yazısında belirtmiştir. "Divan edebiyatında roman yok. Niye olsun?" diyerek başladığı bu yazısında Cemil Meriç, şu tespitlerde bulunmuştur: Roman, başlangıcından itibaren bir ifşadır. Özel hayatların sergilenmesidir. Mesela Batının ilk romanlarından biri olan Lesage'ın *Topal Şeytan* eserinde kahraman evlerin damını açar, bizi yatak odalarına sokar. Medeniyet can çekişiyor. Gök bomboş, hayat abes; roman bu kalpsiz dünyanın insanını bütünüyle sahneye koymak iddiasında... Bütünü yani çarpık insiyakları, hayvanca iştihaları, çılgın arzuları veya arzusuzlukları ile. Cemil Meriç, Eski Türk Edebiyatımızda roman olmamasının sebebini de şöyle açıklar: "Osmanlının ne yaraları vardır ne yaralarını teşhir etmek hastalığı. Hikâyeleri ya bir cengâveri ebedileştirir ya hisse alınacak bir kıssadır." "İnanan bir toplumda hayali çözüm yolları aramaya ihtiyaç duymayan bir toplumda romanın ne işi var?"

Romanın Avrupa'da burjuvaziyle doğduğunu söyleyen Cemil Meriç, "Burjuvazi, Avrupa'nın imtiyazı, daha doğrusu yüz karası. Bir keli-

meyle roman, başka bir dünyanın, başka bir ruh ikliminin başka bir toplumun eseri…" Cemil Meriç'e göre bu edebî tür, "bir buhranın, bir uyuşmazlığın, reelle ideal arasındaki bir nispetsizliğin çocuğu. İçtimai bir sıhhatsizlik, hiç değilse bir tedirginlik alâmeti''dir. Osmanlı, «Osmanlı» kaldıkça Batı romanını anlayamazdı (Meriç 2010:119-120).

Cemil Meriç'in romana yer ayırdığı en kapsamlı yazı Kırk Ambar isimli eserindeki "Romanın Romanı"dır. Bu yazıda Meriç, türle ilgili geniş bir değerlendirme yapar. Romanın öne çıkan özelliklerinden söz ederken türü çeşitli bakımlardan ele alır. Meriç, "Psikanalizden astronomiye kadar her konuya açık roman. Bu serazat ve serseri türün tarihini çizmek kolay mı? Tarifini bile yapamıyoruz." der (Meriç 2004:135).

Benzer düşüncelerini kendisiyle yapılan bir söyleşide de dile getirirken Meriç, romanın Batı'da erken doğuşu üzerinde durur. Tarih, sosyoloji, psikoloji gibi birçok ilimlerin hudutlarının belli olmadığı devirde romanın itibarda oluşuna dikkat çeker. Hatta ilimler geliştikçe, ilimlerin kendilerine mahsus terminolojileri oluştukça romana ihtiyaç kalmayacağı öngörüsünde bulunur. Romanın cesur ve mesuliyetsiz bir tür olduğunu, tek ayırıcı vasfının üslubu olduğunu belirtir. Şöyle ki "Üslubu olan, fakat büyük mesuliyeti olmayan, hürriyeti son derece geniş edebiyat nevidir." der (Armağan 2004: 108-109).

Yine romanın içinde doğduğu toplumla ilgisinden söz ederken "Romanın burjuvazi ile doğduğunu söylerler. Şark'da burjuvazi yok. Roman da burjuvazimiz gibi temelsizdir önceleri. Başka bir târihin, başka bir coğrafyanın, başka bir toplumun eseri. Daha dişi, daha kaypak, daha geveze bir toplumun." diyecektir. Bu nedenle bizde ortaya çıkmayışı normaldir. "Osmanlı kendini îmanda ve aksiyonda gerçekleştirir. Gevezeliği vakarına yakıştırmaz. Teşhir etmez yaralarını. Hikâyeleri, ya bir kahramanı ebedîleştirir, bir nevi destandır, ya da bir ahlâk dersi verir, yani zamanın ve coğrafyanın dışındadır. Bir ifşa değil, bir ikazdır. Bir ikaz veya bir zihin temrini. Roman, Şark hikâyesi üzerine inşa edilemezdi. Batı'nın ilk romanlarından biri Topal Şeytan'dır. Topal Şeytan evlerin damlarını açar, bizi yatak odalarına sokar. Osmanlı bu tür laubaliliklerden hoşlanmaz. Mahremiyetlere hürmetkârdır." diye sözlerini sürdürür (Meriç 2004: 330).

Bu Ülke'de, "Divan Edebiyatında Roman" başlıklı kısa değinide de az farkla tekrar eder (2010: 121). Yine kendisiyle yapılan bir konuşmaya verdiği cevapta Osmanlıda dinî ilimlere ehemmiyet verildi-

Cemil Meriç'e göre bu edebî tür, "bir buhranın, bir uyuşmazlığın, reelle ideal arasındaki bir nispetsizliğin çocuğu. İçtimai bir sıhhatsizlik, hiç değilse bir tedirginlik alâmeti''dir.

ğini, orada mutlak hakikatlerin varlığının söz konusu olduğunu, bu nedenle romanın yapacağı bir işin olmadığını söyler. Çünkü "Roman şüphenin, henüz belli olmayanın, hatta suallerin ülkesidir. Halledilmemiş meselelerin ülkesidir. Esasen edebiyat bütünüyle bir eğlencedir." der (Armağan, 2004: 1099). Aynı kitapta "Avrupalılaştıkça, yani iktisâdiyatımızla, müesseselerimizle yabancılaştıkça Avrupa romanını daha iyi anlamağa başladık." diyen Meriç, romanın gelişmesinin de toplumsal anlamda kaynaklarımızdan uzaklaşmayla paralel olduğunu ileri sürer. Hülâsa olarak şöyle der: "Roman bir buhrânın, bir uyuşmazlığın, reelle ideal arasındaki herhangi bir nisbetsizliğin eseridir. İnanan bir toplumda, pürüzlerini yok etmiş bir toplumda, hayâlî çözüm yolları aramaya ihtiyâcı olmayan bir toplumda romanın ne işi var? Roman bir sıhhat değil, bir sıhhatsizlik alâmeti. Sınıf kavgalarıyla beraber sahneye çıkışı bundan" (2004: 334). Yine Jurnal'de, ona olumsuz bakışın bir örneği olarak "İnsan hayatını bütün çıplaklığı ile bütün kirliliği ile sayfalaştırmaktan adeta marazî bir zevk duyan roman." der (Meriç 2015a: 39).

Cemil Meriç, "Romanın Romanı" başlıklı uzun incelemesinde romanın diğer türlerle ilişkisi üzerinde dururken onu bir de denemeyle karşılaştırır ve romancının "her duyguyu gıcıklamak" özelliği nedeniyle başarısının daha büyük olduğunu söyler. Daha sonra yazar, romanların daha çok kadın hayatını anlatan eserler olduğunu söyler: "Alkışlayıcısı, reklâmcısı dünyanın en gizli, fakat en gerçek kuvveti: Kadın!" der (Meriç 2004: 138). Meriç, romanın tarihinde türler üzerinde dururken de sevda hikâyeleri üzerinden romanın tarihinde kadınların yerine dikkat çeker ve aşk hikâyesinin daha çok bir kadın sanatı olduğunu, Japonya'da da Fransa'da da İngiltere'de de modern hikâyenin kadın yazarlarla başladığını ileri sürer (Meriç 2004: 135-136). Roman-kadın yakınlığını bir başka yazısında ise şöyle ele alır: "Roman sulandırılmış ve avamın anlayacağı bir şekle büründürülmüş düşüncedir. Daha ziyade kadınlara hitap eder. Roman hiçbir zaman ciddiye alınmamıştır. Az okumuş, düşünmeye alışmamış halka hitap eder" (akt. Cündioğlu, 2006: 61).

Balzac'ın İnsanlığın Komedyası'ndan söz eder. Onun için romana bakışta bu eser âdeta ölçü olmuştur. Onun "Romanın Romanı" başlıklı yazısında romanın bir ön tarihini yaparken ve türün Batı'daki macerasını birçok farklı kaynak üzerinden değerlendirirken geldiği son nokta yine bu eser olur. Ancak tarihsel süreci iyi belirleme adına birçok ismin romanla ilgili söylediklerini özet tercüme şeklinde sunmayı tercih eder (Meriç 2004: 165-175). Yine İspanyol, İngiliz, Fransız edebiyatları şeklinde ayrı ayrı ele alarak romanı 19. asra kadar getirir. Bu çerçevede bazı romanlardan özel olarak sözünü açar. Edebiyat tarihinde roman türünde belirleyici vasfa sahip ve "klasik" kabul edilen bazı romanlara ayrıca vurgu yapar, onlarla ilgili kendine ait değerlendirmelerde bulunur. Cervantes'in Don Kişot'u ister istemez ayrıcalıklıdır. (Törenek 2016: 151).

Cemil Meriç romanın ön tarihini Don Kişot'la başlatır (Meriç 2004: 129). O, dünya romanının ilk "ciddi örneği"dir (Meriç 1993: 354). Bir başka yerde ise, "Don Kişot, romanların romanı, bir roman kütüphanesinin romanıdır. Don Kişot'un kafasında doğmuş, Don Kişot tarafından gerçek hayata katılmış bir roman. Ona göre bu romanda romanların tenkidi yapılmaktadır (Meriç 2004: 175). Benzer ifadeleri bir başka yerde şöyle tekrarlar: "Hikâye şövalye romanlarının tenkitidir, çağın tenkitidir, insanoğlunun tenkitidir. Bir roman okuyucusunun romanıdır." dedikten sonra, dünya edebiyatının büyük eserleri arasında hakkıyla yer aldığını belirtir (Meriç 1993: 354).

Don Kişot'ta bütün bir insanlığın eleştirisinin var olduğunu söyleyen Meriç'e göre bu eser, mitlerinden kopan ve parçalanan insanın bocalayışlarının bu eseri biçimlendirdiğini, inançlarından kuşku duymaya başlayan bedbahtların hikâyesidir. Don Kişot'un anlamının çağdan çağa değiştiğini, her okuyanın onda kendini, kendi vehim ve kavgalarını bulduğunu ileri sürer (Meriç 2004: 178-179). Cemil Meriç'in roman tarihi içerisinde önemli bulduğu bir diğer eser Robinson Crusoe'dur. *Sosyoloji Notları*'nda yer alan bir değerlendirmede, Robinson'un Avrupa'da çağdaş romanın başlatıcısı olduğunu, "bütün bir nesli fethettiğini" belirttikten sonra, "19. asır Avrupa'sı okumayı yazmayı Robinson'dan öğrenmiştir. Robinson Avrupa üzerinde bizim anlayamayacağımız kadar büyük bir etki yapmıştır." değerlendirmesinde bulunur (Meriç 1993: 359). Ancak Naci Çelik'in *Romanda Hesaplaşma* eserinde ilk tercüme romanlardan söz ederken onun bu eserin Türkçe'ye ilk olarak daha önce çevrilmesinin dikkat çekmedi-

ğini söylemesine karşı çıkar ve Robinson'un Avrupalı için, burjuvazi için önemli olduğunu, onun Batı'da çok sattığını ama bunun bizi ilgilendirmediğini söyler. "Bize ne Robenson'dan?" şeklinde bir tepki gösterir. Bunun nedeni olarak romanda anlatılan ana olayı "gayr-i insânî" bulur ve "Müstemleke kokan, emperyalizm kokan, ferdiyetçilik kokan bir kitap." değerlendirmesini yapar. "Osmanlının bu eserden zevk almasına imkân var mı?" diye sorar (Meriç 2004: 335).

Cemil Meriç'in Batılı romancılardan üzerinde durduğu isimlerden biri de Walter Scott'tur. Onun Batı'da tarih sevgisini canlandırdığını, romantizmin köşe taşlarından olduğunu ve merakla okuduğunu söyler. "Romanın Romanı"nda "Avrupa'yı Fetheden Romancı" ara başlığıyla ondan söz ederken önce Batılı eleştirmenlerin görüşlerine yer verir, sonrasında Türkçe'ye neden çevrilmediğini sorar. Cevabını ise hikâyelerin fazla uzun oluşu, tasvirlerle yüklü bulunmasıyla açıklar. Aydınlarımızın Alexandre Dumas'ın "sığ ve çırpıştırılmış romanları"nı, Michel Zevaco'nun "hiçbir hazırlık istemeyen ucuz, çiğnenmiş ve kaval işi hikâyeleri"ni daha sürükleyici bulduğunu söyleyerek onları eleştirir. Oysa Scott, Batı'da tarih sevgisini canlandıranlardan biridir ve "Romantizmin köşe taşlarından" olduğu yargısını o da paylaşır. Daha sonra da "Scott mezarların kapısını açan adam. Ölüleri konuşturan, çağları, âdetleri, müesseseleri gün ışığına çıkaran bir araştırmacı. En başarılı eserleri yakın mâziyi anlatanlar. Balzac bu hakikati çabucak keşfetmiş. Ve gündeme yaşadığı çağı getirmiş." der (Meriç 2004: 222-223). Meriç'in Scott'tan söz edişindeki asıl neden, onun Balzac'ı hazırlayan bir sanatçı oluşudur. Bu bağlamda şu özdeyişi takdim eder: "Dâhi, hocasını iyi seçendir" (Meriç 2010: 236).
Cemil Meriç, Walter Scott'la Balzac'ın 19. Yüzyılın iki büyük sanatçısı olduğunu, ancak bizde ondan esinlenenlere rastlanmadığını, nadiren Kemal Tahir'de zaman zaman "rastlamak kabil" olduğunu söyler (Meriç 2004: 223). Romanın tarihi içinde hayal ürünü eserlerin geniş yer tuttuğunu vurgulayan Meriç, "Hikâye, Balzac'la roman olur." der (Meriç 2004: 128).

Meriç'in Balzac'tan çevirdiği *Altın Gözlü Kız* romanına yazdığı önsözde bir ön bilgi olarak romanın tarihini verir. Ardından Balzac'ın hayatını, aile çevresi ve aşkları üzerinden anlatır. Balzac ve Paris ilişkisine yer verdikten sonra dönemini Napolyon üzerinden belirler. Sonra "Balzac ve Salonlar" başlığıyla yazarın devam ettiği salonlardan söz eder. Balzac'ın kadınlarla ilişkisine değinir. Ardından *İnsanlık Komedyası*'na geçer. Bu eseri farklı yönleriyle tanıtırken çoğunlukla tırnak içinde başkalarının, eleştirmenlerin görüşlerine de yer verir. Bu eserlerle Balzac'ın amacının "hayatı ifade etmek" olduğunu belirtir. "Bunun içindir ki eserlerine parayı soktu, ikbal hırsını, kıskançlığı, baba şefkatini, ideal sevgisini mevzu yaptı." der (Meriç 1943: 41). *Bu Ülke*'deki Balzac başlıklı yazısında da Meriç, onunla olan yakınlığından söz eder. (Meriç 2010: 237)

Meriç, *Sosyoloji Notları*'nda Balzac'ın sosyolojiyle ilişkisini şöyle açıklar: "Dünyada romanın kaderini çizen Balzac'tır. Balzac'ın romanı bir nevi sosyolojidir. Sosyoloji henüz kundaktadır. Romancı bütün yönleriyle Fransız toplumunu romanlaştırmıştır. Onun 97 romanı, tek bir romandır. 2000 kahramanla bütün Fransız toplumunu canlandırmıştır" (Meriç 1993: 338).

İnsanlık Komedyası içinse "Kimin yazdığını bilmesek, birkaç Homeros aramağa kalkardık." dedikten sonra tek Homeros'un böyle bir kâinatı yaratamayacağını söyleyerek Balzac'ı över: "Bir kâinat ki her cins insanla dolu: delisi, akıllısı, sapığı, bilgesi, dâhisi". Bununla da yetinmez. "İnsanlığın Komedyası Batı'nın Binbir Gece Masalları. Hangi insan bu masalların hepsini birden yaşayabilir?" diye sorar(Meriç 2010: 238)

Meriç *Kırk Ambar*'ında "Romanın Romanı" bölümüne başlarken de sanki geri planda yine İnsanlık Komedyası eserin belirleyiciliği vardır: "İnsanlık Komedyası, çeşitli çağlarda, çeşitli ülkelerde yüzlerce yazarın parça parça incelediği insanı ve toplumu, bütün ihtişam ve sefaletiyle edebiyat dünyasına aktaran ilk eserdir. Yani Balzac'ın romanı bir terkiptir" (Meriç 2004: 129).

Cemil Meriç, Türkçeye çevirdiği *İhtişam ve Sefalet*'in ön sözünde de Balzac'a hayranlığından ve onun büyüklüğünden söz ederek romanın içeriğine değinir. Esere ikinci ad olarak seçtiği kahramanı Votren'den söz ederken onun romanın belkemiği olduğunu, bir kahraman olarak Votren'in "Balzac'ın cemiyete duyduğu hıncın kelimeleşmesi" olarak ortaya çıktığını söyler. Onun kürek mahkûmluğu üzerinden "Kendisi de çalışma masasına zincirli bir kürek mahkûmu değil miydi?"

diye sorar (Meriç, 1973: 7). Balzac'ın dünya romanının bütün birikiminden yararlanarak bir edebiyat türüne son biçimini verdiğini iddia eder. "Balzac'ın şu veya bu romanını, Stendhal veya Dosto'nun şu veya bu hikâyesiyle karşılaştırmak haksızlık olur. Çünkü onun bütün roman ve hikâyeleri tek büyük kitabın bölümleridir." Onunla ilgili sözlerini ise "Bu heybetli abide" ifadesiyle tamamlar (Meriç 2004: 129). Realizmden bahsettiği bir yazısında ise, Balzac'ı Stendhal'le birlikte ele alır ve ikisinde yeni olan tarafın, kişileri "özel maddî ve sosyal şartların eseri olarak" alışlarına vurgu yapar. Onlar, "romandaki dramı, kahramanlarla oturdukları şehir veya barındıkları ev arasındaki münasebetlere yahut düşüp kalktıkları insanlarla kendi alışkanlık ve görüşleri arasındaki çatışmaya dayandırmışlardır" (Meriç 2004: 249). Emile Zola'yı Balzac'ın şakirdi kabul eden Meriç, ona pek sıcak bakmasa da bir yerde az çok olumlu yargıları söz konusudur. "Zola irfan hayatıma Balzac vesilesiyle girdi. Önce 'Edebiyat belgeleri'ni, 'tecrübî roman'ını, 'natüralist romancılar'ını okudum sonra Rougon Macquart'ları. Dürüst ve hendesî bir üslup. (...) Sonra 'Üç Şehir'le 'Dört İncil' hayranlığım gittikçe artıyordu. Ben de Dreyfus Dâvâsı'nın pervasız mücahidine âşık olmuştum Halide Hanım gibi." Devamını 1960'larda yazdığı bir yazıdan alıntıyla sürdürür, romancılığıyla ilgili bir şey söylemez (Meriç 2004: 314).

Emile Zola'yı bir de Beşir Fuad üzerinden değerlendiren Meriç, Zola üzerinden Batı düşüncesinin değerlendirmesini yapar. Ona göre "Gerçek Avrupa'yı Zola temsil eder. Şiarı: edebiyatı fenne tatbik." dedikten sonra (Meriç 2004: 290) yine Beşir Fuad'a döner. Cemil Meriç'in Zola hakkındaki şu değerlendirmesi oldukça dikkat çekicidir: "Zola, kendini bir 'izm'e hapsetmek ihtiyacındaydı. Natüralizm bir hisardı Zola için. Kendini rakiplerinden ayırmak ve bir avuç şakirdiyle 'tecrübî roman'ı kurmak istiyordu." der. Sonra da Zola'nın, zamanının "mabuduna gönülden bağlı" olduğunu belirtir (Meriç 2004: 265). Yazının devamında Meriç Zola'yla ilgili Batılı tenkitçilerin görüşlerine yer verir.

Rus romanından Dostoyevski de Meriç'in önem verdiği romancılardandır. Dostoyevski hakkında şöyle der: "Suç ve Ceza, sonuna kadar okuduğum, büyük bir kısmını çevirdiğimi sandığım ilk yabancı kitap. Bu bir keşifti. Kristof Kolomb'un önüne Amerika'yı çıkaran kader, benim karşıma da Dosto'yu çıkarmıştı. Dosto'yu yani sonsuzu". Ancak bu karşılaşma sarsıcı olur ve bu girdaplar dünyasında tek başına dolaşamayacağını anlayınca uzak durmayı tercih eder. "Aylarca Rasnolnikof'u yaşadım." der bu devre için (Meriç 2015d: 271). (Benzer değerlendirmeler Jurnal I'de de vardır: 211-212)

Cemil Meriç'in Dostoyevski›yi tanımaya başladığı devre tam da onun romanlarla iç içe olduğu yıllardır. Kumarbaz, Beyaz Geceler ona aradığını veremez. Bu nedenle uzun süre Dostoyevski'nin eserlerini eline almaz. "Delilerle uğraşan bir deliydi hazret." der. Fakat daha sonra tekrar döner: "Ama çağdaş kültürün –Batı kültürünün demek istiyorum- temel direklerinden biriydi Karamazof yazarı. Ummadığınız bir anda karşınıza 'büyük enkizitör' çıkıyordu. Üstada yeniden döndüm ve anladım ki gözleri bağlı dolaşmışım o ülkede. Dosto'nun dünyası, uçakla üzerinden geçilebilecek herhangi bir harita parçası değil. Dosto, insanlığın ezelî dâvalarını mihraklaştıran bir romancı. Balzac'ın kahramanları onunkiler yanında tek buutlu; birer 'komedi' kahramanı hepsi de terbiyeli ve uslu birer kahraman." (Törenek 2016: 149).

Cemil Meriç, iki usta romancının karşılaştırırken Balzac'ın toplumunu daha sıhhatli bulur. Bu nedenle "Biz acılarımızla, zilletlerimizle, hayal kırıklıklarımızla Dosto'ya daha yakınız." der (Meriç 2015d: 273). Bunun ardından kahramanları üzerinden romancının düşünce dünyasını tahlil eder. Devamında onun kendisinin kılavuzlarından olduğunu, insanı "bütün azamet ve sefaleti –daha çok sefaleti- ile teşrih masasına yatıran" bir büyük romancı olduğunu, Doğu ile Batı'nın muhasebesini yapma cesaretini de ondan aldığını belirtir (Meriç 2015d: 275).

Dostoyevski dışında Rus romanından bir de Turgenyev'i, Bazarov tipi nedeniyle konu edinir. "Bir Roman Kahramanı" yazısında Turgenyev'in "yaman bir müşahit" olduğunu söyledikten sonra "Rusya'da gelişen yeni zihniyeti bir insanda hülasa etmiş: Bazarov." der ve bu zihniyetin de "nihilizm" olduğunu belirtir. Yazının devamında "Turgeniev'in romanı yalnız geçen asrın Rus hayatına değil insanlığın alınyazısına ışık tutar. Nesiller arasındaki çatışma buhran çağlarının ezelî dramı. Bazarov'lar dün de yaşıyordu, yarın da yaşayacak." der (Meriç 2015d: 81,83).

Cemil Meriç Türk romanından beğendiği ve eserlerinden söz ettiği isimler ne yazık ki fazla değildir. Bunlardan Ahmet Mithat Efendi, Kemal Tahir ve Peyami Safa, öne çıkanlardır. Bir günlüğünde "Ahmet Mithat fakülte değil, üniversite. Ben onun çocuğuyum."(Meriç 2015: 363) diyen *Mağaradakiler* yazarı, fazla olmamakla beraber bu öncü romancıyı zaman zaman anar.

"Doğulu Kalan Tek Müstağrip" yazısında ise *Kırk Ambar* yazarının düşünce dünyasına ait bazı belirlemelerden sonra romancılığına kısa dokunuşlarda bulunur. Onun için romanın "geniş kalabalıkları çağın bilgilerine ısındıracak bir vasıtadan ibaret" olduğunu söyledikten sonra nazmın cazibesine, belagat oyunlarına girmeden kalem oynattığını belirtir. Onu "Osmanlıların Diderot'u, daha doğrusu Pierre Larousse'u" olarak niteler. Ahmet Midhat Efendi'nin edebiyatçılarımız tarafından anlaşılamamış olduğunu söyleyen Cemil Meriç, "Hace-i Evvel" olarak da nitelenen Midhat Efendi'nin daha çok düşünce dünyasına hizmetlerini anmaktadır: "Midhat Efendi'yi okumalıyız ama Rakım Efendi ve Felatun Bey veya Hasan Mellah gibi hikâyelerini değil Avrupa'da Bir Cevelân, Üss-i İnkılâb, Niza-ı İlim ve Din gibi ciddi kitaplarını"(Meriç 2015c: 280).

"Ahmet Mithat'a Göre Emile Zola" yazısında ise "Türk romanını yaratan adam" diye nitelediği yazarın, başka bir iklimde boy atan romanı "ehlileştirmek, daha doğrusu Osmanlılaştırmak" düşüncesiyle hareket ettiğini, "kıssa"dan çok "hisse"yi benimsediğini belirttikten sonra "Bu itibarla Efendi'nin romanlarını harcıâlem bir ansiklopedi sayabiliriz; dağınık, derbeder, çocukça bir ansiklopedi. Nizama perestiş eden bir yazarın Zola'yı benimsemesi, natüralizme kayıtsız şartsız meftun olması beklenebilir miydi?" diye sorar (Meriç 2004: 295).

Kemal Tahir için ise Naci Çelik'in *Romanda Hesaplaşma* kitabı dolayısıyla, romanın birçok meselesine değinirken "Türk romanının en yiğit, en güçlü, en büyük temsilcisidir. Belki de çağdaş romanın demeliydim." yargısında bulunur (Meriç 1974: 78). Meriç, Kemal Tahir'i Zola gibi çalışkanlığı nedeniyle beğenir. Tercümelerle işe başlayan Kemal Tahir'in Mayk Hammer tercümelerinden 'plot'un romanda ne büyük rol oynadığını çok iyi öğrenmiş" olduğunu belirtir (Meriç 2015b: 291). "Kemal Tahir" başlıklı yazısında Meriç, daha çok onun düşünce dünyası üzerinde durur. Kemal Tahir'in sağ ve sol kavramlarına bakışına temas eder. Bir yerde ise romancılığına şöyle değinir: "Kemal'in romanları, hiçbir kilisenin sözcülüğünü yapmaz, herhangi bir tarikatın değil, hakikatin emrindedirler. Zaten Kemal'i de siyasî bir doktrine hapsetmek yanlış." der (Meriç 2010: 253). Onu ıstırapların olgunlaştırdığını, hapishane hapishane dolaştığını söyledikten sonra "Kemal, o çetin tecrübelerden yüz akıyla çıktı; yüz akıyla yani hem kendini hem insanımızı tanıyarak. En sağlam bilgilerini o acılar ummanından devşirdi." (Meriç 2010: 251) der.

Cemil Meriç'in beğendiği romancılar arasında birçok isim yer alsa da doğrudan değerlendirmeler çok sınırlıdır. Bunlar da sık sık, belki ruh hâline yahut ağırlıklı olarak üzerinde durduğu konuya göre değişmektedir. 1970'lerin sonunda yazdığı bir yazıda Halid Ziya, Halide Edib, Yakup Kadri, Peyami Safa, Kemal Tahir isimlerini sayarak "Bunlar romancı değil mi?" diye sorar (akt. Cündioğlu, 2006: 94).

Bir başka konuşmaya verdiği cevapta da "Düşünce tarihi, edebiyat tarihi bakımından Türkiye'de iki isim var romancı olarak: Peyami ve Yakup."(Meriç 2006: 95) der. "Peyami'yi Okurken Yahut…" yazısında ise *Matmazel Noralyanın Koltuğu* romanını ele alır. Ancak daha çok kişiler üzerinden eleştirel değerlendirmelerde bulunur. Ferit'i Raskolnikov'a benzetir, romanın girişindeki pansiyonu ve yaşayanları Hoffman'ın dünyasına benzetir. Meriç, romandaki diğer kişileri saydıktan sonra da "Hikâyede canlı olan yalnız bir ölü: Noralya." der. Eser hakkında şöyle bir değerlendirme yapar: "Kitap, romandan çok felsefî bir diyalog. Romanı yazan: Cingöz Recai. Diyaloğu sunan usta bir entelektüel" (Meriç 2015c: 274).

Bir başka yerde de Cemil Meriç, Matmazel *Noralyanın Koltuğu* için roman değildir tespitinde bulunurken *Yalnızız*'ı başarılı bulur. Nedenini de Peyami Safa'nın hakikatleri doğrudan doğruya söylemeyişiyle izah eder. Meriç, "Neden bir maceranın arkasına sığınılıyor?" derken romanın sorumluluktan kaçışına vurgu yapar (Armağan, 2004: 111).

Meriç, *Jurnal 2*'deki bir notta ise Yakup Kadri'yi bir derginin özel sayısı nedeniyle konu edinir ve daha çok bir Cumhuriyet aydını olarak eserlerine yansıyan tavrından söz eder, tutarsızlıklarına vurgu yapar. Romanlarında çok

yerinde tespitleri olmakla beraber, sunduğu aydın portresinin hep müstağrip, inançlarından kopuk bireyler oluşuna olumsuz bakar. Romanlarından sadece *Panorama*'nın birinci cildini beğendiğini söyler (Meriç 2015b: 307-308).

Cemil Meriç, Adalet Ağaoğlu ile ilgili bir değerlendirmesi söz konusudur. Bir yazısında *Bir Düğün Gecesi*'nden söz açar. Söz konusu yazı nedeniyle kendisine yöneltilen soruya, genç bir romancı olduğundan teşvik mahiyetinde o yazıyı yazdığını söyler. Sonra da romanın bir özelliğinin de "tarafsızlık" olduğunu, romancının "hadiseleri açıktan açığa belli bir zaviyeden vermemesi, kinlerini ve muhabbetlerini değil, hadiseleri konuşturması gerektiğini" söyler. Bu nedenle Adalet Ağaoğlu'nun romanlarını "Türkiye'de yazılanlar içinde en efendi ve en dürüst, açıktan açığa kimseye ta'n etmeden, kimseyi övmeden, kimseyi yermeden yazılmış" olmaları nedeniyle başarılı bulduğunu söyler (Armağan, 2004: 110).

Cemil Meriç'in romancı olarak Adalet Ağaoğlu'nu övmesi tepki toplamıştır. Bunun sebeplerinden biri de ideolojiktir. Nasıl olur da sol cenahtan bir yazarın eserini övmüştür, diye düşünenler vardır. Söz gelimi Rasim Özdenören ve Sevinç Çokum'un karşı eleştirisi dikkate değerdir. Özellikle Çokum, Meriç'in "romancının eserini hiçbir ideolojiye alet etmemesi temenniye şayandır" sözüne rağmen ideolojik bir roman olarak gördüğü *Bir Düğüne Gecesi*'ni göklere çıkarmasını bir çelişki olarak yorumlar. Dahası sol düşünceye mensup bir yazar olan Ağaoğlu'nun Türk edebiyatının yüz aklarından biri olarak takdim edilmesi ayrıca eleştirilir. Çokum'a göre Meriç, romanı ciddiye almadığını gösteren sözlerinden dolayı roman eleştirisi de yapmamalıdır. Burada polemikler bir tarafa, edebiyatın ve edebi tenkidin politize olduğu bir ortamda Cemil Meriç'in edebî eser karşısındaki tavrı dikkate şayandır. Edebî ölçütleri ideolojik indirgemelere mahkûm etmeden soğukkanlı bir şekilde ortaya koymayı başarabilmesi önemlidir. 1970'li yılların siyasi atmosferini düşündüğümüzde bu tercih çok daha anlamlıdır. (Yılmaz 2021, s. 40).

Onun bir yazı boyutunda en geniş şekilde üzerinde durduğu ve vakasını özetlediği roman Aclan Sayılgan'ın *Deprem*'idir. İlk tespitleri "Temiz, sıcak, dost bir anlatış. Derbederliği ve zaaflarıyla yerli." (Meriç 2004: 353) şeklindedir. Devamında romanın yer yer özetini arada yorumlar. Sayılgan'ı ayrıntıları nedeniyle Flaubert'e benzetir. Bir de kahramanını "Diri, yaşayan bir çehre. Granit özenle işlenmiş, ama vücut mühmel." (Meriç 2004: 357) sözleriyle Rodin'e benzetir. Edebiyatımızda pek yankısı olmamış, âdeta ismini bilmediğimiz bu roman için Meriç, yakın tarihi, 27 Mayıs'ı, 12 Mart'ı konu edinmesi nedeniyle özetlemeye değer bulur. "Sayılgan bir devri bir avuç insanla anlatmağa çalışmış. Kahramanlar canlı, tasvirler tok, üslup akıcı" der (Meriç 2004: 357-58). Sonunda, "Deprem, belgesel bir roman değil, yaşadığımız hayatın ta kendisi. Çarpık, çamurlu, yüz kızartıcı bir hayat bu. Deprem, bir vazifeye davet, vazifeye, yani düşünceye. Kuledeki nöbetçinin feryadı. Sayılgan, tehlikeli bir konuyu ustaca işlemiş" (Meriç 2004: 362).

Cemil Meriç'in üzerinde geniş bir değerlendirmede bulunduğu bir diğer eser *Demirciler Çarşısı Cinayeti*'dir. Meriç önce, roman dolayısıyla bu romanla ilgili yapılan yorumlardan söz eder: "Çağdaş bir roman", "çağdaş destan denemesi" gibi. Devamında "Biz de o kutsal kaynaktan birkaç yudum içelim dedik." der. Bu dikkatle kitaba eğildiğini söyler. Sonra, "Hayır, hayır... Çağdaş bir roman olamazdı bu, yanlışlıkla Aziz Yuhanna'nın vahiyler kitabını almış olmalıydık. Her adımda bir 'ebülhevl' (sfenks) kesiyordu yolumuzu. Bir 'lugaz'lar ormanındaydık. Ve ölümlülerin sökemeyeceği bir dil konuşuluyordu. İbareler sarhoş, 'tümce'ler derbederdi" (2004: 345). Sonra bölüm bölüm özetlemeler yapar: "*Demirciler Çarşısı Cinayeti*, gerçek bir cinayet... şuura, idrake, zevke ve Türk diline karşı işlenmiş. Ne bu karalama tomarının ne *Yusufçuk Yusuf*'un romanla en uzak bir münasebeti var." sözleriyle Yaşar Kemal'i sert bir tavırla eleştirir: "Mütevazı kabiliyetleri olan bu arkadaş, Nobel peşinde koşacağına daha çok okusa, daha az yazsa, hem kendisi hem de edebiyatımız için hayırlı olurdu" der (Meriç 2004: 352).

J*urnal 2* de yine Yaşar Kemal'i "ihsaslarıyla yazan bir ilkel" olarak niteler. Onun Batı'da hiç kimsenin rakibi olmadığını söyler. *İnce Memed*'i Batı dillerine "Yahudi kızı"nın çevirdiğini, o yapmasa dünya edebiyatının "bu şaheserden ebediyyen mahrum kalacağını" ironik bir dille vurgular. Orhan Kemal'in ondan daha güzel yazdığı hâlde felek karşısına bir Yahudi kızı çıkarmadığından milletler arası olamadığını ileri sürer (Meriç 2015a: 362).

Sonuç olarak romanı "çocukça, uçarı" bir tür olarak nitelemesine rağmen Cemil Meriç, romandan bir türlü vazgeçemez. Özellikle Balzac'ı ve *İnsanlık Komedyası*'nı hemen her vesile ile anmaktan geri durmaz. Romana daha çok insan-devir ilişkisi üzerinden baktığı için ve romancıları da Batı karşısındaki tavrı ile değerlendirmeyi ilke edindiğinden, birçok roman okumuş olmasına rağmen, Türk edebiyatındaki isim ve eserler üzerinde yeterince durmaz. Bunun nedenlerinden biri, düşüncelerinin zaman içinde değişmesi ve romana sosyolojik açıdan bakmaktan kendini alamamasıdır. (Törenek 2016: 146-147).

Ebru Burcu Yılmaz'ın tesbitine göre roman, Cemil Meriç düşüncesinde saf estetik kaygıyla okunabilecek bir tür olmanın ötesinde sosyolojik yönden istifade edilebilecek işleviyle dikkate değerdir. Meriç, iyi bir roman okuru olarak başlayan serüveninde, birikimi ve vukufiyeti arttıkça disiplinlerarası bir yaklaşımla ele aldığı romanı daha ziyade sosyolojiyle irtibatlandırarak yorumlar. Ona göre romanı sınırlandırmak mümkün değildir. Çünkü roman karşısındaki okur ve dolayısıyla metne yükleyeceği anlam sınırlandırılamayacağı gibi roman da belli bir kategoriye hapsedilemez. Kırk Ambar'ın "Yeni Ufuklara Doğru" başlıklı bölümünde Cemil Meriç romanın sınırlandırılamazlığını bir tasnif üzerinden anlatır. Bugün de geçerliliğini koruyan bu tasnifte bir tarafta macera ve polisiye romanlar,-popüler romanlar da eklenebilir-, bir tarafta da davranış ve sözlere odaklanan ruhsal derinlik taşıyan romanlar yer alır. Meriç, "birincilere edebiyatın bakkaliye kolu (tecrübeden geçmiş yöntemlere dayanarak seri halinde imalat yapar), ikincilere kimya kolu" (Meriç 2004: 161) der. Birinci gruptakiler tüketimlik romanlardır, ikinciler daha iddialı, okuması daha külfetli ve daha derinlikli romanlardır ki bunların tutunması da diğerlerine göre güçtür. Ancak Cemil Meriç de ikinci gruptakilerin romanın yaşadığı buhrana çözüm getireceğine inanır. Zamana tutunup kalıcı olanlar da onlar olacaktır. (Yılmaz 2021, s. 37-38)

Kaynaklar

ARMAĞAN, Mustafa; COŞKUN, Sezai (2004). Bulutları Delen Kartal, (Cemil Meriç ile Konuşmalar), İstanbul: Ufuk Kitapları.

BALZAC, Honore de (1973). *İhtişam ve Sefalet -Vautrin-*, (Terc. Cemil Meriç), İstanbul: Ötüken Neşriyat.

CÜNDİOĞLU, Dücane (2006). *Bir Mabed Bekçisi: Cemil Meriç*, İstanbul: Etkileşim Yayınları.

MERİÇ, Cemil (1943) *Honore de Balzac, Altın Gözlü Kız*, (Çev. Cemil Meriç), İstanbul: Üniversite Kitabevi.

MERİÇ, Cemil (1974). *Umrandan Uygarlığa*, İstanbul: Ötüken Neşriyat.

MERİÇ, Cemil (1978). *Mağaradakiler*, İstanbul: Ötüken Neşriyat.

MERİÇ, Cemil (1992). *Jurnal 1* (1955-65), İstanbul: İletişim Yayınları.

MERİÇ, Cemil (1993). *Sosyoloji Notları ve Konferanslar*, İstanbul: İletişim Yayınları.

MERİÇ, Cemil (2004). *Kırk Ambar I –Rümuz-ül Edeb-*, İstanbul: İletişim Yayınları.

MERİÇ, Cemil (2010). *Bu Ülke*, İstanbul: İletişim Yayınları.

MERİÇ, Cemil (2014). *Kırk Ambar II - Lehçe-t-ül Hakayık*, İstanbul: İletişim Yayınları.

MERİÇ, Cemil (2015a). *Jurnal 2*, İstanbul: İletişim Yayınları.

MERİÇ, Cemil (2015b). *Kültürden İrfana*, İstanbul: İletişim Yayınları.

MERİÇ, Cemil (2016). *Bir Dünyanın Eşiğinde*, İstanbul: İletişim Yayınları.

TÖRENEK, Mehmet (2016)"Cemil Meriç ve Hümanizm", *Doğumunun 100. Yılında Cemil Meriç Sempozyumu*, s. 145-157. Gümüşhane: Gümüşhane Üniversitesi Yayınları

YILMAZ, Ebru Burcu (2021). "Cemil Meriç'in Düşünceleri Bağlamında 'Bizde Roman'ı Tartışmak

Yerel Tefekkürden Evrensel Düşünceye Cemil Meriç, Mardin: Mardin Artuklu Üniversitesi Yayınları

Cemil Meriç'le Hâfız, Goethe ve Divanı Üzerine

Adem TURAN

Düşünce dünyamıza yeni kapılar açan, Doğu'yu olduğu kadar Batı'yı da aynı ciddiyetle dikkate almamızı sağlayan önemli bir isimle yürümeye çalışacağız bugün: Üstad Cemil Meriç'le...

Önce 5 kişiyle başlıyoruz yürümeye; sonra 7 oluyoruz, on dakika sonra da 12'ye ulaşıyor sayımız. "Tamam." diyor Üstad, sesinde hafif bir gerginlik, "Kâfi, başlayabiliriz artık."

(Ondaki bu gerginliğin sebebi, buluşmaya geç kalanlarla alâkalıydı; bunda da sonuna kadar haklıydı ama daha sonra sayının tamamlanmasıyla neşesi yerine geliyor Üstadın.)

Evin bahçesi yürüyüş için uygun. Hava açık, günlük güneşlik; sadece uzaklarda birkaç bulut parçası var ve onlar da bu yürüyüşe eşlik etmek istermiş gibi bize doğru geliyordu yavaş yavaş. Cemil Meriç; camları simsiyah, nerdeyse yüzünün büyük bir bölümünü kaplayan bir gözlük takmıştı. Giydiği koyu renk takım elbise ve kravatıyla da çok şıktı doğrusu. Çok kibardı da ayrıca. *Çilekeş yüzüne yerleştirdiği uysal bir tebessümle*[1] her birimizin koluna sırayla girerek yürüyor, bir yandan da o kararlı ve keskin ses tonuyla konuşuyordu; sözcükler çok net ve kesin

1 Sefa Kaplan, *Gözleri Görmeyen İki Adam/Cemil Meriç-Jorge Luis Borges*, Everest, İstanbul, 1. Basım, 2016. s. 55.

ifadelerle çıkıyordu ağzından. Bu da Cemil Meriç'e has bir üslûbu oluşturuyordu. *Taklit edilemez bir üslûp. Tanpınar'ınki gibi. Şahsiyetine, genlerine bağlı bir üslûp. Üslûbu ile düşüncesi bir. Bu sonradan teşekkül etmiş bir üslûp değil*di. *(...)* [2]

O, bu duruşu ve yürüyüşüyle Milat Öncesi zamanlara götürüyor birden hepimizi; öğrencilerine ders anlatan Aristo gibiydi aramızda yürürken. Çünkü Aristo öğrencilerine okulunun bahçesinde yürüyerek anlatırmış derslerini. Bu metodun Fârâbî, Kindî, İbn Sina ve İbn Rüşd gibi Meşşâi Filozoflarınca da benimsenip uygulandığını görüyoruz daha sonraları.

Önce isminin konulmasıyla ilgili bilgiler veriyor Üstad. *Kûtul'amâre*'de kazanılan zaferden dolayı *Muzaffer* olarak düşünülen ismi, âile dostları olan Osman Bey'in isteği ve ısrarıyla, *Hüseyin Cemil* olur.[3]

"Dostunu kıramayan Mahmut Niyazi Bey "Peki" der (...) salâvat çeker, Fâtihasını okur ve murassa bir Kur'ân-ı Kerim'in iç kapağına kelimeleri bir kuyumcu itinasıyla işleyerek "Mahdumum Hüseyin Cemil, Tarih-i Tevellüdü 12 Teşrin-i Sani 1332" diye yazar."[4]

Bu girişten sonra bir müddet susuyor Cemil Meriç; görmeyen bakışlarla, sanki bir şeyleri arar gibi karşılarda bir yerlere bakıyor uzun uzun. O an neler düşünüyordu, neler geçiyordu zihninden; bütün bunları bilmeyi ne çok isterdim ah! Sonra babasından bahsetmeye başlıyor derin bir nefes alarak: "Babamla dost olmayı çok isterdim. Şimdi o bir avuç toprak. Benzer miydik? Belki. O da kökünden sökülen bir ağaçtı. Ve yalnızdı. (...) Ve bir mezara kapanır gibi odasına kapanan adam."[5]

Çocukluğuna geçiyor sonra; çocuk Hüseyin Cemil'den, Zehra ablasından bahsediyor, onun kendisine okuduğu kitaplardan. Bir kitap bitermiş, yetmez, bir kitap daha okunurmuş. O da yetmezmiş. Küçük Cemil hayâllerden hayâllere koşarmış muhayyilesinde o vakitler. Şiirin büyülü dünyasına ise 6 yaşlarındayken ablasıyla birlikte bir kitapçıdan satın aldıkları Mehmet Emin Yurdakul'un *Türk Sazı* kitabıyla adım atmış. Bağıra çağıra okuduğu o manzumeler, edebiyat dünyasında ilk kılavuzu olmuş onun.[6]

Bu anılardan bahsederken, ablasına duyduğu özlem çok açık bir şekilde hissediliyordu sesinin tonundan; sözcükler çünkü kırık ve hüzünle dökülüyordu şimdi ağzından.

Ama çocukluğuyla ilgili şu anılar ise tam bir trajediyi ortaya koyuyordu: " (...) Mektep bahçesinde oynayan çocuklar vardı. Ben yalnızdım ve yabancıydım. Yabancı yani düşman. Dilim başkaydı ve gözlüklerim vardı. Kör dediler. Ben bu kelimenin kuduz köpek dişlerine benzeyen temasını ruhumda kırk yıl önce duydum."[7]

Üstadın bu sözleri üzerine, çocuk

Önce isminin konulmasıyla ilgili bilgiler veriyor Üstad. Kûtul'amâre'de kazanılan zaferden dolayı Muzaffer olarak düşünülen ismi, âile dostları olan Osman Bey'in isteği ve ısrarıyla, Hüseyin Cemil olur.

2 *Babam Cemil Meriç*, İnsan, İstanbul 2018, s. 279.

3 Ümit Meriç, *Babam Cemil Meriç*, s. 18.

4 Ümit Meriç, *Babam Cemil Meriç*, s. 18.

5 Cemil Meriç, *Jurnal*, Cilt 2, 1966-83, İletişim, İstanbul, 1993, s. 121.

6 Cemil Meriç, *Jurnal*, Cilt 2, 1966-83, s. 121.

7 Cemil Meriç, *Jurnal*, Cilt 2, S. 83-84.

" (...) Mektep bahçesinde oynayan çocuklar vardı. Ben yalnızdım ve yabancıydım. Yabancı yani düşman. Dilim başkaydı ve gözlüklerim vardı. Kör dediler. Ben bu kelimenin kuduz köpek dişlerine benzeyen temasını ruhumda kırk yıl önce duydum."

Hüseyin Cemil'e yıllar önce *zalimane* bir şekilde hakaret edenler sanki bizmişiz gibi başlarımız önümüze düşüyor; birer suçlu gibi hissediyorduk kendimizi. O ise, başı olabildiğince dik ve mağrur bir eda ile yürüyordu aramızda.

Birden, "Goethe" diye tekrar başlıyor konuşmaya; böylece, bugünün esas konusuna girmiş oluyordu bu sözlerle: "Goethe aradığı kardeş ruhu Hâfız'da buldu. Rind ve bilge, coşkun ve şuurlu, hem zevke hem feragate susuz Hâfız'da." Bir müddet düşüncelerini toparlar gibi sustuktan sonra devam ediyor: "Şâir, Firdevsî'yi sevemezdi. Anlayamazdı çünkü. Sadece şaşkınlık duydu karşısında. Mevlânâ, şekle perestiş eden Goethe'yi ancak zenginliği ve ifadesindeki tatlılıkla çekebilirdi. Tanrı sevgisi ile mest bir mutasavvıf Alman şâirine bir şey söylemiyordu. Divân'ın iki kaynağı var: Hâfız'la Züleyhâ. Züleyhâ, şâirin batılı sevgilisi: Marianne von Willemer."[8]

Goethe'nin, *aradığı kardeş ruhunu Hâfız'da bulması* ilginçti gerçekten. Üstad bu betimlemesine şu sözlerle açıklık getirdi hepimizi ayrı ayrı süzer gibi biraz bekledikten sonra:"*Divan*'da Doğu, yaşanmış bir kültür olayı. Hâfız bir düşünce tarzının kalıbı ve modeli. Doğu uzak bir ülke olduğu için, Hâfız da yabancı olduğu için büyülemişti Goethe'yi. Şâir ezelî'yi ve mutlak'ı arıyordu. Günün fırtınalarından uzaklaşmak isteyen ihtiyâr Goethe sevgilisini bunun için Doğu'da dolaştırır."[9]

Hâfız'ın *hicri sekizinci asırda (XIV) İran'da yetiştiğini, fikirlerindeki kuvveti, görüşlerindeki hususiyeti, hele edasındaki rintlik bakımından bütün şarkın en lirik şairlerinden biri sayıldığını ve şöhretinin gün geçtikçe* hem *doğuya ve* hem de *batıya yayılmış* olduğu bilgisine az çok sahiptik.[10] Onun, *Farsça şiir yazanların yanı sıra muhtelif coğrafyalarda çeşitli dillerde şiir yazan şairleri de etkilediğini, divanı yıllarca medreselerde, Avrupa, Amerika ve ülkemiz de dâhil olmak üzere çeşitli üniversitelerde ders kitabı olarak okutulduğun*dan da haberdardık.[11] Ama *Goethe* aradığı *kardeş ruhu Hâfız'da buldu* ifadesini ilk kez burada, Üstad Cemil Meriç'ten duyuyorduk ve bu da; bu toplantının, bu yürüyüşün en anlamlı bölümüydü.

"*Divan*'a dönelim.." diye devam ediyor Üstad o nefis Türkçesiyle: "Bir mektubunda şöyle der Goethe: "İslam dini, İslam mitolojisi, İslam gelenekleri yaşama uygun düşen bir şiir ilham ediyor bana: Allah'ın -sırrına varılmaz- iradesine teslimiyet, dünyanın bir karar üzre durmayan yaşayışı karşısında rindâne bir tavır, iki dünya arasında yalpa vuran sevgi, saflaşan ve bir mecazda ifadesini bulan gerçek.. Bir ihtiyara yetmez mi bütün bunlar?"[12]

Harika konuşuyordu Cemil Meriç. Verdiği bilgiler çok kıymetliydi. Goethe'yi de Hâfız'ı da o denli içselleştirmişti ki, anlatmıyordu da yaşıyordu konuştuklarını âdeta. Biz büyülenmiş gibiy-

8 Cemil Meriç, *Kırk Ambar*, Ötüken, İstanbul, 1980, s. 25.

9 Cemil Meriç, *Kırk Ambar*, s. 24.

10 Hâfız-ı Şirazî/Hafız Dîvânı, Abdülbâki Gölpınarlı, İş Bankası, İstanbul, 2011. Önsöz.

11 Hâfız Divanı/ Hâfız-ı Şirazi, İsmail Söylemez, Kapı, İstanbul, 2020. Önsöz.

12 Cemil Meriç, *Kırk Ambar*, s. 25.

dik. Önümüze konulan fincanları neden sonra fark ediyoruz şaşkınlıkla. (O sırada bahçenin alt tarafında, bir köşeye karşılıklı konulmuş banklarda oturuyorduk.) Çay servisini Ümit Hanım (Meriç) yapıyordu orta yaşlardaki bir kadının yardımıyla; evin hizmetlisi olmalıydı. Ümit Hanımın yüzü, "Çocuklar ne iyi ettiniz gelmekle," der gibi tebessümle ışıldıyordu.

"*Divan*'dan sonra, taklitçiler kafilesi.. Goethe'nin açtığı çığırda dikkate lâyık iki eser: Nietzsche'nin *Zerdüşt*'ü ile Stefan George'un *Asma Bahçeler*'i. *Zerdüşt* Doğudan çok Batı; üslûbu yapan, parsilerin ifşâları değil, Luther'in Kitab-ı Mukaddes'i. *Asma Bahçeler* için de aynı şeyi söyleyebiliriz."[13]

Çay faslı biterken Üstad da bitiriyor konuşmasını son bir bilgiyle: " Şimdi de on dokuzuncu asır Fransa›sının Üniversel Kamus'undan tanıyalım *Divan*'ı": "1819'da yayımlanan Divan, Doğu şiirlerinin ölçüsüne, veznine, ahengine uydurularak yazılan şiirler mecmuası. Gençliğinde İbranice ile Arapça (?) öğrenen Goethe ihtiyarlığında Doğu ile uğraştı. Sylvestre de Sacy ile münasebet kurdu. Marco Polo'nun, Tavernier'nin, Chardin'in Seyahatnamelerini okudu. Tepeden tırnağa doğululaştı. Şiirlerini okurken onu başında sarık, sırtında geniş bir kaftan, esrar nargilesini tokurdatıyor sanırsınız. Ama ruhen hep Almandır. (…) Divan'ın sonunda doğu tarihi, doğu yaşayışı, doğu dini ve edebiyatı üzerine zengin notlar vardır. Panteizmi monoteizmde, Tanrı aşkını insan aşkında eriten İran mistisizmi büyüler Goethe'yi. Hegel Divan'ı çok beğenir; tarihçi Gervinus, yere batırır."[14]

Aslında daha konuşacaktı belki de Üstad lâkin istirahat saati gelmiş olmalıydı. Çünkü Ümit Hanım biraz ilerimizde durmuş, dikkat çekmemeye çalışarak *babacığının* konuşmasına son noktayı koymasını bekliyordu, sabırla.

Müthişti Cemil Meriç; duruşuyla, konuşmasıyla, yürüyüşüyle gerçekten de müthişti!

Sonra vedalaşıyor ve şehrin kalabalığına karışıyoruz sessizce…

Kaynakça:

Sefa Kaplan, *Gözleri Görmeyen İki Adam/Cemil Meriç-Jorge Luis Borges*, Everest, İstanbul, 1. Basım, 2016.

Ümit Meriç, *Babam Cemil Meriç*, İnsan, İstanbul 2018.

Cemil Meriç, *Jurnal*, Cilt 2, 1966-83, İletişim, İstanbul, 1993.

Cemil Meriç, *Kırk Ambar*, Ötüken, İstanbul, 1980. S. 25.

Hâfız-ı Şirazî, *Hafız Dîvânı*, Abdülbâki Gölpınarlı, İş Bankası, İstanbul, 2011.

Hâfız-ı Şirazi, *Hâfız Divanı*, İsmail Söylemez, Kapı, İstanbul, 2020.

"Divan'a dönelim.." diye devam ediyor Üstad o nefis Türkçesiyle: "Bir mektubunda şöyle der Goethe: "İslam dini, İslam mitolojisi, İslam gelenekleri yaşama uygun düşen bir şiir ilham ediyor bana: Allah'ın -sırrına varılmaz- iradesine teslimiyet, dünyanın bir karar üzre durmayan yaşayışı karşısında rindâne bir tavır, iki dünya arasında yalpa vuran sevgi, saflaşan ve bir mecazda ifadesini bulan gerçek.. Bir ihtiyara yetmez mi bütün bunlar?"

13 Cemil Meriç, *Kırk Ambar*, s. 25.

14 Cemil Meriç, *Kırk Ambar*, s. 25.

İdrak Ufkumuzu Aydınlatan Adam: Cemil Meriç

Mülayim Sadık KUL

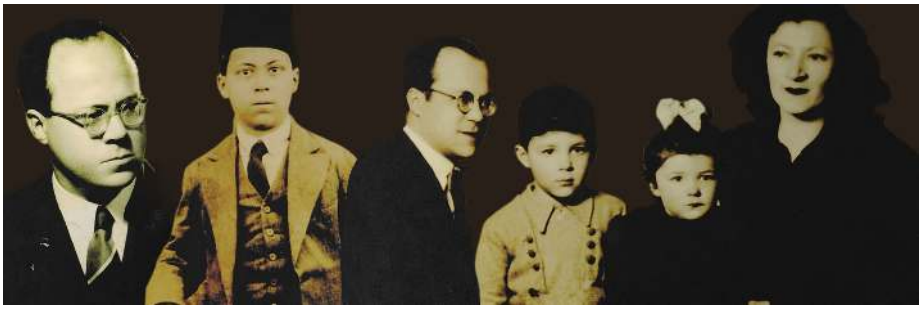
Besmele, hamdele ve salveleden sonra.

Cemil Meriç deyince aklımıza ne gelir? Tarihçi, sosyolog, Batı-Doğu uzmanı, modern görüşler ve kadim medeniyetler hakkında söz sahibi, romancı ve edebiyatçı, kendi çağını bilen ve gelecek hakkında sağlıklı öngörülere sahip büyük bir düşünür. Son dönemde gözlerinin feri biterken tüm gönül ve fikir dünyamızı aydınlatacak kadar geniş ufka sahip bir entelektüel. Her okuduğunuzda ufkunuzu genişleten ve bir Müslüman olarak hayata ve hadiselere nasıl bakmamız gerektiğini hatırlatan bir münevver. Dolayısıyla Cemil Meriç, zihnimize tek bir sıfatla sığdırılamayacak kadar büyük, çok katmanlı bir "hakikat işçisidir." O, gözlerindeki ışığı kaybettikçe gönül dünyasının kapılarını sonuna kadar açan ve o kapıdan içeri girenleri muazzam bir irfan hazinesiyle karşılayan münekkit bir kılavuzdur.

Bir Müslüman olarak bize bıraktığı en büyük miras; idrakimize giydirilmek istenen her türlü deli gömleğini reddedip hakikatin o engin ve sınırsız sahrasında korkusuzca yürümektir.

Ölenin arkasından hayırla yâd etmek hem Efendimizin tavsiyesi hem de kadim kültürümüzün güzel bir geleneğidir. Cemil Meriç deyince yine aklıma ondan kalan birkaç resim ve farklı değerlendirmeler gelir. Geçte olsa okuma fırsatı bulduğum gönül ve zihin dünyamı genişleten kitaplar gelir. Nihayetinde kızı Ümit hanımefendi başta olmak üzere onun hakkında yazılan hatırat ve değerlendirmeler.

Kırk Ambar kitabının kapağındaki feri az gözlerle okumaya çalıştığı resim herhalde zihnimde en berrak olanıdır. Bu haliyle Allah'ın

"Oku!" emrine ittiba etmenin gayreti canlanır gönlümde. Ömrünü okumak ve yazmakla geçirmiş Batı'ya olduğu kadar kendi kadim kültürüne da vakıf, kendi şahsına münhasır büyük bir kalem. Onun imtihanı da son yıllarında göz nurundan mahrum kalmak şeklindedir. Buna rağmen ne okumaktan ne de yazmaktan geri durmamıştır. Yolumuzu aydınlatmak için on iki cilt telif eser yanında sekiz cilt tercümeyi ümmete hediye etmiştir. Kızı başta olmak üzere fedakâr talebeleri onun okuyan gözü olmuşlardır.

İsmail Kara'dan okuduğum merhumun cenazesinde bazı şahısların onunla ilgili anekdotlarını da unutmuş değilim. Yani Cemil Meriç sadece İslami camiada tabiri caizse İslamcı olarak bizden biri olması yanında farklı çevre ve mahfillerde de farklı yönleriyle tebarüz etmiş biri gibidir. Batı hayranı mahfillerde de, İslami camiada da aynı anda hem "bizden" hem de "yabancı" gibi durabilmesi, aslında onun o meşhur muhteşem münzevi kimliğinin bir sonucu olsa gerek. Bu da ister istemez meşhur Arapça darbı mesel olmuş sözü akla getirir. "Tesmeu bilmuîdi hayrun min en terâhu" (Muîdî'yi duyman, onu görmenden daha hayırlıdır) sözü, Cemil Meriç özelinde çok katmanlı bir mana kazanıyor. Meriç, eserlerinde o kadar heybetli, o kadar kusursuz ve o kadar "hakikat bekçisi" bir dil kurar ki, onu kanıyla canıyla, insani zaaflarıyla ve keskin öfkesiyle karşısında gören birinin hayalindeki idealleşmiş abide sarsılabilir. Aslında bu belki her birimiz ve her düşünür için geçerli olabilecek bir durumdur. Birçok insanı yapıp yazdıklarıyla gözümüzde idealleştiririz. Çoğu zaman da onlarla tanışmak içimizdeki sevgi ve saygıyı daha fazla artırmayabilir.

Benim İsmet Özel'le ve merhum Sezai Karakoç'la olan muhabbetim bu cinstendir. İnsan şahıs olarak yaklaşmaya çalıştığında bazen sevdiklerinden daha da uzaklaştığını hisseder. Bu sebeple istifade edilen güzel insanlarla tanışayım diye zorlamak bazen beklenmeyen hayal kırıklıklarına sebebiyet verebilir. Bunun tersi Efendimiz ve onun gerçek mirasçıları olan Kur'an'ın tabiriyle Rabbânî âlim ve düşünürlerdir. Zira onların konuşması kadar sükûtu da bize ilham verir ve yol gösterir.

Cemil Meriç, Sezai Karakoç, Necip Fazıl gibi kalem ve gönül ehli güzel insanlar görevlerini büyük ölçüde tamamlayıp bizim gönül labirentlerimize ışık tutacak eserler verip gittiler. Dolayısıyla bizim neslimizin üzerindeki tesir ve faydaları sayılamayacak kadar çoktur. Rabbim yazdıklarını kendilerine sadaka-i cariye olarak kabul etsin, kabirlerini ve ahiretlerini aydınlatsın.

Cemil Meriç birçok konuda oriji-

O, gözlerindeki ışığı kaybettikçe gönül dünyasının kapılarını sonuna kadar açan ve o kapıdan içeri girenleri muazzam bir irfan hazinesiyle karşılayan münekkit bir kılavuzdur.

Cemil Meriç, Sezai Karakoç, Necip Fazıl gibi kalem ve gönül ehli güzel insanlar görevlerini büyük ölçüde tamamlayıp bizim gönül labirentlerimize ışık tutacak eserler verip gittiler. Dolayısıyla bizim neslimizin üzerindeki tesir ve faydaları sayılamayacak kadar çoktur. Rabbim yazdıklarını kendilerine sadaka-i cariye olarak kabul etsin, kabirlerini ve ahiretlerini aydınlatsın.

nal fikirleri olan ve düşüncelerini veciz bir şekilde ifade kudretine sahip yazarlarımızdan birisidir. *İdeolojiler şuurumuza giydirilen deli gömlekleridir* ifadesi, bunlardan sadece birisidir. (*Kırk Ambar*, II/291) Meriç bu ifadeyi bazen "İdeolojiler, uçsuz bucaksız bir hakikatin üzerine gerilen perdelerdir ve Batı'nın bize giydirdiği deli gömlekleridir," şeklinde daha geniş bir bağlamda da kullandığını biliyoruz. Kamus namustur! sözü de aynı şekilde bir çok manayı içerisinde barındıran veciz bir ifadedir. "Kâmusa uzanan el namusa uzanmıştır. Her mukaddesi yıkan Fransız İhtilâli tek mukaddese saygı göstermiş: Kâmusa." (*Bu Ülke*, s. 19.) Bu Cemil Meriç'in dil ile kimlik arasında kurduğu kopmaz bağın ete kemiğe dönüşmüş şeklidir. *Bu Ülke* isimli eserinde dile getirdiği ithal kavramlarla ilgili eleştirisini entelektüel tarihimizi sorguladığı *Mağaradakiler* kitabında sosyolojik bir zemine oturtur.

Cemil Meriç'in Batı'yı doğru tanımamıza katkıda bulunmak için çeviri yaptığı ve takdir ettiği oryantalistlerden birisi de Maxime Rodinson'dur. Bu makale İslam Düşünce Tarihi dersimde öğrencilerime okuttuğum önemli metinlerden birisidir. J. Schacht ve C. E. Boswort'un editörlüğünü yaptıkları 1974 yılında Londra'da yayınlanan *Legacy of Islam* adlı eserin orijinal adıyla *The Western Image and Western Studies of Islam* "Batı'nın İslam İmajı ve Batılı İslam Çalışmaları" başlığıyla yayınlanan ilk makalesi de budur. Maxime Rodinson'un *Das Bild im Westen und Westliche Islamstudien* adıyla Almanca'ya tercüme edilen bu makale Avrupa merkezci İslam algısını eleştiren ve Batı'nın gerçek yüzünü kendine hatırlatan önemli bir yazıdır.

Daha sonra gençliğimde okumak isteyip elime aldığım halde bir türlü bitirmeye muvaffak olamadığım *Mağaradakiler* kitabı gibi *Kırk Ambar*'da ancak ileriki yaşlarda okuduğum bir eserdir. Okuyanlar zaten bu iki ciltlik eserde ismiyle müsemma birçok önemli konunun ele alındığını bilirler. Cemil Meriç, "Lehçe-t-ül Hakayık" adını verdiği ikinci ciltte, Ali Şeriatı gibi Müslüman düşünürlerin yanında Yahudi asıllı Rodinson'un da eserlerini tanıtmış; araştırmacının kimliği ve çalışmaları üzerine geniş bir değerlendirme yapmıştır. Meriç, Rodinson'un "İslamiyet ve Kapitalizm" eseri üzerine de kafa yormuş, onun Marksist bir gelenekten gelmesine rağmen İslam dünyasının iktisadi yapısını anlama çabasındaki dürüstlüğü her zaman vurgulamıştır.

Cemil Meriç'in Rodinson'a duyduğu ilgi ve onu tercüme etmesi rastgele bir tercih değildir. Meriç, Batı'yı "içeriden" eleştiren, kendi önyargılarıyla yüzleşebilen dürüst beyinlere büyük değer verirdi. Bu sebeple Maxime Rodinson ve makalesini ele aldığı bölüme başlık olarak Bir Müsteşrik'in "Mea Culpa"sı adını verir.

Latincede "benim hatam" veya "benim günahım" anlamına gelen *Mea Culpa*, Katolik geleneğinde bir günah itirafıdır. Meriç'in Rodinson'u ele aldığı bölüme bu ismi vermesi, Batılı bir müsteşrikin, Batı'nın İslam'a karşı yüzyıllardır süregelen sistemli çarpıtmalarını, önyargılarını ve entelektüel kibrini itiraf etmesini selamlamasıdır. Zira Rodinson bu çalışmasında, Ortaçağ'daki "Kâfir İslam" imgesinden, 19. yüzyıl-

daki "Egzotik İslam" imgesine ve nihayet modern dönemin "Tehdit İslam" imgesine kadar olan süreci deşifre eder.

Cemil Meriç 1915'te Pariste doğup 2004'te Marsilya'da ölen Rodinson'un, önceleri inanmış bir militanken daha sonra neden "bağımsız Marksist" olduğunu sorgular? Meriç için Marksizm de dâhil olmak üzere tüm ideolojiler, başlangıçta dünyayı anlamak için birer anahtar gibi görünse de, zamanla birer "deli gömleğine" dönüşür. Rodinson'un Fransız Komünist Partisi'nden kopuşunu, o deli gömleğini yırtıp atma çabası olarak okur. Meriç'e göre Rodinson, partinin emirlerine itaat etmek yerine, hakikatin emrine girmeyi seçmiştir. Meriç'in Rodinson'da gördüğü ve sorguladığı asıl şey, bir entelektüelin evrimidir. Rodinson, 1958'de partiden ihraç edildikten sonra namuslu bir bilim insanı olarak yoluna devam etmiştir. Meriç, Rodinson'un bu dönüşümünü, Batılı bir aydının kendi putlarını kırması olarak değerlendirir.

Rodinson İslam hakkında bilgilerini bizatihi bu topraklarda yaşayarak kazanmaya çalışmıştır. Bu sebeple Müslümanları kendilerinden değil de sadece kitaplardan tanımaya çalışan oryantalistlerin yanlış yaptıklarını söyler. Cemil Meriç'in de yazısında belirttiği gibi Rodinson aynı zamanda *Muhammed* (1961), *İslamiyet ve Kapitalizm* (1966), *İsrail ve Arap Direnişi* (1969), *Marksizm ve Müslüman Dünya* (1972) gibi önemli kitapların da müellifidir. Rodinson'u masa başı oryantalistlerinden ayıran en temel özellik, bilgisinin teorik bir kurgu değil, yaşanmış bir tecrübe olmasıdır. 1940-1947 yılları arasında Lübnan ve Suriye'de kalması, oradaki toplumsal dokuyu bizzat soluması, onun eserlerine ayrı bir ruh kazandırmıştır.

Çok kısa olarak kitaplarında ele aldığı konulara işaret etmemiz onun temel yaklaşımına da ışık tutmak niyetiyledir. Rodinson *Muhammed* adlı eserinde Peygamber'i, oryantalist paradigmanın aksine yaşadığı çağın sosyal ve ekonomik koşulları içinde, "insani ve tarihi" bir deha olarak resmeder. Rodinson'nun *İslamiyet ve Kapitalizm* adlı kitabının konusu Meriç'in en çok üzerinde durduğu meselelerden biridir. Rodinson, Max Weber'in "İslam kapitalizme (yani serbest ekonomiye) engeldir" tezini çürütür ve İslam dünyasındaki geri kalmışlığın dinden değil, tarihsel ve siyasi süreçlerden kaynaklandığını savunur. Rodinson, *İsrail ve Arap Direnişi* adlı kitabında Yahudi asıllı bir entelektüel olmasına rağmen, İsrail'in sömürgeci politikalarını eleştirecek kadar "entelektüel namus" sahibi bir şahsiyettir. Bu duruş, Meriç'in ona duyduğu saygının en önemli sebeplerinden birisidir. *Marksizm ve Müslüman Dünya* adlı eserinde ise İdeolojiyi İslam coğrafyasına zorla giydirmek yerine, bu coğrafyanın kendi dinamikleriyle ideoloji arasındaki gerilimi inceler.

Ernest Renan ile sistemleşen ve Max Weber ile sosyolojik bir kılıfa bürünen "İslam ilerlemeye engeldir" iddiası, Batı'nın kendi karanlık Ortaçağ tecrübesini Doğu'ya yansıtma çabasıdır. Bu anlayışa göre İslam, akıl ve bilim karşıtı, kaderci bir yapıdır. Ancak Maxime Rodinson, bizzat Müslüman coğrafyasında yaşayarak elde ettiği verilerle, geri kalmışlığın fatura-

Meriç için Marksizm de dâhil olmak üzere tüm ideolojiler, başlangıçta dünyayı anlamak için birer anahtar gibi görünse de, zamanla birer "deli gömleğine" dönüşür.

Ernest Renan ile sistemleşen ve Max Weber ile sosyolojik bir kılıfa bürünen "İslam ilerlemeye engeldir" iddiası, Batı'nın kendi karanlık Ortaçağ tecrübesini Doğu'ya yansıtma çabasıdır. Bu anlayışa göre İslam, akıl ve bilim karşıtı, kaderci bir yapıdır. Ancak Maxime Rodinson, bizzat Müslüman coğrafyasında yaşayarak elde ettiği verilerle, geri kalmışlığın faturasını dine değil; siyasi istikrarsızlık, ticaret yollarının eksen değiştirmesi ve feodal yapılar gibi dış-tarihsel faktörlere keser.

sını dine değil; siyasi istikrarsızlık, ticaret yollarının eksen değiştirmesi ve feodal yapılar gibi dış-tarihsel faktörlere keser.

Cemil Meriç ise bu durumu bir "idrak tutulması" olarak görür. *Mağaradakiler* eserinde vurguladığı üzere, Batı bizi "rasyonellik" gibi kendi ürettiği pozitivist kavramsal kafeslere hapsederek kendi gerçeğimize yabancılaştırmıştır. Hem Rodinson hem de Meriç için Weber'in tezleri, hakikatin kendisi değil, Platon'un mağara duvarındaki aldatıcı gölgeleridir. Her iki düşünür de İslam'ın ekonomik ve bilimsel gelişmeye yapısal bir engel teşkil etmediğini, asıl sorunun dış şartlar ve dayatılan yanlış algı kalıpları olduğunu savunarak oryantalist paradigmayı temelinden reddederler.

Rodinson'un *İslamiyet ve Kapitalizm* eserinde Weber'e karşı sunduğu en somut delil, İslam'ın doğuşundan itibaren sahip olduğu "ticari rasyonalizm"dir. Rodinson, Batı'da rasyonalizmin ancak modern çağda geliştiği iddiasına karşılık, İslam hukukunun (fıkıh) daha 8. ve 9. yüzyıllarda sermaye ortaklığı, kredi işlemleri ve çek kullanımı gibi konularda son derece gelişmiş, "kapitalist ruh" ile uyumlu kurallar geliştirdiğini belgeler. Elbette İslam'ın hayata ve ticarete bakışı kapitalist dünya görüşüyle birebir değildir. Ama burada söz konusu olan ticaret ve bilimin serbest rekabetle gelişmesi anlamında serbest piyasa şartlarıdır. Yoksa kapitalist ruh ile İslam'ın dünya görüşü elbette farklıdır. Burada Rodinson'un ortaya koymaya çalıştığı, İslam'ın özünde ekonomik bir "mantıksızlık" olmadığı ve tam tersine dönemin en rasyonel sistemini kurduğunu gösterme gayretidir.

Cemil Meriç bu durumu, Batı'nın bize giydirdiği "irrasyonel (ve despot) Doğu" deli gömleğini yırtan bir hakikat olarak selamlar. Meriç'e göre, eğer bir durgunluk varsa bu dinin emrinden değil, Müslümanların "irfan" dünyasından kopup Batı'nın "kültür" mağarasına (hegemonyasına) hapsedilmesinden kaynaklanır.

Özetle, Rodinson'un tarihsel verileriyle Meriç'in felsefi derinliği birleştiğinde ortaya şu tablo çıkar: Batı, kendi gelişimini aklın ve modern medeniyetin gerektirdiği "evrensel tek yol" olarak sunmuş; Weber gibi düşünürler ise bu yolu meşrulaştırmak için İslam'ı böyle bir gelişmenin önünde yegâne "engel" olarak kurgulamıştır. Rodinson ve Meriç, bu kurguyu yıkarak İslam dünyasının kendi tarihsel dinamikleri içinde anlaşılması gerektiğini bize hatırlatır.

Cemil Meriç yer yer Rodinson'u da eleştirmekten geri durmaz. Genel manada takdir edip birçok görüşünü makul ve insaflı bulsa da onun hakkında şöyle bir değerlendirme yapmaktan da çekinmez: "Tekrar edelim, Rodinson da, birçok Avrupalı meslektaşı gibi, Arap dünyasını çok iyi tanımaktadır. Çağdaş şarkiyatın temel zaafı, Osmanlı'ya yabancı olmak. Bu itibarla, en ciddi, en tittiz araştırmalar bile, bizim için sadece birer kılavuz..." Cemil Meriç'in Rodinson'a dair yaptığı "Osmanlı'ya yabancı olmak" tespiti, aslında İslam düşünce hayatının en temel kırılma noktalarından birine parmak basar. Meriç, Batılı bir zihnin ne kadar dürüst olursa olsun, İslam dünyasını sadece Arap coğrafyası üzerin-

den okumasını eksik bulur. Onun gözünde Osmanlı, bütün eksikliklerine rağmen İslam'ın en son görkemli terkibi ve tecessüm etmiş halidir; dolayısıyla Osmanlı'yı ıskalayan bir analiz, gövdeyi görmeden sadece dalları incelemek gibidir.

Rodinson her ne kadar kapitalizm ruhunu bir hedef gibi ifade etse de kapitalizmi eleştirmekten de geri durmaz: "Bugün emperyalizmlerin en tehlikesi kapitalist emperyalizmdir... Başka ülkelere hâkim olmak istedikleri zaman, o milletin yöneticilerini elde ederek hedeflerine ulaşıyorlar. Başka bir deyişle, genel olarak, söz konusu olan, iktisadi bir emperyalizmdir."

Rodinson'un kapitalist emperyalizmi "yerel yöneticileri elde ederek hâkimiyet kuran iktisadi bir canavar" olarak tanımlaması, Cemil Meriç'in Batı eleştirisiyle birebir örtüşür. Bu, Batı'nın sadece silahla değil, yerli işbirlikçiler ve kültürel kodlar üzerinden gerçekleştirdiği bir "deli gömleği" giydirerek medenileştirme operasyonudur.

Elbette Rodinson ne kadar objektif ve tarafsız birçok doğruyu dile getirmişse de sonuç itibariyle onun bir Marksist olduğunu unutmamak gerekir. İtiraz edilebilecek pek çok iddiası söz konudur. Buna rağmen genel oryantalist çizginin dışına çıkabilmiş insaflı bir bilim adamıdır. Mesela Batı'nın İslam hakkında bir postulat ileri sürerek buna İslamiyet denmesini doğru bulmaz. Ama bu arada tecdid ve ihya anlayışının tarih boyunca geçerli bir süreç olduğuna değinerek bunun İslam'da değişmeyen çekirdek bir özün varlığına engel olduğunu söyler. Bu oryantalistlerin tek tip Homo İslamicus anlamında doğru bir itiraz olsa da bu İslam'ın ortak çekirdek bir özünün olmadığı anlamına gelir mi? İslam'da tecdid, asıldan kopmak değil; asıl olanı (değişmez özü) her çağın idrakine yeniden sunmaktır. Rodinson'un "değişmez bir öz yok" iması, onun maddeci metodolojisinin bir sınırıdır ve Meriç'in haklı olarak ona mesafeli durduğu noktalardan biridir.

İslamiyet hakkında: "İslamiyet evrensele açılan bir din. Muhatabı bütün insanlık. Peygamber'in *Veda Hutbesi*'nde ırkçılığa karşı, kavimler ve kavimlerin hakları arasında doğuştan gelme bir eşitsizliğin olduğunu vehmedenlere karşı sert ihtarlar bulmuyor muyuz? Yazık ki bu prensipler tarihin her döneminde uygulanmamış. Bütün dinlerin, bütün ideolojilerin ortak alın yazısı bu... Mühim olan bu prensiplerin açıkça belirtilmiş olması. İyi niyetli müminler her zaman bu prensiplere başvurabilirler, onlardan esinlenebilirler, uygun bir anda tatbik edilmelerini isteyebilirler." Yine İslam'la ilgili başka bir değerlendirmesinde: "Yaratıcı iyimserlik İslam'da başlangıçtan itibaren mevcut. İslamiyet, insan aracılığıyla zulümsüz bir toplum kurmayı emreder. Tabi Allah'ın inayetiyle ama insan aracılığıyla. Klasik İslamiyet asırlarca şeriatın zulmü önleyeceğine inanmıştır. Ama acaba Şeriat, adaletin gerçekleşmesi, zulmün önlenmesi için yeterli olmuş mudur? Görülüyor ki, arz ettiğimiz prensip ve değerler İslam'a hiç yabancı değildir. Sadece tarihin baskısıyla unutulur gibi olduklarında, yeniden canlandırılmaları yerinde olur."

Rodinson'un "tarihin baskısıyla unutulan değerlerin yeniden canlandırılması" dediği şey, aslında ümmetin üzerine çöken o "toz gaflet tabakası"dır. Rodinson bunu bir "fırsat" olarak görürken, İslam düşüncesinde bu durum, Kur'an'ın "İyiliği emretmek ve kötülükten sakındırmak" (Emr-i bi'l-ma'ruf ve nehy-i ani'l-münker) olarak yasalaştırdığı asli bir görevdir.

Bu sorumluluğun adı bazen *Allah'a davet etmekten daha güzel bir söz var mı?* fermanıyla, kimi zamanda *İnsanlık içinden çıkarılmış marufu emreden ve münkerden nehyeden bir topluluğun* her dönemde olma zaruretiyle Kelam-ı Kadim'de ifadesini bulmuştur.

Cemil Meriç işte bu kutlu davanın önemli bayraktarlarından biridir!

Müjdeler olsun Kur'an'ın bu davetine icabet edenlere!

Cemil Meriç'i Eleştirmek

Muhammet Sani ADIGÜZEL
Prof. Dr., Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üni.

Cemil Meriç'in *Umrandan Uygarlığa* adlı eserinde "Zavallı Türk inteli-jansiyası! Kimlerin peşinden gitmiş. Düşmanları dost, dostları düşman tanımış. Peygamber'in adını anmaya cesaret edemeyen bir Efganlıyı Peygamber kadar saygıya layık görmüş." (Meriç, 1996, 77) şeklinde biten "Cemâleddin Efganî Dosyası" başlıklı bir yazısı vardır. Daha önce *Hareket* dergisinde yayınlanan bu yazının, daha doğrusu "Dosya"nın tekemmül etmemiş olduğu gerekçesiyle Selâhattin Kılıçarslan [Hayreddin Karaman] tarafından bir yazı daha kaleme alınır:

Hareket'in 83. sayısında [Kasım 1972] üstad Cemil Meriç'in "Cemaleddin Efganî Dosyası" serlevhalı bir yazısı çıkmıştı. Üstad bu yazısında daha çok Efganî'nin Renan'a verdiği cevaba dayanarak onu ağır bir dille yeriyor ve mahkûm ediyordu. Bu yazı bazı dergi, gazete ve kitaplara aynen veya kısmen aktarıldı, birçok itham ve iddiâlara mesned kılındı, nihayet Efganî'nin tekfîrine kadar gidildi. Halbuki — kanaatimizce — dosya tekemmül etmemiş idi, bazı evrak (vesâik) noksandı, tekemmül etmemiş bir dosyaya istinad eden hükmün malûl olacağı da aşikâr idi." (Kılıçarslan, 1974, 613).

Kılıçarslan "Giriş" bölümünde belirttiği gibi "Dosya"ya eksik bulduğu bazı bilgi ve belgeleri ekledikten, kendi ifadesiyle dosyayı tekemmül ettirdikten sonra şöyle bir sonuca ulaşır:

"Kırk iki yıl gece gündüz Müslümanların istiklâl, hürriyet, kalkınma ve birleşmeleri için çalışan, yer, yurt, mülk edinmeden dünyayı dolaşan, tahtlar yıkıp tahtlar kuran Âkifler, Aksekiler, Abduhler, İkballer, Numan Şiblîler ve daha niceleri üzerinde derin tesirler icrâ eden bir kişinin dosyasının eksik kalmasına ve hakkında yanlış hüküm verilme-

sine gönlümüz razı olmadığı için bu yazıyı kaleme aldık. Bir kişi hakkında nihaî hükme varmadan önce en azından eserleri ile leh ve aleyhinde yazılan ve söylenenlerin gözden geçirilmesi gerekir. İslâm'da tekfîr (birisine kâfir demek) hedefini bulmamışsa geri tepen bir silâhtır, sû-i zan ve gıybet haramdır, fâsıkın haberinin tetkik edilmeden kabulü yasaktır. Bizim Efganî ve Abduh ile alâkamız İslâm için çalıştıklarına inandığımız binlerce İslâm âlim ve mücâhidi ile alâkamızdan farklı değildir." (Kılıçarslan, 1974, 619-620).

Kılıçarslan'ın "Âkifler, Aksekiler, Abduhler, İkballer, Numan Şiblîler ve daha niceleri derin tesirler icra eden" Efganî eleştirisine gönlü razı olmaz. Ebru Karadeniz ise, bu isimlere "daha niceleri" arasından bir isim daha ilave eder: Said Nursi. Nursi, Efganî için "İtttihad-ı İslâm meselesinde selefim." demiştir. Karadeniz'in halefe beslediği muhabbeti selefte esirgeyen Meriç'i eleştiri yağmuruna tutar:

"Yazarın, "Cemaleddin Afganî Dosyası" başlıklı yazısında; Cemaleddin Afganî hakkında eksik malumatlı, yanıltıcı bilgilere -tabiri caizse kulaktan dolma bilgilere- inandığı görülmektedir. Meriç'in, Said Nursi'ye gösterdiği muhabbet bilinmektedir. Ancak Meriç, Said Nursi'nin "Afganî'yi, İtttihad-ı İslâm meselesinde selefim, diyerek sitayişle anar." (Karadeniz, 2008: 50) olduğunu bilmemektedir. Afganî hakkında bu türden ithamlar yapmadan önce Meriç'in iyi bir araştırma yapması gerekirdi. Onun nasıl biri olduğu, öğrencisi Muhammed Abduh'a bakarak da çıkarılabilir. Ne yazık ki Meriç; Afganî'den bahsederken İran Şehinşahı'nın, yeniden dirilen İslam Hareketi'nin öncüsü isimlerinin en tehlikelisi olarak kabul ettiği Afganî'yi karalamak için finanse ettiği/edilen "Vesikalara" inanmıştır (Öz, 2010: 356). *Renan Müdafası* üzerinden Namık Kemal aracılığıyla Afgani'yi eleştirir. Meriç, yazısında bir olayı da dipnot olarak alır. Darülfünûn-ı Osmanî'nin açıldığı günkü konferansı anlatır. Bu olayda da aceleci davranmış, ayrıntıya inmeden Afganî'yi itham etmiştir. "Zamanın Şeyhülislamı, Cemaleddin'in fikirlerini, özel menfaatine aykırı gördüğü için fena hâlde kızıyor, zavallıyı gözden düşürmek için vesile arı-

Cemil Meriç'in Umrandan Uygarlığa adlı eserinde "Zavallı Türk intelijansiyası! Kimlerin peşinden gitmiş. Düşmanları dost, dostları düşman tanımış. Peygamber'in adını anmaya cesaret edemeyen bir Efganlıyı Peygamber kadar saygıya layık görmüş." (Meriç, 1996, 77) şeklinde biten "Cemâleddin Efganî Dosyası" başlıklı bir yazısı vardır.

yordu der Âkif. Şeyhülislam, aradığı vesileyi Afganî'nin Darülfünûn-ı Osmanî'nin açıldığı gün 'fenlerin ve sanatların teşviki'ni yapması üzerine bulunur. Çünkü şeyhülislam, Afganlı'nın "Nübüvvet bir nevi sanattır." dediği şayiasını yaymaktadır." (Karadeniz, 2008: 50) Hatta Afganî'yi yermek için şu cümleleri yazar: "Namık Kemal müdafaanamesi taarruz, Cemaleddin'in mektubu teslimiyet. Namık Kemal, öfke ve küçümseyiş. Cemaleddin, terbiye ve makyavelizm." (Meriç, 1996: 69)" (Karadeniz, 2018, 83-84)

Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi "Cemâleddin Efgānî" maddesini Hayreddin Karaman yazar. Karaman, "Amerika'dan İngiltere'ye kadar Batı'da, Mısır'dan Hindistan'a kadar Doğu'da yaptığı seyahatler, etkilediği şahıslar ve zümreler, karıştığı olaylar ve hareketler, geride bıraktığı eserler ve öğrencilerle XIX. yüzyıl İslâm dünyasının düşünce ve siyaset hayatında önemli yeri bulunan Efganî'nin hayat hikâyesinde hâlâ aydınlatılması gereken noktalar mevcuttur." cümlesiyle başladığı söz konusu maddenin hayat hikâyesi kısmını "Efgānî yakalandığı kanserden kurtulamayarak 9 Mart 1897'de İstanbul'da vefat etti ve Maçka'da Şeyhler Mezarlığı'na defnedildi. Şimdiki içi boş kabri, 1926 yılında Charles Cron adlı bir Amerikalı tarafından yaptırılmıştır. 1944 yılında Afganistan hükümetinin isteği üzerine kemikleri nispet edildiği yere (Afganistan) nakledilmiştir." cümleleriyle bitirir (Karaman, 1994).

Karaman'dan Kuran'a geçilebilir. Kuran, "Türk Adı ve Türklük Kavramı" adlı yazısında, "Efganî'nin öldüğü yıl doğan bir eserden söz eder: "Cenge Giderken". Kuran'a göre "Cenge Giderken" yeni bir edebiyatın doğuşunu haber veren bir şiirdir:

"Osmanlı aydın çevresinde Türklük kavramının yayıldığı ve Türklükten ilham alan yeni bir edebiyatın doğduğu görülür. Mehmet Emin Yurdakul'un, 1897 Osmanlı-Yunan savaşı münasebetiyle yazdığı ve ilk olarak Selanik'te yayınlanan "Cenge Giderken" şiiri şu bunu açıkça belgeler:

"Ben bir Türküm, dinim, cinsim uludur
Sinem, özüm ateş ile doludur
İnsan olan vatanının kuludur
Türk evladı evde durmaz, giderim" (Kuran, 2013, 71)

Yurdakul bu şiiriyle Efganî'nin takdirini kazanır. Efganî'nin ondan asıl istediğiyse başkadır. Edebî inkılap yapan bu şiirin siyasi inkılap "inkılap" versiyonudur (Akçura, 1981). Türk inkılabının, bir başka deyişle, yeni Türk devletinin öncüleri arasına giren Efganî'nin "kavmini ileri süren" Yurdakul'dan istediği, daha sonra "kavmini ileri sürmeyi küfür gören" Ersoy tarafından yerine getirilir. Bir şiirinde, "Asım"da, "Arnavutluk" ne demek? Var mı şeriatte yeri? / Küfr olur başka değil, kavmini sürmek ileri!" (Ersoy, 2021, 550) diyen Safahat şairinin inkılap talebi şöyledir:

"– Şimdi Asım, edebiyatı bırak, bir tarafa;
Daha ciddi işimiz var, geçelim başka lafa.
Galiba söylediğim yoktu? Evet, hiç yoktu:
Mısır'ın en muhteşem üstadı Muhammed Abduh,
Konuşurken neye dairse Cemâleddin'le;
Der ki tilmîzine Afganlı:
– Muhammed, dinle!
İnkılâb istiyorum, başka değil, hem çabucak,
Öne bizler düşüp İslâm'ı da kaldırmazsak,
Nazariyyât ile bir şeyler olur zannetme..." (Ersoy, 2021, 804)

Karaman ve Karadeniz'den önce Efganî'yi savunan Ersoy'dan sonra tekrar Meriç'e dönülebilir:

"Vesikalara eğilmek, yerli ve yabancı tahriflerin, yerli ve yabancı tahriplerin, yerli ve yabancı cehaletlerin karışık bir yumak hâline getirdiği tarihi bütün ihtişamı ile tanımak, fetihlerin en büyüğü, cihatların en mukaddesi. Çehremi, benliğimi kim tanıtacak bana? Bu isli, bu sırları dökülmüş ayna mı tarih? Heyhat, atılacak her adım, bir uçuruma sürükleyebilir insanı, uçuruma yani yasak bölgelere. Kimse boğayı boynuzlarından yakalamağa cesaret edemiyor. Boğanın boynuzları: kanunlar. Düşünce bir serdengeçtilik. Düşman: kendimiz. Bu hadım edilmiş idrakle, bu "izinli" hürriyetle kalkınmak mümkün mü? "Zehi tasavvur-u bâtıl, zehi hayal-i muhâl". Kimden korkuyoruz? Kendi boşluğumuzdan, kendi aczimizden, kendi sersemliğimizden. Bir medeniyet, bu çapta bir gafleti ancak tarihten silinerek ödeyebilir.» (Meriç, 2023, 474-475)

Meriç'in "Kimse boğayı boynuzlarından yakalamağa cesaret edemiyor. Boğanın boynuzları: kanunlar." şeklinde yaptığı eleştirinin Kaşgârlı Mahmud'da bir karşılığı vardır. "Dîvânu Lugâti't-Türk"teki "**müŋüz**", "**müŋüz müŋüz**" maddeleri ve bu kelimeye örnek verilen "**Süsege.n u.dka Teŋri müŋüz birme.s**. Anlamı: Süse-

ğen sığıra Allah boynuz vermez." şeklindeki atasözü konuya açıklık getirir gibidir:

"müŋüz bütün hayvanların boynuzu.

müŋüz müŋüz bir çocuk oyununun adı. Irmak kıyısında diz çökerek otururlar. Bacaklarının arasını ıslak ve akıcı kumla doldururlar. Sonra elleriyle ona vururlar; birisi **müŋüz müŋüz** (der) ki "boynuz boynuz" demektir. Ona **nē müŋüz** diye sorarlar ki "hangi boynuz" demektir. O da boynuzlu hayvanları sırayla arkaya arkaya saymaya başlar. Diğerleri de tekrar eder. Hayvanları sayarken arada deve, eşek gibi boynuzu olmayan bir hayvanın adı geçer. Aralarından bunu söyleyeni suya atarlar. Atasözü: **Süsege.n u.dka Teŋri müŋüz birme.s**. Anlamı: Süseğen sığıra Allah boynuz vermez. Bu, insanlara eziyet edeceği bir şey isteyip de onu elde edemeyen için söylenir." (Kaşgârlı Mahmud, 2014, 495)

Meriç, "Bu Ülke" adlı eserine, Daniel De Foe'nun "Hakikati bulan, başkaları farklı düşünüyor diye, onu haykırmaktan çekiniyorsa hem budala hem de alçaktır. Bir adamın "Benden başka herkes aldanıyor." demesi güç şüphesiz; ama sahiden herkes aldanıyorsa o ne yapsın?" sözüyle başlar ve bu sözden önce de Nef'î'nin "Sihâm-ı Kazâ"sını zikreder (Meriç, 2008, 75). Yine aynı şekilde söz konusu eseri de "Batı'nın ve Batıcıların canevine atılan kaza okları." olarak değerlendirir:

"Sonra *Bu Ülke*. Ve yuvaya dönen yolcu. Öfkeleri, acıları, inkisarlarıyla Cemil Meriç. Önce mefhumları aydınlatmaya çalıştım: Sağ-sol, ilerici-gerici. Sonra, felâketlerimizin kaynağına eğildim: uydurma dil. Batı'nın ve Batıcıların canevine atılan kaza okları. *Bu Ülke* yarım asırlık tetebbuun bir sanatçı mizacından süzülen usaresi. Bir mesaj, daha doğrusu bir çığlık... kesif, dertli, derbeder." (Meriç, 2010, 542)

"Batı'nın ve Batıcıların canevine atılan kaza okları."nın sahibi, Efganî yazısıyla ilgili kendisine yöneltilen eleştirilere cevap vermediğini belirtmiştir: "İyi niyet sahibi bazı yazarlar, Cemaleddin ile ilgili yazımı insafsız buldular. Cevap vermedim. Niyetim sadece vesikaları konuşturmaktı." (Meriç, 2023, 229). Şayet cevap verseydi ne mi olurdu? "Sihâm-ı Kazâ" (Kaza Okları) hedefi tam isabetle vururdu:

> *"Bize kāfir dėmiş Müftī Efendi*
> *Tutalum ben dėyem ana Müselmān*
> *Vardukda yarın rūz-ı cezāya*
> *İkimüz de çıkaruz anda yalan"* (Nef'î, 2020, 271)

Kaynakça

Akçura, Yusuf (1981). Yeni Türk Devletinin Öncüleri. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.

Ersoy, Mehmet Âkif (2021). Safahat. haz. Necmettin Türinay. Ankara: TBMM Yayınları.

Karadeniz, Abdurrahim (2008), Mehmet Akif Özel Sayısı. Ankara: Hece Yayınları.

Karadeniz, Ebru (2018) "Umrandan Uygarlığa Üzerine" Türk Dili Dergisi. (Ocak). Yıl: 68, Sayı: 793.

Karaman, Hayreddin (1994). "Efgānî, Cemâleddin". TDV İslâm Ansiklopedisi. C 10, İstanbul.

Kaşgârlı Mahmud (2014). Dîvânu Lugât't-Türk. haz. (Ahmet B. Ercilasun, –Ziyat Akkoyunlu. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Kılıçarslan, Selâhattin (1974). "Cemaleddin Efgani Dosyası Üzerine". Hareket Dergisi. (Aralık). S 108.

Kuran, Ercüment, Türkiye'nin Batılılaşması ve Millî Meseleler. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.

Meriç, Cemil (1972). "Cemaleddin Efgani Dosyası". Hareket Dergisi. (Kasım). S 83

Meriç, Cemil (1996). Umrandan Uygarlığa. İstanbul: İletişim Yayınları.

Meriç, Cemil (2008). Bu Ülke. haz. Mahmut Ali Meriç. İstanbul: İletişim Yayınları.

Meriç, Cemil (2010). Kırk Ambar, Cilt 2, Lehçet-ül Hakayık. haz. Mahmut Ali Meriç. İstanbul: Ötüken Neşriyat.

Meriç, Cemil (2023). Kültürden İrfana. İstanbul: İletişim Yayınları. Nef'î (2020), Sihâm-ı Kazâ. haz. Furkan Öztürk. İstanbul: Dün Bugün Yarın Yayınları.

Öz, Asım (2010), Cemil Meriç Özel Sayısı, Ankara: Hece Yayınları

Said, Edward (1982). Oryantalizm (Doğubilim) Sömürgeciliğin Keşif Kolu. çev. Nezih Uzel. İstanbul: Pınar Yayınları.

Cemil Meriç Bu Ülkede

Mehmet KAHRAMAN
Dr.

"Yazarken bile daima bir başkasının aracılığına muhtacım"
(Cemil Meriç, Jurnal, C. 2, s. 106)

Bundan beş sene kadar önce Cemil Meriç üzerine bir yazı kaleme almıştım.[1] Orada Meriç'in, epey yerler ve mihraklar dolaştıktan sonra bu ülkeye döndüğüne vurgu yapmıştım. Şu sıralar onun kitaplarını bir daha gözden geçiriyorum. Fark ettiğim şöyle bir tablo var: Bizim dünyamız hariç büyük bir bilgi birikimi var. Bu, kırklı yaşlarında gözlerini kaybetmiş olmasına rağmen zamanında çok okumuş olmasıyla bağlantılıdır, diye düşünüyorum. Ancak sonradan çevresindekilerin okumalarıyla bu birikimin daha da büyüdüğünü tahmin ediyorum. Ama galiba başkalarının okumaları veya bilgilendirmeleri ne kadar sağlıklı olur, burada önemli bir kuşkum var. Bunun ilginç bir örneği Necip Fazıl'da ortaya çıkmıştı. O, Cemil Meriç gibi okuyamaz değil, okumazdı. Çevresindekilerin taşıdığı bilgileri alır ve onları ustalıkla kullanırdı. Bazı kitaplarında bunu sezebiliyorduk. Söz gelimi Muhammed Hamidullah ile ilgili kabul edilemez bir ifadesi olmuştu. Bir kitabında onun baidullah (yani Allah düşmanı) olduğundan söz eder. Hâlbuki rahmetli Hamidullah İslam tarihi ve özellikle de Hz. Peygamber ve dönemi üzerine birçok çalışmaları olan, çok gayretli bir bilim adamıdır. Bu, tamamen Necip Fazıl'ın başkalarından duyduğu bilgiler üzerine bina edilmiş bir konudur.

Jurnal'in birinci cildinde Cemil Meriç'in rastladığım bir ifadesi de beni oldukça şaşırttı.[2] Onun, Nef'î üzerine söylediklerini anlamakta zorlandım. Çünkü Nef'î, Türk Divan Edebiyatının övgüde ve yergide en usta

1 " Batıdan ve Doğudan Bu Ülkeye Dönen Adam: Cemil Meriç", www.İnsaniyet.net, 18.06.2021.

2 Jurnal, C. 1, s. 250.

şairlerinden biri olarak bilinmektedir. Meriç, Nef'î'nin bir sanatkâr olarak değerinin de farkında olmalı ki, onun için "*O, lafızlar dünyasının sultanı*" nitelemesini yapıyor. Ama bu cümlesinden önce söylediği sözler yenilir yutulur cinsten değildir. Nef'î'nin yergilerini dikkate alan yargısı şu ifadelerine yansıyor:

"*Nef'î'nin kucağında yaşadığı cemiyetle hiçbir ilgisi yok, davası yok, meselesi yok. Herhangi bir saray şâiri. Hükümdar havla diyor, havlıyor*."

Hâlbuki Nef'î hükümdar havla deyince havlamıyor.

Meriç de bunun öyle olmadığını fark etmiş olmalı ki hükümdarın hışmına uğradığını da söylüyor. Padişah kendisinin bir daha hiciv yazmamasını istediği hâlde, Nef'î Bayram Paşayı yine hicvediyor. Sonunda da boğularak öldürülüyor. Yani Nef'î hükümdarın emrini dinlemiyor. Bir de öldürülüşü ile ilgili olarak, şöyle bir ifadesi var: "*Medrese bu cinayete de yaldızlı bir fetva sundu. Nef'î'nin ef'i gibi katli vaciptir dedi.*" Bu konuda hiçbir kaynakta böyle bir bilgiye rastlamadım.

Doktora çalışmam[3], Divan Edebiyatı üzerine tartışmalar olduğu için, 1930 ila 1940 yılları arasındaki klasik edebiyatımıza karşı farklı tutumları incelemiştim. Cumhuriyet döneminde, bir Osmanlı dönemi edebiyatı olarak değerlendirilen ve diğer alanlarda olduğu gibi, bu edebiyatın da karalanması, terk edilmesi gerektiğini savunan birçok yazar, onu küçük düşürmek için ellerinden gelen bütün olumsuzlukları Divan Edebiyatına yapıştırmışlardı. Meriç'in alıntıladığım cümlesinde bu karalamaların önemli bir bölümü yer almaktadır. Aynı dönemlerde sağlıklı düşünenler de vardı. Onlar da bu edebiyatın savunmasını yapmaya çalışıyorlardı.

Divan Edebiyatının dâhileri arasında sayılan Fuzuli ve Nedim için de, Cemil Meriç, birinin damdan dama atlarken düşüp öldüğünü, Fuzuli'nin de sefalet içinde kıvrandığını gündeme getiriyor. Bu ifadelerde, Nef'î için söylenen karalamalar yok, ama aşağılama tavrını içeren bir bakış açısı var.

Meriç, ayrıca bu değerlendirmelerinin devamında bir batılı yazarla bir doğulu yazarı söz konusu ediyor. Bunlardan birisi Victor Hugo, diğeri de Namık Kemal'dir.

"*Bir Hugo'yu düşünün, bir Namık Kemal'i. Birincisi bir Amerikan iş adamı kadar metodik; altmış katlı bir abide, eseri. Abideyi altmış yılda tamamlıyor. Gözlerini eserinden ayırmayan usta bir mimar. İlhama iltifat ettiği yok. Her gün okuyor, her gün yazıyor. Arkadaşları da öyle. Hepsi ciddi, hepsi yüklendiği sorumluluğun farkında.*

Namık Kemal bir meteor gibi. İstanbul'da tek akademi var: meyhane."

Bu değerlendirmelerin tamamını, bir tek günlükten aldım: 01.10.1963. Günlüğün başlığı, "Kavramsal Toplumculuk, Osmanlı Şairi, Fransız Şairi"

Günlüğün bir sayfası daha çok sosyalizm üzerine kaleme aldığı düşüncelere ayrılmış. Şairlerle ilgili bölümse yarım sayfa bile tutmuyor.

Meriç, Hugo'yu göklere çıkaran ifadelerin yanında Nef'î, Fuzuli, Nedim ve Namık Kemal konusunda bütünüyle olumsuz diyebileceğimiz şeyler söylüyor. Nef'î'yi neredeyse yerin dibine batırıyor. Nedim'i, Fuzuli'yi ise ironik bir dille küçümsüyor. Namık Kemal'i de hafife alıyor. Namık Kemal, Meriç'e göre kenarımızdan geçip giden bir meteor. Başka hiçbir faaliyeti, becerisi, katkısı yok. Hâlbuki hayatı, mücadele ile geçmişti. Hem eser üretmiş, hem de kavga etmişti.

Osmanlı şairleri ile ilgili bu değersizleştirme ifadelerini, Cumhuriyetin ilk yıllarında Osmanlı'ya ait kişi ve kurumların karalanmasına yönelik çalışmaların baskın havasıyla yazılmış metinlere dayandığını düşünüyorum. Cemil Meriç, yönünü döndüğü ülkenin gerçeklerini yansıtan metinleri kendi okuyamayacak durumdaydı. Çevresinde yer alan kişiler kendisiyle neleri paylaşmışlarsa onlara uymuş, veya şöyle diyelim görüşlerini o bilgiler üzerine bina etmiş olmalı. Başka günlük, mektup ve yazılarında zaman zaman, en olumsuz tipleri bile anlayışla karşılayan bir düşünürün, bize ait değerleri küçümsemesini başka türlü bir yerlere oturtamıyorum.

Bütün bunları, yönünü bu ülkeye çevirdikten sonra yavaş yavaş oluşacak yeni bir bakış açısının gelişmesiyle daha olumlu bir çerçeveye oturmuştur umudunun gölgesinde söyleme cesaretinde bulunuyorum.

3 Divan Edebiyatı Üzerine Tartışmalar, Beyan Yayınları, İstanbul 1996; Akademik Kitaplar, İstanbul 2016; Babıali Kültür Yayıncılığı, İstanbul 2025.

Türkiye'de Sağ Düşüncenin Yeniden Üretimi ve Cemil Meriç

Faruk KARAARSLAN
Prof. Dr., Necmettin Erbakan Üni.

Cemil Meriç'in Türkiye'de sağ düşünce dünyasında dolaşıma giren kavramların neredeyse tamamına entelektüel bir derinlik kazandırdığını söylemek mümkündür. Bununla birlikte peşinen belirtmek gerekir ki Meriç, yalnızca sağ düşüncenin sınırları içinde kalan ve sağ hafızayı besleyen bir düşünür değildir. Aynı ölçüde, sol düşüncenin kavramsal çerçevesinin derinleşmesine de önemli katkılar sunmuştur. Buna rağmen bugün Meriç'in daha çok sağ düşünce dairesi içinde algılanması, düşünce dünyamızın tarihsel serencamını göstermesi bakımından başlı başına üzerinde durulması gereken bir olgudur. Şayet sol düşünce geleneği kendi içindeki muhafazakâr refleksleri bir ölçüde paranteze alabilmiş ve Meriç'in sol düşünceye yönelttiği eleştirilerle daha sahici bir hesaplaşmaya girebilmiş olsaydı, bugün sağ düşüncenin inşa ettiği Cemil Meriç kadar, sol düşüncenin inşa ettiği bir Cemil Meriç'ten de söz etmek mümkün olabilirdi. Çünkü hafıza ve gelenek, kendiliğinden var olan değil, belirli zihinsel ve ideolojik çerçeveler içinde inşa edilen yapılardır. Bu bağlamda, günümüzde bir düşünürün, fikrin ya da kavramın hangi paradigmatik konumdan ele alındığı; düşünce hafızasının ve geleneğinin şekillenmesi açısından hayati bir önem taşımaktadır.

Tanıl Bora'nın *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce: Muhafazakârlık (2003)* adlı eserde kaleme aldığı Cemil Meriç yazısında, sağ düşüncenin Meriç'i adeta tükettiğine dair eleştiriler dikkat çeker. Hatta metin büyük ölçüde muhafazakâr cenahın Cemil Meriç'i tükettiği fikri etrafında inşa edilmiştir. Bu noktada şu soru kaçınılmazdır: Sol düşünce,

Meriç'e ne ölçüde sahip çıkmış, onu ne derece kendi düşünce geleneği içinde yeniden üretmiş ve inşa etmiştir? Ya da sol düşünceye yaptığı katkılara rağmen, Meriç neden bu katkıları dolayısıyla sol düşünce dünyasında hak ettiği karşılığı bulamamıştır? Asıl mesele hem sağın hem de solun, Cemil Meriç'i tüketmek yerine onu komplekssiz bir biçimde yeniden üretmesi, yorumlaması, değerlendirmesi ve gerektiğinde eleştirmesi, düşünce geleneğimiz açısından kritik bir öneme sahip olduğudur. Zira Meriç, sağın ya da solun dar sınırlarına hapsedilebilecek bir düşünür değildir; o, bu sınırların ötesinde, düşünce dünyamızın müşterek hafızasında yer almayı hak eden çok katmanlı bir entelektüeldir.

Sağ düşüncenin sınırlılıkları içinde kalacak olursak, Meriç'in bu düşünce geleneğine kazandırdığı üç temel unsurdan söz etmek mümkündür. Bu unsurlar aynı zamanda onun özgün katkıları olarak da değerlendirilebilir. Bunlardan ilki, *sağ düşünce geleneğinin kavramlarına entelektüel bir derinlik kazandırmış olmasıdır*. Bir örnek üzerinden ilerlemek gerekirse; sağ düşünce geleneğinde Doğu ve Batı kavramları defalarca işlenmiş, bu eksende sayısız eser kaleme alınmış ve doğuculuk-batıcılık hattında yoğun tartışmalar yürütülmüştür. Ne var ki bu tartışmalar çoğu zaman sentezci bir yaklaşımın ötesine geçememiştir. Batı'nın teknolojisi ve rasyonalitesi ile Doğu'nun ahlakı ve irfanı arasında kurulan gerilim, tabiri caizse kısır bir döngüye dönüşmüştür. Meriç ise bu noktada "üçüncü bir yol" arayışıyla söz konusu döngüyü kırmaya yönelir; tartışmayı yalnızca iki kutup arasında gidip gelen bir karşıtlık zemininden çıkararak ona entelektüel bir derinlik kazandırır. Başka bir ifadeyle, tartışmanın gramerini genişletir. İrfan, kültür, medeniyet, ümran ve asabiyet gibi kavramlar üzerinden meseleye yeni boyutlar ekler; kavramsal çerçeveyi çoğullaştırarak sağ düşüncenin ufkunu genişletir.

Bu bağlamda belki de Meriç'in hem sağ düşünceye hem de genel olarak Türk düşünce hayatına en önemli katkılarından biri, İbn Haldun'u yeniden gündeme taşımasıdır. Cemil Meriç, İbn Haldun'u bilinir, okunur ve çağdaş sorunlar bağlamında tartışılır hâle getirmiş; böylece düşüncemizi kendi tarihsel ve medenî kökleriyle yeniden temas ettirmiştir (bkz. Meriç, 2011). Bu yönüyle Meriç, sadece kavram üretmemiş, aynı zamanda bir düşünce silsilesini yeniden dolaşıma sokmuştur.

Meriç'in sağ düşünceye entelektüel derinlik kazandırdığı bir diğer önemli alan ise Hint geleneği ve felsefesidir. Meriç, bu yolla sağ düşüncenin entelektüel ufkunu genişletmiş; Batıcılık ve modernlik karşısında çoğu zaman savunmada kalan sağ düşünceye yeni referans alanları açmıştır. Bu girişim, Batı felsefesinin sorunlarını sürekli tekrar eden ve alternatif üretmekte zorlanan düşünce iklimine karşı önemli bir imkân sunmuştur. Hint felsefesiyle kurulan temas, hem kavram dünyasına hem vizyona hem de referans çerçevesine yeni nefes alanları açmıştır (bkz. Meriç, 2004). Ancak burada şu soruyu sormak gerekir: Meriç'in düşünce dünyamızı Hint felsefesiyle tanıştırma çabasına sağ gelenekte yer alan düşünürler ne ölçüde iştirak etmiş ve bu açılımı sürdürebil-

Sağ düşüncenin sınırlılıkları içinde kalacak olursak, Meriç'in bu düşünce geleneğine kazandırdığı üç temel unsurdan söz etmek mümkündür. Bu unsurlar aynı zamanda onun özgün katkıları olarak da değerlendirilebilir. Bunlardan ilki, sağ düşünce geleneğinin kavramlarına entelektüel bir derinlik kazandırmış olmasıdır.

miştir? Bugün Hint felsefesi ya da daha geniş anlamda Doğu ve Uzak Doğu düşüncesiyle kurduğumuz temas noktalarına bakıldığında, bu soruya tereddütsüz ve olumlu bir cevap vermek güç görünmektedir.

Meriç'in sağ düşünceye entelektüel derinlik kazandırdığı kanallardan biri de Fransız dili ve düşüncesidir. Fransızcaya ve Fransız entelektüel geleneğine ileri düzeyde hâkimiyeti sayesinde Meriç, Fransa'da yürütülen tartışmaları ve oradaki düşünsel yoğunluğu Türkiye'deki fikrî ortama taşımıştır. Böylece Batı düşüncesinin güncel meselelerine doğrudan temas etme imkânı doğmuş; sağ düşünce yalnızca yerli referanslarla sınırlı kalmayıp küresel entelektüel tartışmalarla irtibat kurabilmiştir. Bu durum, Batı düşüncesinin eleştirisini daha donanımlı ve sahici bir zemine oturtması bakımından da ayrı bir önem taşımaktadır.

Meriç, sağ düşüncenin Batı düşüncesi karşısında taşıdığı kompleksleri azaltan bir düşünür olarak temayüz eder. Türkiye'de düşünce adamı olmak, içinde bulunduğumuz coğrafi ve kültürel şartlar nedeniyle çoğu zaman belirli bir zihinsel gerilim ve özgüven sorunu taşımak anlamına gelmiştir. Yaklaşık iki asırdır Batı düşüncesinin küresel ölçekte kurduğu epistemik üstünlük, diğer toplumların düşünce geleneklerini gölgede bırakmış; bu durum da bizim gibi toplumlarda örtük ya da açık kompleksler üretmiştir. Bu bakımdan söz konusu hâli, bir ölçüde "coğrafyanın kaderi" olarak okumak mümkündür. Meriç ise tam da bu noktada, düşünce dünyamızın içselleştirdiği bu aşağılık duygusunu sorgulamaya açar ve ondan kurtulmanın imkânlarını gösterir.

Düşünce tarihine dair yerleşik kabuller bunun somut örneklerinden biridir. Felsefenin Antik Yunan'da başladığı ve Antik Yunan'ın demokratik, eşitlikçi ve müreffeh ortamının felsefe üretimi için ideal bir zemin sunduğu yönündeki anlatı, neredeyse tartışılmaz bir hakikat gibi kabul edilmiştir. Her meselenin kökenini Antik Yunan'a dayandırmak ya da entelektüel bir meşruiyet arayışında zorunlu olarak Antik Yunan'a başvurmak, adeta rutin bir refleks hâline gelmiştir. Bu durum, Doğu coğrafyasında ya da bizim tarihsel havzamızda felsefî ve düşünsel köklerin bulunmadığına dair örtük bir kompleksi de beraberinde taşımaktadır.

Cemil Meriç, Antik Yunan'ın bu ölçüsüz yüceltilişini asılsız bir perestlik olarak niteler ve Türk aydınının bu konudaki eleştirel yoksunluğunu sert biçimde eleştirir. Onun "zavallı Türk aydını… Batılı dostları alınmasın diye hazinelerini gizlemeye çalışır. Sonra unutur hazinelerinin olduğunu. Düşmanın putlarını takdis eder, hayranlıklarını benimser. Dev papağanlaşır" (Meriç, 2015: 9) sözleri, yalnızca bir polemik değil, zihinsel bir yabancılaşma teşhisidir. Devamında, İslam medeniyetinin Eski Yunan mirasını titiz bir tahlile tabi tuttuğunu; değerli bulduğu unsurları kendi irfan hazinesine kattığını, geri kalanını ise Avrupa'ya bıraktığını ifade eder. Osmanlı aydını için Eski Yunan'ın, sular altında kalmış bir kıta olduğunu; Olimpos tanrılarının ahlak dışı maceralarının ya da Peloponez haydutlarının menkıbelerinin asli bir referans teşkil etmediğini hatırlatır. Ona göre Antik Yunan hayranlığı, Osmanlı'nın son dönemlerinde ortaya çıkmış ve büyük ölçüde bir taklitçiliğe, bir "papağanlığa" dönüşmüştür.

Bu yaklaşım, Antik Yunan'ı bir "mucize" olmaktan çıkarırken, esasen bizim Avrupa düşüncesi karşısındaki zihinsel konumumuzu da görünür kılar. Meriç'e göre söz konusu kompleks, büyük ölçüde yabancılaşmış aydın tipolojisi üzerinden taşınmaktadır. Kendisi ise herhangi bir aşağılık duygusuna kapılmaksızın hem Batı'yı hem Doğu'yu okumanın, anlamanın ve eleştirmenin yollarını arar; bunu da ısrarla öğütler. İlgi alanının genişliği ve ele aldığı konulardaki özgüveni, sağ düşüncenin savunmacı ve çekingen tavrını aşmasına imkân tanır.

Bu bağlamda İbn Haldun'u yeniden gündeme taşıması da aynı zihinsel çabanın bir parçası olarak değerlendirilebilir. Meriç, İbn Haldun düşüncesini modern tartışmalarla irtibatlandırarak düşünce geleneğimizle buluşturur ve bu toprakların da söz söylemiş, kavram üretmiş, tarih ve toplum üzerine derinlikli analizler yapmış düşünürlere sahip olduğunu hatırlatır. Bu sözlerin en az Avrupalı düşünürlerin sözleri kadar kıymetli olduğunu vurgulaması, yalnızca tarihsel bir iade-i itibar değil; aynı zamanda zihinsel bir özgürleşme çağrısıdır. Böylece Meriç, sağ düşüncenin Batı karşısındaki komplekslerini azaltmakla kalmaz, düşünce dünyamızın özgüvenini yeniden inşa etmeye yönelik güçlü bir müdahalede bulunur.

Sağ düşüncenin sınırlarını ve ufkunu genişletmesi, Cemil Meriç'in sağ düşünce geleneğe

yaptığı önemli katkılardan bir diğeridir. Marjinde konumlanan bir düşünür olması, ona farklı düşünce gelenekleri arasında dolaşma ve her birinin sınırlarını zorlayabilme imkânı tanımıştır. Bir koordinat belirtmek gerekirse Meriç; milliyetçilik, İslamcılık ve Marksizm üçgeninin kesişim noktasında hareket eden ve bu alanların her birinde "hikmet" arayışını sürdüren bir düşünürdür. Fikir üretim zemini tam da bu kesişim alanıdır. Böyle bir zeminden konuştuğu için sağ düşünce dünyasına yönelttiği eleştiriler ve müdahaleler, sıradan polemikler değil; sınır genişletici hamlelerdir.

Örneğin sağ düşünce geleneğini sorgulamaya ve eleştiriye davet etmesi, üstelik bunu Marksist metodolojiden istifade ederek gerçekleştirmesi, onun sağ düşüncenin sınırlarına indirdiği en anlamlı darbelerden biri olarak görülebilir. Meriç, sağ düşünceye eleştirel bir metodoloji kazandırmaya çalışır; onu kendi içine kapanmış, hamasi ve kendini tekrar eden bir yapı olmaktan çıkarma çabasındadır. Bu yaklaşımı özellikle Osmanlı üzerine yaptığı değerlendirmelerde açıkça görmek mümkündür. O, sağ düşüncede yaygın olduğu üzere Osmanlı'yı yüceltir ve ona entelektüel bir ilgiyle yaklaşır; ancak bu ilgi romantik ya da hamasi değildir. Daha ziyade Osmanlı'daki toplumsal yapıya, özellikle de sınıfsız toplum tasavvuruna yöneliktir. Bu yöneliş, sağ düşünceyi Osmanlı'nın toplumsal örgütlenmesi üzerine düşünmeye davet eden, onu eleştirel analizle buluşturmaya çalışan bir müdahaledir.

Bu anlamda Meriç, Marksizm'in analitik imkânlarının sağ düşünceye sirayet etmesi gerektiğini düşünür ve adeta bunu düşler. Aynı şekilde Hint düşüncesine, Antik Yunan'a ve Fransız düşüncesine duyduğu ilgi de bu bağlamda değerlendirilmelidir. Sınırlarda dolaşan bir düşünür olarak, temas ettiği her düşünce geleneğinin ufkunu genişletmiş; onları kendi içine kapalı birer doktrin olmaktan çıkararak daha geniş bir entelektüel diyaloğa davet etmiştir.

Sonuç olarak Meriç, disiplinler ve düşünce gelenekleri arasında dolaşan bir mütefekkirdir. Milliyetçidir; fakat Erol Güngör ve Yusuf Akçura gibi milliyetçi geleneğin kurucu isimlerini kıyasıya eleştirmekten geri durmaz. Marksizm'e yakındır; ancak Marksizm'in yerlilik sorununa dikkat çeker ve bu topraklara yabancılaşmış yorumlarını kabul etmez. İslam'ı ve İslamcılığı önemser; fakat bu geleneğin sorgulamadan uzak, dogmatik tutumunu sert biçimde eleştirir. Grek düşüncesini önemser, Fransızcaya ve Fransa'ya hayranlık duyar; bu yönüyle Batıcı olarak görülebilir. Ancak kendi köklerinden kopan her türlü düşünce tavrına karşı da açık bir mücadele içindedir. Doğu'yu önemser; fakat Doğu'nun Batı'ya kapalılığının onu eksik bırakacağını, Batı düşüncesiyle temas etmeden bütünlüklü bir ufuk inşa edilemeyeceğini savunur. Dolayısıyla Türkiye'deki her entelektüel hareketin Cemil Meriç'ten istifade edebileceği bir zemin mevcuttur. Her düşünce geleneği, kendi bağlamı ve derinliği içinde bir Cemil Meriç okuması gerçekleştirebilir. Bu hem Meriç'in daha sahici biçimde anlaşılması hem de düşünce geleneklerimizin zenginleşmesi açısından önemlidir. Zira düşünce dünyamızdaki farklılıklara rağmen, taşıdığımız tarihsel tecrübeler ve zihinsel gerilimler büyük ölçüde benzeşmektedir. Bu müşterek hikâyelere kulak vermek ve aralarındaki ortak zemini keşfetmek bakımından Cemil Meriç son derece velut ve imkânlar barındıran bir düşünürdür.

Kaynakça

Bora Tanıl (2005) Türk Sağının Üç Hali: Milliyetçilik, Muhafazakârlık, İslamcılık, İstanbul: İletişim Yayınları.

Karaarslan Faruk (2016) Türkiye'de Muhafazakârlığı Yeniden Düşünmek: 15 Temmuz Darbe Girişimi ve Muhafazakârlığın Türkiye Bağlamı, Muhafazakar Düşünce Dergisi, sayı. 49. Ss.21-36.

Bora Tanıl (2003) "Cemil Meriç" (ed. Tanıl Bora, Murat Gültekingil) Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce: Muhafazakârlık, Cilt:5, İstanbul: İletişim Yayınları.

Meriç Cemil (2011) Umrandan Uygarlığa, İstanbul: İletişim Yayınları.

Meriç Cemil (2004) Bir Dünyanın Eşiğinde, İstanbul: İletişim Yayınları.

Meriç Cemil (2015) Jurnal 1, İstanbul: İletişim Yayınları.

Bir Facianın Hikâyesi veya Tilki Hâlâ Ayakta

Mustafa Nezihi PESEN

Kendimizi, kendi hikâyemizi doğru dürüst anlatmayı, hakkıyla ne kelama ne de yazıya dökmeyi çok uzun bir süredir başaramıyoruz. Kendimizle ilgili her işi ve alanı yanlı ve taraflı anlatmaktan kurtulabilmiş değiliz. İstisnalar var ama henüz çoğunluğumuz yanılgı içinde. Debelenip duruyoruz. Yukarda bahsettiğim yanlı ve taraflı olma durumu maalesef kendi yanımızı ve tarafımızı tutacak şekilde gerçekleşmiyor. Bizi öyle yalanlara inandırmışlar ki çoğu zaman ve külli manada medeniyet ve hayat maceramızı onların istediği tarafa ve yana bakarak konuşup yazıyoruz. Böylece onların yanında ve tarafında konumlanmış oluyoruz. Niyet ve isteğimizin tam tersi bir tavır alış söz konusu yani.

Cemil Meriç çok büyük bir gayretin ve azmin tecessüm etmiş hali. Hayatı boyunca hakikatin peşinde koşturmuş bir çilekeş denebilir onun için. Bu çileli yol yürüyüşün semerelerini kendisinden sonraki nesillere bıraktığı apaçık bir hakikat. Biz de ardında bıraktığı bu birikimden faydalanma nimetine ermiş bir nesil olduğumuz için kendimizi talihli sayabiliriz. Evet, Cemil Meriç külliyatı, bu azimli ve namuslu adamın külli bakışa ulaşma çabasının gurur verici numuneleri. Burada onun bir kitabına göz gezdirerek bu meseleyi teşehhüd miktarınca irdelemeye ve bazı mütalaalarda bulunmaya çalışacağız. Batı'nın bize 'giydirdiği deli gömlekleri'nden sıyrılmak için bir cehdü gayret olarak da okunabilir bu satırlar. O bunu "-izm"ler için söylemişti malum olduğu üzere. Fakat en büyük, çok katmanlı ve karmaşık izmin "Batı-merkezci anlayış" olduğunu belirterek yolumuza devam etmemiz gerekiyor. Yoksa Batı'nın uydurduğu bu büyük ve etkili yalandan kurtulabilmemiz mümkün değil.

Cemil Meriç büyük bir entelektüel ve çok farklı düşünce dünyalarını ihata edici bir kültür adamı. Fakat onun en büyük özelliklerinden biri meseleleri didik didik eden bitimsiz bir tecessüse sahip olmasıdır. Neredeyse doyumsuz denebilecek bu tecessüs sayesinde çok velûd ve muhkem denebilecek bir söz ustasına dönüşmüştür. Adeta kelimelerin, ıstılahların dikkatli ve titiz arkeoloğu kesilerek ve düşüncelerin seyrinin uzun yüzyıllara yayılan değişim ve dönüşüm macerasını ruhi-uz-

vi-hayati bir adanmışlıkla takip ederek Cemil Meriç olmuştur.

İşaret edip üzerine bir kaç kelam edeceğimiz kitapta da onun bu belirgin ve mümeyyiz vasıflarını göreceğiz. Fakat maalesef bu kitap bugün artık müstakil olarak elimizde değil. Kitap 1981 yılında Umran Yayınları tarafından basılmış. Kitabın ismi de içeriği kadar çarpıcı: *Bir Facianın Hikâyesi.* Cemil Meriç bütün bir çağı-çağın ruhunu, geçmişi ve geleceği ihata edecek şekilde ele alıp anlamaya ve anlatmaya çalışırken onun kanının deveranını, heyecanlarını, üzüntü ve sevinçlerini, geleceği inşa çabalarını hissederiz. Çünkü çok iyi bir anlatıcı olmakla kalmayıp satırlara, kelimelere, düşüncesinin akışına, sorgulamalarına ve cevap arayışlarına, vardığı neticelere biz okuyucularını da ortak etmesini bilmektedir. Hal böyle iken yani o bütün varlığıyla, tabir caizse etiyle kemiğiyle kendini ortaya koymuşken uzun süredir kitaplarının basıldığı İletişim Yayınları'nın, Cemil Meriç'in bu hakkaniyetli entelektüel birikimine ve kendisini mukim kıldığı Türkiye gerçeğine uzak durmasını ve neredeyse tam tersi bir istikamette yol tutturmasını kaderin garip bir ironisi ve Türkiye solunun-liberallerinin-batıcılarının tutarsızlığı ve gözlerini hakikatlere kapatması olarak mı bakmalıyız? Çok uzun senelerdir üzüntüyle ve bazen de öfkeyle şahit olduğumuz bu çarpıklık, tutarsızlık, hamiyetsizlik, hakikate değil kendilerine giydirdikleri deli gömleklerine meftunluk Meriç'in en çok yakındığı entelijansiya yozlaşmasına, tefessühüne somut ve can sıkıcı bir misal olarak önümüzde durmaktadır. Demek ki *Bir Facianın Hikâyesi* bugün de devam etmektedir.

1981'de yani 12 Eylül'ün hemen arifesinde okuyucuyla buluşan *Bir Facianın Hikâyesi* bildiğimiz kadarıyla bir daha müstakil olarak basılmamış. Şimdilerde bazı değişikliklere uğratılmış şekliyle Meriç'in *Kırk Ambar* olarak sonradan derlenmiş eserinin ikinci cildinde yer alıyor. Bence bu tarz müdahaleler yazara ve orijinalitesine halel getiriyor, zarar veriyor. Çünkü yazarın teşekkül ettirdiği biçime, bu biçim ve dizilişle güttüğü gayeye uymayan bir derleme, bir telif tarzı ortaya konmuş oluyor. Hatta bu bazen amaçlanan anlam dünyasını okuyucuya ulaştırma gayretine aykırı ve muhalif bir tarza da bürünmüş olabilir. Cemil Meriç eserlerinde yapılan takdimler, tehirler, yer değiştirmeler, intikaller emek verilmiş bir çabanın neticesi olarak görünebileceği gibi okuyucunun aklına asıldan, kaynaktan, müellif tarafından hedeflenen amaçlardan bir sapma olup olmadığı sorusunu da getirmektedir.

Cemil Meriç -ancak PDF formatında okuyabildiğim- bu eserinde öncelikli olarak çok iyi bildiğimiz ve çok başarılı olduğu, çeşitli ıstılahları tarihi arka planlarını da sarih bir şekilde vererek tecrih ve teşrih masasına yatırır. Hem kitabın girişinde hem de sayfalar ilerledikçe müellifin insanımızla, toplumumuzla, geçmişimizle, tarihimizle nasıl güçlü bir bağ kurduğuna, telifin de ülfetten geldiğine şahit oluruz. Batının çıkmazlarını ve dünyanın başına sardığı belaları ifşa ettikten sonra Osmanlı'nın son yüzyıllarını anlatmaya başlar. Geçişleri, modernleşmeyi, batılılaşmayı, direnmeleri, çaresizlikleri kavramlara, olaylara ve dönemlere değinerek, vurgular yaparak anlaşılır ve etkileyici bir dille anlatır. Kitaba nasıl ulaşılabileceğine yukarda işaret ettiğimden kitabın başlıklarını ve içeriğini meraklı ve ilgili okuyucu asıl kaynağından okuyup faydalanabilir. Ben bir iki meseleye daha değinip aradan çekileceğim.

Hayatı, olayları, siyaseti, dünyanın gidişatını, düşünce tarihini, tarihi ve nerdeyse bütün ilim-bilim dallarını Batı-merkezli bir tarzda okuma, ele alma, değerlendirme hastalığı, kompleksi; akademide, edebiyatta, sinemada, siyasette, bilimde çok büyük oranda yürürlükte maalesef. Cemil Meriç gibi isimler bize önemli pencereler açtılar. Batının soluğunu solumayacağımız yeni pencerelere, yeni imkân alanlarına işaret ettiler. Kökten bir değişim için, asıllarımıza kendi gözlerimizle ve kavramlarımızla bakabileceğimiz asil bir konum-alış için bize öncülük ettiler. Son yüzyılların değişimini, çelişki ve gayretlerini Sedad Zeki'nin evrak-ı metrukesinden bize aktardığı bu eser de bir hazine niteliğinde. Akıcı, çarpıcı, etkileyici, yürek paralayan, ciğer delen bir tarih ve tarih felsefesinin yer aldığı bu eserde biz de Cemil Meriç'le birlikte tarihimizin en uzun yüzyılında nasıl büyük acılar çektiğimize ve düşmanlarımızın bugün de başvurdukları hilelere, tuzaklara, yalanlara, zulüm ve katliamlara şahit oluruz. Mazinin bugünle ve gelecekle iç içe geçtiği bu şiirsel ve tarihi hakikat manifestosunu gençlerimize de okutmak boynumuzun borcudur vesselam.

*"Kapit*ülasyon *tilkinin aslana kurduğu tuzak. Aslan çoktan* öldü, *tilki hâlâ ayakta."*

Cemil Meriç Yahut ‘Zihnî İstiklalci’ Bir Aydının Portresi

Özcan ÜNLÜ

Türkiye’de sağ–sol tartışması yalnızca bir siyasal ayrım değildir; bir dil, bir hafıza ve bir kimlik meselesidir. Bu tartışmanın en çarpıcı tanıklarından biri de **Cemil Meriç**’tir (12 Aralık 1916-13 Haziran 1987). Ne zaman memlekette düşünce daralsa, ne zaman kamplar birbirine siper kazsa, Cemil Meriç yeniden “çağrılır”. Çağrılır ama dinlenmek için değil; yargılanmak için…

Bugün de olan budur.

“Solcu muydu?”, “Devrim düşmanı mıydı?”, “Yeni sağcı mıydı?”

Bu soruların hepsi yanlış yerden soruluyor. Çünkü bu sorular, Cemil Meriç’i anlamak için değil, bir yere çivilemek için üretiliyor.

Bir köşetaşı olsun istiyorlar: Ya bizim duvarımızda dursun ya karşı tarafın. Ama Cemil Meriç çivi tutmaz.

Türkiye’de entelektüel hayat büyük ölçüde rahatlatıcı cümleler üzerine kurulur: Sol, kendi ilericiliğini teyit etmek ister. Sağ, kendi yerliliğini ve sürekliliğini. Devletçi, meşruiyetini: muhalif, masumiyetini.

Cemil Meriç’in yaptığı şey ise tam tersidir: Herkesin aynasını yüzüne tutar.

Solculara Marx’ı ezberlemeden okumayı hatırlatır ama Marksizmi iman hâline getirdikleri yerde masadan kalkar.

Muhafazakârlara geleneği savunur ama geleneği kutsal bir vitrine çevirdikleri an sertleşir.

Modernleşmecilere Batı'yı bilmenin şart olduğunu söyler ama Batı'yı taklit etmeyi zihinsel sömürgecilik olarak teşhir eder.

Bu yüzden sevilmez.

Çünkü –gerçekten- kimseyi rahatlatmaz hatta rahatsız eder.

En Kolay Etiket: "Yeni Sağcı"

Cemil Meriç'e "devrim düşmanı" diyenler aslında çok şey söylüyor ama farkında değiller.

Şunu söylüyorlar:

"Bizim devrim anlayışımız sorgulanamaz."

Oysa Meriç'in itiraz ettiği şey devrim kelimesi değil, hafızayı imha eden devrim kibridir.

Bir toplumun dilini budayıp, geçmişini suç delili gibi sunup, sonra da "ilerledik" demesine itiraz eder.

Bu itiraz, devrimci romantizmi rahatsız eder. Çünkü romantizm, eleştiri sevmez.

"Yeni sağ" etiketi ise kolaycılığın son durağı…

Son yıllarda moda bir refleks var: Hoşlanmadığın düşünürü "yeni sağ" diye damgalıyorsun, dosya kapanıyor.

Bu, tartışma değil; entelektüel tembelliktir.

Cemil Meriç ne neoliberalizmin ne piyasa putperestliğinin ne de güncel muhafazakâr siyasetin teorisyenidir. Onu bu torbaya sokmak, zamansız bir düşünürü zamana kurban etmektir. Ama kolaydır.

Cemil Meriç'le kavga edenlerin büyük kısmı, aslında Meriç'le kavga etmiyor: Kimi kendi devrim mitini korumak için, kimi kendi yerlilik hikâyesini parlatmak için, kimi de düşünmeden saf tutmanın konforunu kaybetmemek için.

Cemil Meriç bu kavgada bahane…

Asıl kavga, düşünmenin bedeliyle.

Ve evet: Bu ülkede hâlâ Cemil

Cemil Meriç'le kavga edenlerin büyük kısmı, aslında Meriç'le kavga etmiyor: Kimi kendi devrim mitini korumak için, kimi kendi yerlilik hikâyesini parlatmak için, kimi de düşünmeden saf tutmanın konforunu kaybetmemek için. Cemil Meriç bu kavgada bahane… Asıl kavga, düşünmenin bedeliyle. Ve evet: Bu ülkede hâlâ Cemil Meriç konuşuluyorsa, bu bir kriz değil, şanstır. Çünkü bazı toplumlar düşünürlerini müzeye kaldırır. Bazıları ise onlarla kavga etmeye devam eder. Biz ikinci gruptayız. Yani henüz tamamen bitmediğimizin tek işareti de bu zaten…

Bu hatların her biri, Meriç'ten temiz bir aidiyet bekliyor. Oysa Meriç, kimseyi temize çekmez. Solu, slogana teslim olduğu yerde sıkıştırır; sağı, geleneği vitrine koyduğu yerde sarsar. Devletçiyi ise hafızayı bürokrasiye kurban ettiği yerde teşhir eder. Bu yüzden Meriç, sahiplenilemeyen bir düşünürdür. Sahiplenilemeyen düşünür, kolayca damgalanır.

Meriç konuşuluyorsa, bu bir kriz değil, şanstır. Çünkü bazı toplumlar düşünürlerini müzeye kaldırır. Bazıları ise onlarla kavga etmeye devam eder.

Biz ikinci gruptayız. Yani henüz tamamen bitmediğimizin tek işareti de bu zaten…

İnat ve Israrla Neden Solcu?

Soner Yalçın, *"Solcular - Sessizliğe Söz Düşenler"* (Kırmızı Kedi Yayınları, 2025) kitabında Cemil Meriç'in *"gençlikte sol temasları"*nı parlatırken, **Teori** (Şubat 2026) dergisi konuyla ilgili yaptığı dosyada Meriç'i *"yeni sağ"* rafına kaldırmaya heveslendi. Dergiye görüş bildiren **Doğu Perinçek** ise meseleyi kestirmeden bağladı: *"Devrim düşmanı."*

Bu üç hattın ortak noktası şu: Meriç'i konuşmuyorlar; onun üzerinden kendi meşruiyetlerini konuşuyorlar.

Meriç'in gençlik yıllarında Marx okuduğu, sosyalist çevrelerle temas kurduğu biliniyor.

Bunu saklayan da yok. Ama arşiv bilgisi, fikrî istikamet değildir. Bir düşünürü, hayatının bir durağından ibaret saymak, düşüncenin seyir defterini iptal etmektir.

Meriç'in Marx okuması, onu bir "kamp"a teslim etmek için değil, Batı'yı çözmek içindir.

Meriç'in derdi, "hangi cephe?" değil, "hangi idrak?" sorusudur. Bunu görmezden gelip "solcu geçmiş"ten kimlik çıkarmak, düşünceye değil gazete kolaycılığına yarar.

Meriç'i "yeni sağ"a bağlama teşebbüsü ise, dosya kapağı için cazip olabilir ama fikren savruk bir çabadır. "Yeni sağ", piyasa merkezli, neoliberal bir çağın kavramıdır. Meriç'in merkezi ise medeniyet, dil ve hafızadır. Meriç'i bugünün ideolojik şablonlarıyla geriye doğru katlamak, tarihsel bağlamı ezmek demektir. Düşünce dergisi, kavram üretir; etiket dağıtmaz. Etiket dağıtan, düşünceyi değil konforu büyütür.

"Devrim düşmanı" hükmü de, tartışma kapatan bir slogandır. Ama sloganlar, hakikatin yerini tutmaz. Meriç'in hedef aldığı şey devrim fikri değil, devrim adına yapılan kültürel kopuş, hafıza imhası, dil yıkımıdır. Devrimi eleştirilemez bir toteme dönüştürdüğünüz anda, düşünceyi askıya alırsınız. Meriç'in itirazı tam da buraya: Eleştiriden muaf ideoloji olmaz. Eleştiriden muaf olan, düşünce değil inanç rejimidir.

Bir Kamp Aidiyeti Şart mı?

Bu hatların her biri, Meriç'ten temiz bir aidiyet bekliyor. Oysa Meriç, kimseyi temize çekmez.

Solu, slogana teslim olduğu yerde sıkıştırır; sağı, geleneği vitrine koyduğu yerde sarsar.

Devletçiyi ise hafızayı bürokrasiye kurban ettiği yerde teşhir eder. Bu yüzden Meriç, sahiplenilemeyen bir düşünürdür. Sahiplenilemeyen düşünür, kolayca damgalanır.

Bu tartışma, Meriç'in kim olduğu tartışması değildir. Bu, kimlerin düşünceyi bir meşruiyet aparatı olarak kullandığı tartışmasıdır. Cemil Meriç hâlâ kavga sebebiyse, bu onun kusuru değil, bizim konforumuzun göstergesidir.

Tam bu meseleler tartışılırken Habertürk televizyonunda "Ben'ce / Bence" programına konuk olan Ayşe Böhürler başka bir bomba patlattı: Sunucu Nuran Yıldız tartışmanın "nitelikli" olduğuna vurgu yaparken, Ayşe Böhürler, Meriç'in Türkiye için "sınıfsız toplum okuması" yaptığını ileri sürdü.

Bu zincir bize şunu söylüyor: Meriç'in metinleri, bugünün kamplarında bir "meşruiyet nesnesi" gibi çekiştiriliyor. O yüzden soruyu ters çevirmek gerekir: Meriç, kendi metinlerinde neye karşı, neyin yanında?

Meriç'in süreklilik gösteren en güçlü damarı anti-dogmatizm ve entelektüel müstakilliktir.

İdeolojilere yaklaşımı, "bir kampa aidiyet" değil, çoğu zaman "idrakimize giydirilen" kalıplara karşı teyakkuz hâlidir. Bu çizgi, hem Meriç'in modern ideolojileri tartıştığı pasajlarda hem de onu inceleyen akademik literatürde belirginleşir.

Bu omurga iki sonuç doğurur:

1) Meriç, sosyalizmi de kapitalizmi de "sloganlaştıran" zihinlere karşıdır.

2) Türkiye'de sağ/sol etiketlerinin, Batı'nın sınıflı tarihine ait kavramlar olarak ithal ve yanıltıcı olabileceğini savunur; Türkiye'nin toplumsal dokusunu aynı "şablon"la okumaya itiraz eder.

Muhsin Kızılkaya'nın Habertürk'te (11 Şubat 2026) yayınlanan *"Cemil Meriç sağcı mıydı, solcu mu?"* yazısını da bu setin içine alarak meseleyi derinleştirelim:

Kızılkaya'nın yazısının başında sorduğu soru, ilk bakışta masum görünür; oysa Meriç'in düşünce dünyasına aykırıdır. Çünkü Meriç, tam da bu türden ideolojik tasniflerin düşünceyi felce uğrattığını savunur:

"İdeolojiler düşüncenin tabutudur. İçine giren, artık düşünmez." (Bu Ülke)

Türkiye'de Sağ–Sol: Bir Dil Kavgası

Meriç'e göre Türkiye'de sağ ve sol arasındaki fark çoğu zaman düşünsel değil, dilsel ve refleksiftir:

"Bir avuç kelime kıtaları birbirinden ayırır." (Kırk Ambar)

Sol "olanak" der, sağ "imkân"; sol "anlam" der, sağ "mana"; sol "arkadaş" der, sağ "kardeş"...

Bu ayrım, bir zihniyet bölünmesine işaret eder. Fakat Meriç her iki tarafın da Batı'dan tercüme edilmiş kavramlarla konuştuğunu düşünür:

"Sağ da sol da ithaldir. İkisi de bu toprağın dili değildir." (Sosyoloji Notları)

Ona göre Türkiye'deki sağ–sol gerilimi çoğu zaman özgün bir tarihsel tecrübenin ürünü değil, Batı'nın kavramlarının mekanik aktarımıdır.

Marksizmle Hesaplaşma: İman mı, Metot mu?

Cemil Meriç gençliğinde Marx okur, sosyalist çevrelerle temas kurar. Fakat bu ilişki bir parti aidiyeti değil, bir entelektüel meraktır.*"Marx, Batı'nın vicdanı-*

Cemil Meriç gençliğinde Marx okur, sosyalist çevrelerle temas kurar. Fakat bu ilişki bir parti aidiyeti değil, bir entelektüel meraktır."Marx, Batı'nın vicdanıdır." (Mağaradakiler) Bu cümle, Meriç'in Marksizm'e duyduğu entelektüel saygıyı gösterir. Ancak aynı Meriç, Türkiye'de Marksizm'in dogmatikleşmesini eleştirir:"Bizde sosyalizm bir düşünce değil, bir ahlâkî şantajdır." Daha sertleşir:"Sol papağandır; tekrar eder, slogan atar, reçete taşır."

dır." (Mağaradakiler)

Bu cümle, Meriç'in Marksizm'e duyduğu entelektüel saygıyı gösterir. Ancak aynı Meriç, Türkiye'de Marksizm'in dogmatikleşmesini eleştirir: *"Bizde sosyalizm bir düşünce değil, bir ahlâkî şantajdır."* Daha sertleşir: *"Sol papağandır; tekrar eder, slogan atar, reçete taşır."*

Bu noktada Meriç'in ayrımı nettir:

Marksizm bir analiz aracıdır; iman edilecek bir kutsal metin değildir.

Sağ Eleştirisi: Reaksiyon ve Vesayet

Meriç'in sağa yönelik eleştirileri en az sol kadar serttir.

"Sağın cilasını kazıyın, altından kıskançlık çıkar (...) Sağ denilen bu bedbaht topluluk, solun kusuntularıyla yaşar."

Ona göre sağ çoğu zaman düşünce üretmez; yalnızca tepki verir. Batı dillerini bilmez, Osmanlıcayı bilmez; ama hamaseti bilir.

Bu yüzden Meriç kendini sağda da rahat hissetmez. "Bu Ülke" kitabının sağ çevrelerce sahiplenilmesi onu huzursuz eder çünkü o bir kampın ideologu değildir.

"Cemil Meriç devrim düşmanı mıydı?" sorusu da sık sık gündeme gelir. Oysa Meriç'in meselesi devrim değil, kültürel kopuştur.

"Bir millet mazisini inkâr ederse istikbalini de kaybeder."

Ve:

"Kamus namustur."

Dil reformu, kültürel tercümecilik ve hafıza kaybı onun temel eleştiri alanıdır. Bu eleştiriler, onu otomatik olarak "karşıdevrimci" yapmaz; fakat jakoben modernleşmeye mesafe koyduğu açıktır.

Münzevi Aydın: Kamp Dışı Bir Konum

Muhsin Kızılkaya'nın ifadesiyle Meriç "kendisiydi." Meriç de kendini "münzevi" olarak tanımlar.

Attila İlhan'a yazdığı mektupta şu cümle dikkat çekicidir:

"Toplumcu muyum? Elbette. Fakat bu kelime eski şiiriyetini kaybetti."

Bu itiraf, onun bir arayış hâlinde olduğunu gösterir. Ne sağın reaksiyonerliğinde ne solun dogmatizminde karar kılar.

"Ben ne sağcıyım ne solcu; ben bu ülkenin hafızasıyım."

Cemil Meriç tartışması aslında Türkiye'deki entelektüel krizdir. Sağ ve sol, çoğu zaman birbirini düşmanlaştırırken kendi zihinsel konforlarını korur. Meriç ise her iki tarafı da rahatsız eder:

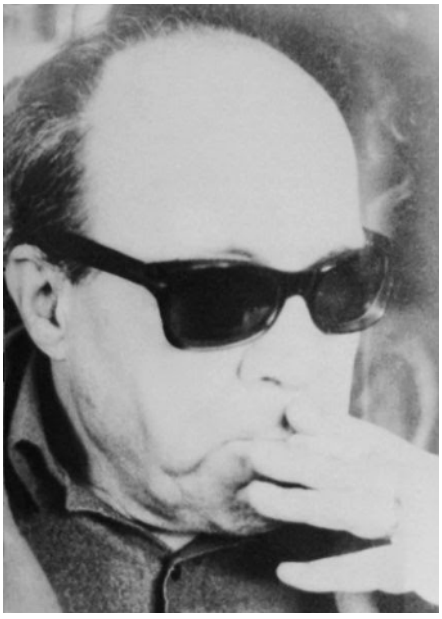
- *Solu slogancılıkla,*
- *Sağı düşüncesizlikle,*
- *Devletçiyi bürokratik vesayetle,*
- *Aydını ise iktidar bağımlılığıyla suçlar.*

Son hükmü nettir:

"Bu memlekette sağcı solcu yoktur; namuslu ve namussuzlar vardır."

Bu cümle, ideolojik ayrımı ahlâkî bir düzleme taşır. Meriç için esas mesele taraf değil, vicdandır.

Ona göre sağ çoğu zaman düşünce üretmez; yalnızca tepki verir. Batı dillerini bilmez, Osmanlıcayı bilmez; ama hamaseti bilir. Bu yüzden Meriç kendini sağda da rahat hissetmez. "Bu Ülke" kitabının sağ çevrelerce sahiplenilmesi onu huzursuz eder çünkü o bir kampın ideologu değildir.

Etiketin Ötesinde Bir Mütefekkir

Cemil Meriç'i sağcı ya da solcu ilan etmek mümkündür; fakat eksiktir. O, her iki kampın da eksik bıraktığı medeniyet meselesini merkeze almıştır.

Zihnî istiklâl, kültürel süreklilik, Batı'yı bilerek aşma ve ideolojiler üstü bir vicdan…

Cemil Meriç'i anlamak için sağ–sol cetveli değil, düşünce cesareti gerekir. Belki de bu konuda en doğru tanımı yine kendisi yapmıştır:

"Düşünmek, itaat etmek değildir."

Kaynakça

Meriç, Cemil. Bu Ülke. İstanbul: Ötüken Yayınları.

Meriç, Cemil. Mağaradakiler.

Meriç, Cemil. Kırk Ambar.

Meriç, Cemil. Kültürden İrfana.

Meriç, Cemil. Sosyoloji Notları ve Konferansları.

Meriç, Cemil. Jurnal (I-II).

"Cemil Meriç" maddesi, TDV İslâm Ansiklopedisi.

Kemalettin Taş, "Cemil Meriç'e Göre İdeolojiler Karşısında Türk Toplumu," Dinî Araştırmalar (2000).

Tülay Gencer, "Cemil Meriç ile Türk Modernleşmesine Bir Bakış."

Basın İlan Kurumu, Türk Basınında Cemil Meriç (derleme).

Muhsin Kızılkaya, "Cemil Meriç sağcı mıydı, solcu mu?" Habertürk, 11.02.2026.

Soner Yalçın, "Solcular –Sessizliğe Söz Düşenler", Kırmızı Kedi, 2025.

Teori, Şubat 2026.

"Ben ne sağcıyım ne solcu; ben bu ülkenin hafızasıyım."

Cemil Meriç ile Yazılmış Bir Gençlik Hikâyesi

Sinan ÖZYURT

Bu Ülke'yi Arayarak Okumak

Cemil Meriç'in *Bu Ülke*'siyle ilk karşılaşmam lisede oldu. Dersimize yeni mezun bir ilahiyatçı olarak giren İhsan Ayal hocamız, neredeyse her derste ondan söz eder, bazı cümleleri özellikle vurgulardı. O cümleler sınıfta havada kalmazdı; zihnimize ve gönlümüze yerleşirdi. Henüz kavrayışımız dar, dünyamız sınırlıydı belki; ama o cümlelerin bir ağırlığı vardı.

Bir gün hocamın elindeki *Bu Ülke*'yi ödünç aldım. İlk okumam o zaman başladı. Liseli bir genç olarak kitabı baştan sona anlamaya çalıştım. Zorlandım. Bazı pasajları geçtim, bazı yerlerde geri döndüm. Ama bazı cümleler vardı ki, zihnime kazındı. Kitabı hocama iade ettiğimde metnin bütününü kavramış değildim; fakat bazı satırlar artık benimdi.

Aradan bir yıl geçti. 1994'te üniversiteye başladım. Üsküdar'daki kitap fuarından kendi *Bu Ülke*'mi edindim. İşte o ikinci okuma -belki de asıl bilinçli okuma- farklıydı.

Bu kez kitabı baştan sona anlamak için değil; lisede zihnime yer eden cümleleri bulmak için okuyordum. Metnin bütününü değil, içimde yer

etmiş cümleleri arıyordum. Bu bir keşif değil, bir arayıştı.

Aranan Cümleler

İlk aradığım satır şuydu:

"Murdar bir hâlden muhteşem bir maziye kanatlanmak gericilikse, her namuslu insan gericidir." (s. 80)

Lisede bu cümle beni sarsmıştı. Çünkü "gericilik" o yıllarda bir yafta olarak kullanılıyordu. Meriç kelimeyi ters çeviriyor, içini yeniden dolduruyordu. Üniversitede kendi kitabımın sayfa 80'ini bulduğumda o sarsıntıyı yeniden yaşadım. Bu cümle savunma değildi; bir kavramın haysiyetini iade etme çabasıydı.

Sonra hocamın sınıfta özellikle üzerinde durduğu şu paragrafı aradım:

"Argo, kanundan kaçanların dili. Uydurma dil, tarihten kaçanların... Argo, korkunun ördüğü duvar; uydurma dil şuursuzluğun. Biri günahları gizleyen peçe, öteki irfanı boğan kement. Argo, yaralı bir vicdanın sesi; uydurma dil, hafızasını kaybeden bir neslin. Argo, her ülkenin; uydurma dil, ülkesizlerin." (s. 84)

Bu satırlar lisede de etkilemişti beni. Üniversitede yeniden okuduğumda, dilin sadece bir ifade aracı değil; bir kaçış, bir kopuş ya da bir hafıza kaybı olabileceğini daha derinden hissettim.

Ardından şu cümle geldi:

"Kamûs, bir milletin hafızası, yani kendisi; heyecanıyla, hassasiyetiyle, şuuruyla. Kamûsa uzanan el namusa uzanmıştır. Her mukaddesi yıkan Fransız İhtilali, tek mukaddese saygı göstermiş: kamûsa." (s. 86)

Bu pasajı arayıp bulduğumu hatırlıyorum. Çünkü hocam o cümleyi vurgularken ses tonu değişmişti. Üniversitede yeniden okuduğumda, kelimenin sözlük

Lisede bu cümle beni sarsmıştı. Çünkü "gericilik" o yıllarda bir yafta olarak kullanılıyordu. Meriç kelimeyi ters çeviriyor, içini yeniden dolduruyordu. Üniversitede kendi kitabımın sayfa 80'ini bulduğumda o sarsıntıyı yeniden yaşadım. Bu cümle savunma değildi; bir kavramın haysiyetini iade etme çabasıydı.

"Münakaşa eden iki insan, aynı graniti yontan iki heykeltıraş, hakikati arayan iki yol arkadaşı. Hedefi, tahrip değil, terkiptir bu kavganın. Mağlubun muzaffer olduğu tek yarış. Yanıldığını kabul etmek, yeni bir hakikatin fethiyle zenginleşmektir: parçadan bütüne, karanlıktan aydınlığa geçiş." (s. 281) Bu pasaj lisede bir entelektüel ahlâk ölçüsü gibi yer etmişti. Üniversitede yeniden okuduğumda tartışmanın ezmek değil, birlikte yontmak olduğunu daha bilinçli kavradım.

anlamından çok daha fazlası olduğunu, bir milletin hafızasını taşıdığını daha bilinçli kavradım.

Gençliğe Uyarı: "İzm'ler"

Üniversite ortamında fikirler çoğunlukla bir "izm" etiketiyle dolaşıyordu. O yüzden şu cümleyi aramam tesadüf değildi:

"İzm'ler idrakimize giydirilen deli gömlekleri. İtibarları menşe'lerinden geliyor. Hepsi de Avrupalı." (s. 90)

Lisede bu cümle bir meydan okumaydı. Üniversitede ise bir uyarıya dönüştü. Hazır düşünce kalıplarının konforuna kapılmamak gerektiğini, bir etikete sığınmanın düşünmek olmadığını daha net idrak ediyordum.

Hoca, Talebe ve Medeniyet

Bir başka aradığım pasaj şuydu:

"Hoca öğretmen oldu, talebe öğrenci. Öğretmen ne demek? Ne soğuk, ne haysiyetsiz, ne çirkin kelime. Hoca öğretmez, yetiştirir, aydınlatır, yaratır. Öğrenci ne demek? Talebe isteyendir; isteyen, arayan, susayan." (s. 99)

Lisede bu satırlar dikkatimi çekmişti; ama üniversitede yeniden okuduğumda kelimelerin bir zihniyet taşıdığını daha açık gördüm. "Talebe" ile "öğrenci" arasındaki fark sadece sözlük farkı değildi; insanın bilgiyle kurduğu ilişki farkıydı.

Dergi ve Tefekkür

"Dergi, hür tefekkürün kalesi. Belki serseri ama taze ve sıcak bir tefekkür. Kitap, çok defa tek insanın eseri, tek düşüncenin yan-

kısı; dergi bir zekâlar topluluğunun. Bir neslin vasiyetnamesidir dergi; vasiyetnamesi, daha doğrusu mesajı. Kapanan her dergi, kaybedilen bir savaş, hezimet veya intihar." (s. 100)

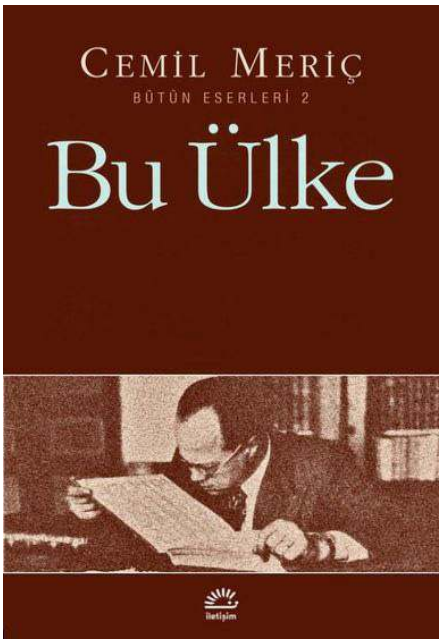
Lisede bu satırları okurken sadece etkilenmiştim. Üniversitede yeniden okuduğumda düşüncenin kolektif bir çaba olduğunu daha iyi hissettim. Dergi artık bir yayın türü değil; bir kuşağın hafızasıydı. Hayatım boyunca dergilerle yakından ilgilenmemde bu satırların da bir payı olmuştur.

Ve kitap için şu metafor:

"Denize atılan bir şişe her kitap. Asırlar, kumsalda oynayan birer çocuk. İçine gönlünü boşalttığın şişeyi belki açarlar, belki açmazlar." (s. 265)

Lisede bu cümle romantik gelmişti. Üniversitede ise sorumluluk hissi uyandırdı. Yazmak, bilinmeyene konuşmak demekti.

Münakaşa ve Hakikat

"Münakaşa eden iki insan, aynı graniti yontan iki heykeltıraş, hakikati arayan iki yol arkadaşı. Hedefi, tahrip değil, terkiptir bu kavganın. Mağlubun muzaffer olduğu tek yarış. Yanıldığını kabul etmek, yeni bir hakikatin fethiyle zenginleşmektir: parçadan bütüne, karanlıktan aydınlığa geçiş." (s. 281)

Bu pasaj lisede bir entelektüel ahlâk ölçüsü gibi yer etmişti. Üniversitede yeniden okuduğumda tartışmanın ezmek değil, birlikte yontmak olduğunu daha bilinçli kavradım.

Said Nursî: Anlamaya Davet

"Nurculuk, bir tepkidir. Kısır ve yapma bir üniversiteye karşı medresenin, küfre karşı imanın, Batı›ya karşı Doğu›nun isyanı. Her risâle bir çığlık, şuuraltının çığlığı." (s. 247)

Lisede bu bölüm beni düşündürmüştü. Üniversitede yeniden okuduğumda, Meriç'in birilerinin peşinen mahkûm etmek istediği bir hareketi anlamaya çalıştığını daha net gördüm. Bu, benim için önemli bir entelektüel tavırdı.

Arayarak Okumanın Anlamı

Üniversitedeki okuma ilk okumam değildi. Ama daha bilinçliydi. Lisede kitabı baştan sona anlamaya çalışmıştım. Üniversitede ise onu arayarak okudum. Zihnime yer etmiş cümleleri bağlamları içinde yeniden buldum.

O 1994 okuması farklıydı. Çünkü o kendimi aradığım bir okumaydı. Bugün geriye dönüp baktığımda görüyorum ki altını çizdiğim satırlarda aslında kendi zihinsel istikametimin altını çizmiştim. Elbette altını çizdiğim satırlar buradakilerden ibaret değildi. Bu yazı çerçevesinde tadımlık bir derleme yapmış olduk.

Bazı kitaplar okunur ve geçilir. Bazıları ise insanın düşünme biçimine nüfuz eder. *Bu Ülke*, benim için ikinci türden, çok mühim ve kalıcı bir eserdir.

Bazı kitaplar okunur ve geçilir. Bazıları ise insanın düşünme biçimine nüfuz eder. Bu Ülke, benim için ikinci türden, çok mühim ve kalıcı bir eserdir.

Hür Tefekkürün Kalesi

Recep GARİP

Yazar,
www.recepgarip.com

Türk düşünce tarihinde Cemil Meriç'in hem münzevi hem de bir mütecessis – araştırmacı olarak kendine özgü bir yer edindiği söylenebilir. Döneminden ayıran temel özelliklerini; entelektüel duruşu, okuma disiplini ve eserlerine gösterdiği titizlik üzerinden şu başlıklarla özetleyebiliriz: Cemil Meriç'i çağdaşı olan pek çok aydından ayıran en belirgin özellik, onun ideolojik kalıplara sığmayan hür tefekkür – özgür düşünce anlayışıdır. Dönemindeki aydınlar genellikle sağ veya sol kutuplara hapsolmuşken, Meriç ideolojileri "idrakimize giydirilmiş deli gömlekleri" olarak tanımlamıştır. O, her düşünceye kapısını açmış, ancak hiçbirine körü körüne bağlanmamıştır. Batı'yı, Batılıların Doğu'yu incelediği yöntemle (oryantalizm karşıtı bir perspektifle) incelemiştir. Batı düşüncesinin köklerini Doğu irfanıyla ilişkilendirmiştir. Toplumun ve aydınların kutsallaştırdığı kavramları, "Müstağrip" dediği Batı hayranı aydın tipini sertçe eleştirmiş ve hakikati söylemekten ve yazmaktan taviz vermemiştir.

Cemil Meriç'in toplumdan ve aktif siyasi/edebî çevrelerden koparak "Fildişi Kulesi'ne" çekilmesinde hem fiziki hem de düşünce açısından farklılıklar vardır: Fiziki açıdan ifade edilmelidir ki; 38 yaşında görme yetisini tamamen kaybetmiştir. Bu durum onu dış dünyadan ziyade iç dünyasına ve kitaplarına yöneltmiştir. İçe kapanmıştır. Dönemin aydınlarının bayağılığı, sıradanlığı, hafifliği, yüzeyselliği; derinlemesine fikrin namusunu koruyacak düzeyde olmaması; Batı'yı taklit etmekten öteye gidemeyen "Müstağrip" tavırları ve ideolojik bağnazlıklar onu yalnızlaştırmış, kendi kuytu köşesine çekilmeyi doğru bulmuştur. Kendi ifadesiyle dindarlıktan sosyalizme, oradan milliyetçiliğe uzanan fikir yolculuğu, onu hiçbir mahallenin tam anlamıyla kabul edemeyeceği bir "Araf"ta bırakmıştır denilebilir. Böyle denilse de son nefeslerindeyken kızı Ümit Meriç'in ifadeleriyle "Muhammed Sevgilim" demiştir.

Meriç için okumak bir eylem değil, bir hayat biçimidir. "Kitap bir limandı benim için. Kitaplarda yaşadım ve kitaplardaki insanları sokaktakilerden daha çok sevdim" diyerek okumayı bir sığınak olarak görmüştür. Dış dünyadaki sahteliklerden arınmış kitaplardaki kahramanlara

kendisini daha yakın hissetmiştir. Fransızca, İngilizce ve Arapça bilgisiyle dünya kültürel mirasını ana kaynaklarından takip etmiştir. Türk irfanını dünya kültürüyle barıştırmaya çalışmıştır. Gözlerini kaybettikten sonra bile kızı Ümit Meriç ve öğrencilerinin yardımıyla okumaya devam etmiş; hafızasındaki devasa kütüphaneyi kullanarak eserlerini yazdırmış, sözünü söylemekten geri durmamıştır.

Cemil Meriç, Türkçeyi bir "musiki" haline getirme gayesiyle kalemini ustalıkla kullanmıştır. Dili "namus" olarak görmüştür. Kelimelerin kökenlerine inerek ayrıntılara dikkat çekmiştir. Uydurmacılığa karşı çıkmış, Türkçenin zenginliğini savunmuştur. Türk diline ve kelimelere yüklediği "namus" kavramının, onun "Kamusa uzanan el namusa uzanmıştır" cümlesiyle hayatiyet kazandığını görmekteyiz. Eserlerinde Montaigne ve Bacon tarzlarını harmanlayarak, derin felsefi konuları lirik ve etkileyici bir nesirle okuyucularına ulaştırmıştır. Çok yönlü bir mütefekkir olan Meriç'in Bu Ülke, Mağaradakiler ve Jurnal gibi eserleri, rastgele yazılmış notlar değildir. Türk aydınının şuurunu uyandırmak için nakış gibi işlenmiş birer hikmet kilimidir.

Cemil Meriç okurları bilirler ki kelimeler üzerinde size tefekkür sofrası açar. Bir bakıma siz kelimeler dünyasının içinde dolaşmaya başlarsınız ve payınıza düşeni alarak yolunuza devam edersiniz. Bir başka okuyuşunuzda ise başka bir cümleyle, kelimelerle sizi alıp diyarlardan diyarlara götürdüğü olur. Böylesi zengin tefekkür sahibi kalem azdır.

"*Kuşlara benzer kelimeler,*

Odana dolarlar bir akşam

Nereden gelirler bilinmez

Kâh çığlık çığlığadırlar, kâh sesleri işitilmez

Çiçeğe benzer kelimeler, turuncu, erguvan, beyaz

Bir rüzgâr sürükler hepsini

Bulutlara güven olmaz."

Bu Ülke s. 179'da Cemil Meriç böyle yazar. Aynı eserinde dil, kültür, aydın ve Doğu-Batı çatışması gibi konularda yoğun bir fikir müzakeresinde bulunur. Derin anlamlarla metinler bırakan yazar, metinler arasında şiirlerini de gizlemeyi bilmiş kalemlerdendir. Aynı yerde "Kelime" başlıklı bölümün devamında ise şöyle seslenmektedir:

"Tanrı, yıldızlarla oynayan bir çocuk...
Senin yıldızların kelimeler, söyle raks etsinler,
Alev saçlarıyla sonsuz bahçesinde hayallerinin...
Kelime ormanda uyuyan dilber
Şair uzaklardan gelen şehzade
Öyle seveceksin ki kelimeleri sana yetecekler
Kelimeler benim sudaki gölgem,
Okşayamam onları, öpemem
Bir davet olarak güzel kelime ve dualarla muhterem
Gönülden gönüle köprü, asırdan asra merdiven
Kelime kendimi seyrettiğim dere
Kelime sonsuz, kelime âdem"

Kelimeyi hem varlık hem kader olarak konumlandıran bir şiir yoğunluğuyla okuyucu karşılaşıyor. Kelimelerle oyun kurucu,

Cemil Meriç'i çağdaşı olan pek çok aydından ayıran en belirgin özellik, onun ideolojik kalıplara sığmayan hür tefekkür – özgür düşünce anlayışıdır. Dönemindeki aydınlar genellikle sağ veya sol kutuplara hapsolmuşken, Meriç ideolojileri "idrakimize giydirilmiş deli gömlekleri" olarak tanımlamıştır. O, her düşünceye kapısını açmış, ancak hiçbirine körü körüne bağlanmamıştır. Batı'yı, Batılıların Doğu'yu incelediği yöntemle (oryantalizm karşıtı bir perspektifle) incelemiştir. Batı düşüncesinin köklerini Doğu irfanıyla ilişkilendirmiştir.

Meriç için okumak bir eylem değil, bir hayat biçimidir. "Kitap bir limandı benim için. Kitaplarda yaşadım ve kitaplardaki insanları sokaktakilerden daha çok sevdim" diyerek okumayı bir sığınak olarak görmüştür.

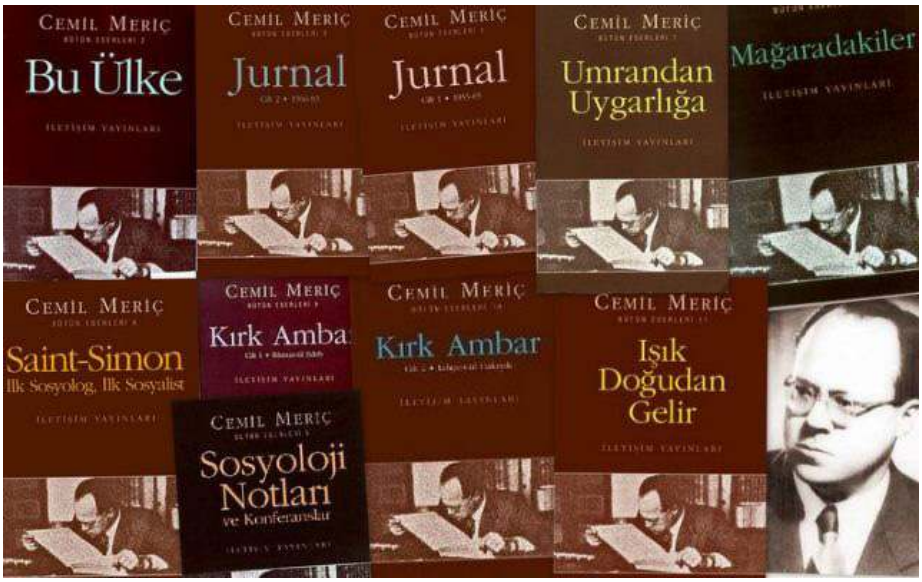
kelimelerle sarraflık yapan kuyumcu. Ustalık, kelimelere yüklenen anlamlar üzerinden belirginleşiyor. "Tanrı, yıldızlarla oynayan bir çocuk" betimlemesi cesur ve çarpıcı olarak görülse bile kişinin zannının öne çıktığını fark edebilirsiniz. Bir masumiyetin sınırsızlaştığını görebiliyorsunuz. Kelimeler kozmik bir ritme katılıyor; yalnızca araç değil, varoluşun özüne sizi çekiyor. Neden, niçin sorgusu sizi hiç bırakmıyor. Elbette okuyup geçemez, üzerinde düşünürseniz. "Kelime ormanda uyuyan dilber / Şair uzaklardan gelen şehzade" dizesi ise klasik masal diliyle günümüzün modern dünyasında bir bilinç köprüsü kuruyor.

Kelimeleri serbest bıraktığı vehmine kapılabilirsiniz. Sakın ola öyle düşünmeyin. Meriç, ustalıkla kelimeleri esir almış gözüküyor. "Okşayamam onları, öpemem" ifadeleriyle kelimelerin kutsal bir anlam taşıdığına dokunup biraz geriye çekilip bakmayı tercih ediyor. Asırları bir yumak gibi toparlayan ve gönüllerden gönüllere köprüler kuran şair, kelimelerin medeniyetle olan ilişkilerine dikkatlerimizi çekiyor. "Kelime sonsuz, kelime âdem" ifadesiyle ezelî bir yükümlülüğün altına taşırken insan olmanın vasfını da hatırlatıyor. Aynı iklimin, aynı tarihin, aynı coğrafyanın havasından, suyundan ve kültürel mirasından beslendiğini; sufi bir yönle düşüncesine elbiseler giydirdiğini de görebiliyorsunuz. Ses, mekân ve zaman tanımlamaları üzerinden kelimeyi sevdiği anlaşılıyor. Bir yanıyla teslimiyet duygusunu hissettirirken diğer yandan da insani bir hasletin varlığını biliyor.

Konuyu biraz daha berraklaştıralım; Cemil Meriç "Kırk Ambar – II" 324-325'te Türk şiiri hakkında şöyle söylüyor: "Bizim kökü asırlara dayanan şiirimiz, en titiz, en olgun, en ince zevkleri doyuracak mahiyette. Biz ezelden beri şair bir milletiz ve edebiyat –bütünü ile- şiir demektir bizim için. Bu şiir -Tanzimat'tan çok önce- sınırlarını yoklamış, kıvamına erişmiş, mükemmeli yakalamıştı." Bu coğrafyada Batılılaşma-yabancılaşma son yüzyılda başlamış değildir. Çorap sökülmeye başlamış, söküğün durması için kimse düğüm atmamış denilse abartılmış olmaz. Elbette günümüzde olduğu gibi ufak tefek seslerin, kalemlerin varlığı gidişata etki etmemiştir. 1891-1944 yılları arasında yayımlanan sanat ve edebiyat dergisi Servet-i Fünun; toplumun inancından, kültüründen, geleneğinden, tarihinden ve endişelerinden kopmuş bir edebiyattır. 55 yıllık yayın hayatında toplum değerlerine muhalif yayınlar yapmış bir ayrık otu niteliğindedir ve zehirli sarmaşıklarla doludur. Yazarımız aynı eserin 299. sayfasında şöyle yazar: "Servet-i Fünun, bir kaçış edebiyatı idi. Toplumdan kopan bir edebiyat. Şairin şahane bir mazereti vardı: İstibdat. Devir "ancak sükûtun veya riyanın inkişafını teşvik" ediyordu. Cenap'a göre, "Ahd-ı Hamidî'de kadınlarımızın güzelliği gibi şiirlerimiz de "kara ve kalın örtüler altına" gizlendiler..." şeklinde devam ediyor ve biz yine kelimelere dönüyoruz:

"*Kelimeler, ormanda uyuyan dilber*
Şair uzaklardan gelen şehzade
Öyle seveceksin ki kelimeleri sana yetecekler"

Kelimeler insanın durduğu yeri haber verir. Tıpkı bir yerde yanan ateşin dumanına benzer. Gönül

değirmeninden daha güzel öğütücü yoktur. Her türden davranış, hal ve durum bu değirmende öğütülür ve kendi haznesinde yeni bir kalıpla gün yüzüne çıkar. Yeni ses, yeni anlam, yeni ışık, yeni renk ve yeni bir hava ile dile gelir. Kelimeler insan gönlünde ruhun kıvamıyla mayalanarak bu tada ve lezzete ulaşır ki burada sabır, sadakat, letafet, zarafet, incelik ve estetik unsurlar elde eder. Denilir ki, "kırk defa düşün bir defa konuş." Neden bu nasihat bizi disipline eder? Çünkü tefekkürün derinliği; hayrı ve hakkı söyleyebilme kazanından alınmış olmanın kazandırdığıdır.

Cemil Meriç, hayatını anlatırken şöyle söyler: "Hatay'daki ilk gençlik yılları. İstanbul ve evlilik öncesi yaşam: Yabancı Diller Okulu, pansiyon odaları, Elit, Nisvaz. Birçok dergide makaleler, çeviriler. Sonra evlilik, lise öğretmenliği, istifa, yirmi bir ay arayla doğan bir oğlan bir kız evlat. Geçim sıkıntısı. Yine çeviriler. İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi'nde başlayan Fransızca okutmanlığı, bin bir güçlük ve sıkıntıyla kurulan bir kütüphane, Sahaflar Çarşısı'ndan; kendi sırtında, öğrencilerinin sırtında taşınan ucuz ama paha biçilmez çuval çuval kitap, hemen hepsi Fransızca. Okuduklarıyla zenginleşen, zenginleştikçe yücelen, kanatlanan bir Don Kişot. Patlama noktasına yaklaşırken, en verimli olabileceği bir yaşta, gözlerini yitirmesi; aylarca hastane odalarında ümitle beklenen ameliyat sonuçları, aylarca tedavi için Paris ve açılmayan gözler: Retina iyice çatlamıştır, katarakt önlenememiştir." Görüldüğü üzere sadece hayat hikâyesini anlatmaz; aynı zamanda trajedisini ("retina çatlamıştır") bir "Don Kişot" benzetmesiyle taçlandırır.

Onun için kitaplar sadece bilgi kaynağı değil, dünyayı görmesini sağlayan birer ışık mesabesindedir. Gözlerini kaybettiğinde "Işığımı kaybettim ama düşüncemi buldum" demesinin nedeni budur. "Düşünce bir köprü: kıldan ince, kılıçtan keskin. Kalabalıklar geçemez üzerinden. Ülkeler asırlarca habersiz yaşamış birbirinden. Ne Asya tanımış Avrupa'yı, ne Avrupa Asya'yı... Bir ırmağa benziyor zaman. Hayretten dona

Türk diline ve kelimelere yüklediği "namus" kavramının, onun "Kamusa uzanan el namusa uzanmıştır" cümlesiyle hayatiyet kazandığını görmekteyiz.

Kuşku yok ki "ilim bir noktaydı, onu cahiller çoğalttı." Bir fikrin veya bir şahsiyetin geleceğe miras kalabilmesi için önce kendi zamanının sınavından geçmesi gerekir. Kendi döneminde bir ışık yakamamış olanın, karanlık yüzyıllara faydası dokunmaz. Bu, "anı yaşamak" değil, "anın hakkını vererek" ebediyete talip olmaktır.

kalmış. Perdede hep aynı gölgeler. Karagöz'ün repertuvarı tarihinkinden daha zengin." Söz ve kelimeler ustanın dilinde bir pınar gibi çağlayıp duruyor. Kimi kalemleri okuduğunuzda büyürsünüz, genişlersiniz; idrakinizin ve tefekküre kapıların açıldığını fark edersiniz. İşte böylesi kalemlerden, mütefekkirlerden biridir Cemil Meriç. Doğu ile Batı arasındaki o devasa uçurumu ve insanın bu uçurum karşısındaki trajik yalnızlığını fark edersiniz ve kendi köklerinize dönmenin en doğru yol olduğunu görürsünüz.

Cemil Meriç, "Perdede hep aynı gölgeler" derken aslında sadece Karagöz'den bahsetmez; o meşhur "Mağaradakiler" kitabının da temelini atan Platon'un "Mağara Alegorisi'ne" gönderme yapar. Meriç'e göre modern insan; hakikate arkasını dönmüş ve sadece önündeki duvara yansıyan gölgeleri (ideolojileri, gazete manşetlerini, sloganları) gerçek sanan bir mahkûmdur. "Işık, hürriyetin çocuğudur. Mağaranın dışında güneş var, içeride ise sadece isli kandiller ve yalanların raksı" demek suretiyle sözlerini anlaşılır kılar.

"Düşünce, kıldan ince, kılıçtan keskindir." Cemil Meriç, 38 yaşında gözlerini tamamen kaybettiğinde (1954), düşüncenin o ince köprüsünde tek başına yürümeye başlamıştır. Kitaplar onun için artık sadece okunacak nesneler değil, sesle inşa edilen birer dünya haline gelmiştir. Kızı Ümit Meriç ve öğrencileri ona kitap okur, o ise zihninde o devasa kütüphaneyi yeniden kurar. Dünyaya kapalı, Allah'a açık olan gözleriyle bütün kütüphanesindeki kitapların yerlerini ve ehemmiyetlerini okumalarda fark ettirdiği görülür.

Sahaflardan taşınan çuvallar, Paris'teki başarısız ameliyatlar; aslında onun "Bu Ülke" kitabının girişindeki o meşhur feryadın bir parçası olarak karşımıza çıkar: "Ben bu sayfalarda hayatımı değil, düşüncelerimi anlattım. Ama düşüncelerim hayatımın ta kendisiydi" demektedir.

"Jurnal – I, sayfa 37"de satırlarda kalan "Nemesis" şiirinde şöyle söyler:

"Nemesis, Nemesis
Alnı bir mezar taşı kadar soğuk
Bakışı bir cellat satırından daha korkunç ilahe
Neyimi kıskandın benim?
Keyhüsrev'in debdebe ve daratına kızmakta haklıydın
Krezüs belki hışmına layıktı
Promete seni çılgına döndürmüş olabilir
Milton'un gözlerini neden oyduğunu anlıyorum
Şaşkın ve deli bakire Bana hıncın nereden geliyor?
Ne erguvanlar içinde doğan bir Bizans prensiyim
Ne gururuyla Olemp'i gocunduran bir titan
Ama ey kısır kadın Ey şaşkın Tanrıça
Senden sadece iğreniyorum"

40 ve 41. sayfada sanki yukarıdaki şiire yönelik bir açıklama niteliğinde şunları yazar: "Din, aşk, şiir: Boşlukta yuvarlanan insanın bir yıldıza attığı merdivenler. İnanamayanların inananlara sataşmasında muhakkak bir parça kıskançlık da var. Keşke bütün insanlar aynı Tanrı'ya inanabilselerdi. O zaman cennet olurdu. Sevmek yaşamaktır. Böceklerden, Kehkeşanlara kadar uzayan bir sevgi. Bütün kâinatı ve kâinattan

daha büyük bir yaratıcıyı sevmek hem de ruhun ölmezliğine inanarak. Yani ebediyet ölçüsünde bir sevgi. Dinsizlerin ölümü, insanı tahammül edilmez bir yalnızlığa sürüklemekten başka neye yarar." En azından Cemil Meriç, gençlik yaşlarında rubailer tarzında dörtlükler yazmış bulunsa da – hece şiirine vakıf ve divan şiirine âşık bir mütefekkirdir- düşünce ağırlıklı bir kalem olmayı tercih etmiştir. Yine Jurnal I'in 222. sayfasında şu notu da sizlerle paylaşmak isterim: "Oscar Wilde, şu yedi yaşındaki çocuğa bakın der, ne kadar cici. Sonra şu hayata bakın; yirmi yaşında, nobran, edepsiz, lanet. On iki sene evvel o da bir çiçek kadar, bir kuş kadar sevimliydi; o yavrucuğu bu hale getiren cemiyetinizin terbiyesi." İnsan pınardan su içerken birdenbire boğazına düğüm düğüm düğümlenen su yüzünden içmekten geri çekilir ve öksürüğünü giderir. Bir müddet öylece durur. Bu cümleyi ne vakit okumuş olsam geri çekilip cemiyetin yetmiş yılı gözlerimizin önünden gelip geçer. Derin derin iç çektiğim olur. Kuşkusuz zevkle yediğiniz bir yemekte gelen kötü bir haberle o yemeğin yenmez oluşu gibidir bu durum. Bana kötü bir etki bıraktığı olur. Arzu ettim ki siz değerli okuyucular da bir şeyler okurken, bir kitapla demlendiğinizde tefekkür etme imkânlarını elinizde bulundurun. Tefekkür (düşünmek), insana büyük kapıların açılmasına bir anahtardır ve buna hazır olmak icap eder.

"Umrandan Uygarlığa" eserinin 209. sayfasında "Kitab-ı Mukaddes'te Politika" başlığında uzun bir tahlil yazısını okurken şu ifadelerin altını çizmekte yarar gördüm: "Dostlarınızı ve düşmanlarınızı dinleyin ama kendinizi onlara bırakmayın. Tevrat ne güzel söylüyor: Düşmanlarınızdan uzaklaşın, dostlarınıza dikkat edin; dikkat edin ki kendileri de aldanmasın, sizi de aldatmasınlar... İnsan tam olarak ne danışmanlarının öğütlerine güvenebilir, ne yaptıklarına. Hükümdarın yapacağı, bütün ihtimalleri etraflıca düşündükten sonra en makul kararı vermek. Gerisini Tanrı'ya bırakmak lazımdır." 222. sayfadan 223. sayfaya geçtiğimizde bir not daha gözlerimize ilişiyor: "Din: Hak ve batıl; dinsiz devlet olmaz. Batıl dinlerin bile iyi ve doğru bir yönü vardır: İnsanların yaşayışına hükmeden bir tanrının varlığını gösterirler. Fakat devlete tam bir sağlamlık kazandıran ancak hakikattir. Hakikat, "huzurun annesidir." Ülkesindeki batıl dinlerin kökünü kazımak hükümdarın vazifesidir. Hükümdar, hem tanrının vekili hem de dirlik düzenliğin koruyucusudur. İnsanlar inançlarında serbest olmalıdır diyerek hükümdarın din bahsinde kuvvete başvurmasına itiraz edenler, dinsizlere yakışır bir sapıklık içindedirler. Ne var ki hükümdar da sıkışmadıkça zora vurmamalı, bilhassa kan dökmemelidir."

Bazı şahsiyetler, çağlarını aşarak gelirler ve yolları aydınlatırlar. Çağında parlamayan yıldızın diğer çağlara bir faydası yoktur. Yaşarken er gibi yaşamak, doğru istikamette olmak, yardımda önde durmak, hakkı üstün tutmak gibi vasıflar er kişilere özgüdür. Bu topraklarda çok şey söylenmiş olsa da her kuşak kendi dönemini yorumlamakla mükelleftir. Cemil Meriç de kendi döneminde yolu aydınlatan, doğruyu söylemekten geri durmayan mütefekkirlerimizdendi. Rahmetle yâd ediyorum.

Kuşku yok ki "ilim bir noktaydı, onu cahiller çoğalttı." Bir fikrin veya bir şahsiyetin geleceğe miras kalabilmesi için önce kendi zamanının sınavından geçmesi gerekir. Kendi döneminde bir ışık yakamamış olanın, karanlık yüzyıllara faydası dokunmaz. Bu, "anı yaşamak" değil, "anın hakkını vererek" ebediyete talip olmaktır. Er kişi, istikamet sahibi olmalıdır. Yardımsever ve hakkaniyet ölçüsünde dosdoğru yaşamalıdır ki ahlakı etkin ve etkili olsun. Unutulmamalıdır ki fertler, toplumlar sanatsız yaşayabilirler lakin ahlaksız toplumlar tarihten silinip giderler. Doğru istikametten kastettiğimiz husus, zihni ve ahlaki tutarlılık sahibi olmaktır. Yardımda öncü olmak demek; sorumluluklarından kaçmamak, hakkı üstün tutup kaldırmak, haksızlık karşısında susmamak ve şahsi çıkarların peşinde olmamaktır. Meriç Usta, "Işık Doğudan Gelir" demişti.

Her kuşak kendi dönemini yorumlamakla mükelleftir. Taklitçiliğin önündeki en büyük ışık, hadiselere dışarıdan yani yukarıdan bakabilmektir. Geçmişin doğrularını olduğu gibi kopyalamak yerine, o doğruların özünü bugünün diliyle yeniden inşa etmek (içtihat etmek) gerçek bir entelektüel ve ahlaki görevdir. Hak dinin mensubu olmak demek; hakka teslim olmuş bir tefekküre, ahlaka, inanca ve imana sahip olmak demektir. İnsan zihni karmaşıklaştıkça, detaylarda boğuldukça o tek ve yalın olan özden uzaklaşır. Bilgi arttıkça irfanın azalması tehlikesine işaret eder. Hz. Ali'ye atfedilen "İlim bir noktaydı, onu cahiller çoğalttı" sözüyle sözümüzü bitirelim.

Cemil Meriç ve Çeviri

İbrahim DEMİRCİ

Aylık edebiyat dergisi Hece, özel sayılarının 19'uncusunu Cemil Meriç'e ayırmıştı. Ocak 2010'da yayımlanan bu özel sayı, Mart 2015'te ikinci baskısını yaptı. *Hece*, Cemil Meriç için "bir entelektüel tedirgin" sıfatını uygun görmüştü. Cemil Meriç (Reyhanlı 12 Aralık 1916-İstanbul 13 Haziran 1987) hakkında en kapsamlı ve ciddi çalışmalardan birine imza atmış olan Dücane Cündioğlu'nun tercih ettiği sıfatlar, daha farklı oldu: "Bir Mabed Bekçisi, Bir Mabed İşçisi, Bir Mabed Savaşçısı".[1]

Hece'nin özel sayısı için yaptığım çalışmaya "Cemil Meriç'in Diline İlişkin Bazı Dikkatler" başlığını koymuştum. Bu sınırlı çalışmada, daha çok Cemil Meriç'in çevirileri üzerinde durmuşum. O yazıdan bir bölümü aktarayım:

"*Hernani* çevirisinde gördüğümüz, "Boynumuz kıldan ince, nedek!" (s. 99) cümlesindeki "nedek" kelimesi, ölçü ve kafiye hatırına yapılmış sevimli iki istisnadan biridir. Öteki istisna, *Marion de Lorme*'da "Sen sahiden çıldırmışsın L'Angely!" diyen Kral'a "Fransa hükümdarı ferman ettikten kelli." diye karşılık veren L'Angely'nin sözünde karşımıza çıkar.[2]

Cemil Meriç Türkçesinde "avamî dil" neredeyse hiç görülmez. Nâdir istisnalardan biri *Bu Ülke*'nin sonuna eklenen "Kanaviçe" bölümünde Marquie de Sade için yazılan satırlarda karşımıza çıkar: "... Sadizmin isim babası. Şımarık, küstah, edepsiz. Evlenir. Baldızına balta olur. Sokak sürtükleriyle hayâsız maceraların kahramanı. Hapse tıkılır, kaçar, yeni rezaletler icat eder. 1775'te baldızıyla İtalya'ya gider. Dönüşte hapsedilir. Bir yolunu bulup hapishaneden tüyer; yeniden kaçar, yeniden enselenir..."[3]

"Aşağıdaki dizeleri de *Marion de Lorme* çevirisinin güzelliğini sezdiren tadımlık bir örnek olarak okuyabiliriz:

---

1 *Bir Mabed Bekçisi – Roman ve Balzac; Şiir ve Hugo* – (Eylül 2006), Bir Mabed İşçisi – Bir Cumhuriyet Aydınının Serencâmı – (Ekim 2006), Bir Mabed Savaşçısı – Bir Münekkidin Nârâsı – (Şubat 2007) Kitapların yeni baskıları Kapı Yayınlarınca yapılmaktadır.

2 Victor Hugo, Marion de Lorme, MEB, İstanbul, 1966, s. 145.

3 Bu Ülke, s. 326

Didier:

"Binbir çehresi vardır ölümün. Darağacı
Onlardan biri. Evet, ipte sallanmak acı.
Sanki ilmik ölümün nefesi, siz: mumsunuz.
Boğazınızı kavrar kavramaz, merhumsunuz!
Ama ne çıkar? Görmeyecek olduktan sonra,
Ha taşında övgünüz yazılı bir mezara
Koymuşlar na'şınızı, ha geceleri rüzgâr
Biteviye sallayıp durmuş, yahut kargalar
Didiklemiş... Dert mi bu?
Saverny:
Filozofsunuz.
Didier:

İster
Akbabalar yesin etimi, ister böcekler,
Bana ne! Onu vücut düşünsün. Mezarın, buz
Gibi soğuk kapağı kapanırken, ruhumuz
Uçar gider!..."[4]

Bu çeviride Cemil Meriç'in uçup giden "ruh"un karşısına "beden/ceset" yerine "vücut" kelimesini koymuş olmasına takılmıştım. "Batı, vücudun faaliyetleriyle ruhunkileri birbirinden ayırmaya çalışmıştı. (...) Batı, vücut teknikleriyle uğraşmamış. İnsanın emrindeki en tabiî âlet: vücut. Batılı bu aleti pek az tanıyor. İnsan vücudunun yeniden keşfi, insan ruhunun da yeniden keşfi olacaktır. Batı'nın bu konuda rehberi: Doğu."[5] Bu cümleleri ve benzerlerini okuyunca, Cemil Meriç'in "beden" kelimesinin kolları ve bacakları dışarıda bırakan "gövde" anlamını hesaba katarak "vücut" demeyi tercih ettiğini düşündüm."[6]

On beş yıl sonra Cemil Meriç'in çeviri çalışmalarına yeniden eğilirken Habil Sağlam'ın bir makalesine rastladım: "Platonik Bir Mütercim Olarak Cemil Meriç'in Portresi"[7].

Habil Sağlam, bu titiz ve güzel çalışmasını şöyle bitirmiş: "Sınır aşımı, bazen sınır ihlalidir dil öğrenmek. Cemil Meriç dil sınırını başarıyla aşmış fakat talihi fiziki sınırları aşmasına imkân vermemiştir. Öğrendiği dilin dünyasında fiilen bulunmamış olan Cemil Meriç, hayat ve kitaplar arasında, gündelik hayatın dili olan Türkçe ile kitapların dili olan Fransızca arasında bir tür linguistik arafta kalakalmıştır. Tercüme uğraşı bu iki dünyanın birbiriyle temas kurmasına imkan sağladığı için, Cemil Meriç açısından zihinsel denge unsuru olarak hayati bir işlev görmüştür."

"Gündelik hayatın dili olan Türkçe ile kitapların dili olan Fransızca" ifadesi Cemil Meriç için geçerli olmasa gerek. Çünkü o bütün dillere kitaplar ve tarih üzerinden bakıyordu; "umran" ve "irfan" kelimelerini iki kitabının ismine almış olması bile bunu göstermeye yeter.

İletişim Yayınları tarafından, "Cemil Meriç Bütün Çevirileri" dizisinde, sırasıyla şu kitaplar yayımlandı:

Cemil Meriç dil sınırını başarıyla aşmış fakat talihi fiziki sınırları aşmasına imkân vermemiştir. Öğrendiği dilin dünyasında fiilen bulunmamış olan Cemil Meriç, hayat ve kitaplar arasında, gündelik hayatın dili olan Türkçe ile kitapların dili olan Fransızca arasında bir tür linguistik arafta kalakalmıştır.

4 Victor Hugo, *Marion de Lorme*, MEB, İstanbul, 1966, s. 130.

5 *Bir Dünyanın Eşiğinde*, İletişim Y., 12. Bs., İstanbul, 2009, s. 25

6 *Hece 157*, 2. bs., s. 318-319, 2015, Ankara.

7 *Cemil Meriç Kitabı / "Bu Ülkeyi Yeniden Düşünmek"*, s. 227-248, Haz. Asım Öz, Zeytinburnu Belediyesi, Şubat 2018, İstanbul.

1. Honoré de Balzac, *Altın Gözlü Kız / On Üçlerin Romanı III*. 4. bs., 2025.

2. Honoré de Balzac, *Ferragus / On Üçlerin Romanı I*, 3. bs., 2024.

3. Honoré de Balzac, *Otuzundaki Kadın*, 4. bs., 2022

4. Honoré de Balzac, *Kibar Fahişelerin İhtişam ve Sefaleti*, 2. bs., 2025.

5. Victor Hugo, *Marion de Lorme*, (Mahmut S. Kılıççı ile), 1. bs., 2020.

6. Maxime Rodinson, *Batı'yı Büyüleyen İslâm*, 2. Bs., 2024.

7. Victor Hugo, *Hernani*, 1. bs. 2022.

8. Thornton Wilder, *San Luis Rey Köprüsü (Köprüden Düşenler)*, (Lamia Çataloğlu ile), 1. bs., 2023.

9. Uriel Heyd, *Türk Milliyetçiliğinin Temelleri / Ziya Gökalp'in Hayatı ve Eserleri*, 1. bs., 2023.

Bu son kitapta "Ziya Gökalp'in" dendiğini görünce şunu düşündüm: Cemil Meriç'in tecessüsü Köktürk alfabesine, Orhun Yazıtlarına uzanabilmiş olsaydı "Ziya Gökalp'ın" demeyi tercih ederdi.

Oğlu Mahmut Ali Meriç'in yayıma hazırladığı bu kitaplarda çevirilerin ilk baskıları esas alınmıştır.

Cemil Meriç'in Balzac'tan çevirdiği *Kibar Fahişelerin İhtişam ve Sefaleti* romanı 1946 yılında İnkılâp Kitabevi tarafından yayımlanmıştı. Cemil Meriç, bu çeviriyi yeniden yayımlarken kitabın adını şöylece kısalttı: *İhtişam ve Sefalet / Vautrin* (Ötüken Y., 1973).

Dr. Umut Can Gökduman, araştırma görevlisiyken kaleme aldığı "Yeniden çeviride yan metinsel ögeler: Yeniden çevirmen olarak Cemil Meriç'in Balzac çevirisi üzerine bir inceleme" başlıklı çalışmasında kitabın üç baskısını kapağından içeriğine kadar karşılaştırmış, çevirilere ilişkin eleştirileri de nakletmiştir.[8]

Gökduman'ın "Kitap bölüm başlıkları" tablosunun 2. Maddesinde "İhtiyatkârlıkta Aşk Neye Malolur?" ifadesinin 1973 Ötüken baskısında "İhtiyarlıkta Aşk" yapılmış olduğunu belirtirken "İhtiyatkârlıkta" kelimesinin sadece bir "dizgi yanlışı" olabileceğini hesaba katmamasına üzüldüm. Daha üzücü olan da bu ihtimali, Mahmut Ali Meriç'in de İletişim Yayınları'nın da görmemiş, görememiş olmasıdır. 1946 baskısındaki "Malolur"u 2019'da "Mal Olur" yapmayı akıl etmişler ama "İhtiyatkârlık"ı "İhtiyarlık" yapmayı akıl edememişler. Tuhaf bir durum!

İhtişam ve Sefalet çevirileri arasındaki farklar üzerine Umut Can Gökduman'ın tesbitleri ve Dücane Cündioğlu ile Habil Sağlam'dan yaptığı nakiller, önemli ve değerlidir. Hem Türk Dili ve Edebiyatı hem Fransız Dili ve Edebiyatı araştırmacıları, bu çeviri farkları üzerinde daha ayrıntılı çalışmalar yapabilirler.

Cemil Meriç'in çevirilerine düştüğü dipnotlar, işini yaparken gösterdiği dikkat ve titizliği göstermesi bakımından bütün çevirmenlerin örnek alması gereken harika birer örnektir. Sadece birini Gökduman'ın makalesinden aktarmakla yetiniyorum: "Balzac *bochettine* kelimesini kullanıyor ki, ne Akademi'nin, ne Littré'nin lügatlerinde ne de *Larousse Pour Tous*'da bulabildik. Marpuç olduğu karine ile anlaşılıyor." (Meriç, 1946, s. 64; Meriç, 2019, s. 75).

Halil Açıkgöz, *Cemil Meriç ile Sohbetler* adlı eserinin 10 Kasım 1976 tarihli ilk metninden bir alıntı: "Cemil Hoca'nın daha önce Kibar Fahişelerin İhtişam ve Sefaleti adıyle Balzac'tan tercüme ettiği kitabını Ötüken Yayınevi yeniden basıyor. Tashîhlerini de Bekir Oğuzbaşaran (Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü 3. sınıf talebesi) ile birlikte yapıyoruz." [9]

Yazarın bu iki cümlede yüklemleri "basmıştı, yapmıştık" yerine "basıyor, yapıyoruz" şeklinde kullanmış olması, okuyucuyu yanıltabilir. Bilindiği gibi Ötüken, *İhtişam ve Sefalet*'i, o tarihten üç yıl önce, 1973 yılında okuyucuya sunmuştu.

Halil Açıkgöz'ün Kasım 1976-Temmuz 1983 tarihleri arasında kaydedilmiş notlarını içeren kitabında çevirilere ve çevirmenlere ilişkin çok sayıda tesbit, tahlil ve tenkidin de bulunduğunu belirttikten sonra Uriel Heyd adının sadece bir kez anıldığını söyleyeyim. Cemil Meriç, 22 Ekim 1978 sohbeti sırasında şöyle der: "Uriel Heyd sâdece Gökalp'ı tedkik etmiş, gerisini görmemiş." (s. 341). [Kelimeyi ben vurgulu yazdım, bu yazının başında sözünü ettiğim

8 *RumeliDE Journal of Langue and Literature Studies* 2019. Ö5 (August), s. 334-345.

9 Halil Açıkgöz, *Cemil Meriç ile Sohbetler*, s. 14, Seyran İktisadi İşletmesi, İstanbul 1993.

"Köktürk alfabesine, Orhun Yazıtlarına uzanamama" eleştirisini geri mi almalıyım, yoksa "Burada Halil Açıkgöz'ün 'tashih'i var." mı demeliyim?]

Uriel Heyd (Köln 26 Temmuz 1913-Kudüs 13 Mayıs 1968), *TDV İslâm Ansiklopedisi*ne alınacak kadar önemli sayılan bir araştırmacı. Onun doktora tezinden hareketle kaleme aldığı *Foundation of Turkish Nationalism: The Life and Teachings of Ziya Gökalp* (London 1950) adlı eserini Cemil Meriç, Türkçeye çevirmeye değer bulmuş ve kitap, 1980 yılında Sebil Yayınevi tarafından *Ziya Gökalp'in Hayatı ve Eserleri* adıyla okura sunulmuş, kapakta yazar ile çevirmenin adı birlikte verilmiş: "uriel heyd'den cemil meriç". Fakat kapağı açınca karşınıza "Ziya Gökalp / Türk Milliyetçiliğinin Temelleri" başlığı çıkmaktadır! Eserin adı, İletişim Yayınları baskısında değişmiş, aslına daha uygun bir hâle getirilmiş: *Türk Milliyetçiliğinin Temelleri / Ziya Gökalp'in Hayatı ve Eserleri*. Bu eserin üç ayrı çevirisi daha vardır: 1. *Türk Ulusçuluğunun Temelleri*, çeviren: Kadir Günay, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1979. 2. *Türk Milliyetçiliğinin Kökleri*, çeviren: Adem Yalçın, Pınar Yayınları, İstanbul, 2001. 3. *Türk Milliyetçiliğinin Kökenleri*, çeviren: A. Göke Bozkurt, İlgi Kültür Sanat, İstanbul, 2010.[10]

Cemil Meriç çevirileri arasında en kötüsü ve en özensiz basılmış olanı bu kitaptır. Daha 8. Sayfada "irtica kuvvetleri" yerine "iltica kuvvetleri", "en güçlüsü" yerine "en küçlüsü" ile karşılaşılır. Kaynak metin olarak kullanıldığı anlaşılan Sebil Yayınevi basımında bu tuhaflık görülmez. Gökalp'ın atalarının geldiği "Çermik", sadece bir kez doğru yazılmış olmasına karşılık üç kez "Çelmik" şeklinde dizilip basılmış, bu tuhaflık iki yayınevinin de dikkatinden kaçmış. 24. sayfada *"Siz hepiniz yan yolda kalsanız"* dizesini görünce, doğrusunun "Siz hepiniz yarı yolda kalsanız" olacağını düşündüm. Metni okuyan herhangi biri de sanırım böyle düşünür. Hatanın kaynağı yine Sebil baskısıydı (s. 23).

Uriel Heyd, Ziya Gökalp'ın *Küçük Mecmua*'yı kapattıktan sonra hangi yayın organlarında yazdığını şu cümleyle ifade eder: "Bundan sonra yazıları İstanbul'da *Yeni Mecmua*, *Cumhuriyet*, Ankara'da *Yeni Türkiye*, *Hâkimiyet-i Milliye* gibi dergi ve gazetelerde çıkar." Fakat kitaplarda "Ankara'da" kelimesi nasılsa dizilmemiş, böylece Ankaralı iki mevkute de İstanbullu yapılmıştır (s. 30 / s. 31).

Sebil baskısında "Mizaç itibariyle kollektivisti" biçiminde karşımızda çıkan cümle, İletişim baskısında "Mizaç itibariyle kolektivisti" biçiminde değiştirilmiş ama "kolektivistti" yükleminin eksik yazılmış olduğu fark edilmemiştir. (s. 37 / s. 37).

Sebil baskısında 38. sayfada yer alan "Cemiyetten anladığı, gerici ve hâkim sınıfın mefkûre ve hisleri değil, halkın mefkûre ve hisleriydi." cümlesi, neden ve nasıl olduysa İletişim baskısında "Cemiyetten anladığı, gerici ve hâkim sınıfın mefkûre ve hisleri değil, halkın mefkûre ve histerisiydi." kılığına sokulabilmiştir (s. 37). Örnekleri çoğaltabilirim ama bu kadarla yetineyim.

Cemil Meriç, bu Uriel Heyd çevirisinde yazarın koyduğu dipnotları ve Gökalp'ın manzumelerinden seçilmiş örnek mısraları yok saymayı tercih etmiştir. Bu tercihine ilişkin herhangi bir açıklama da yapmamıştır.

Habil Sağlam'a göre Cemil Meriç'in kendi eserlerinde de çeviri, önemli bir yer tutmaktadır: "Victor Hugo'dan ya da Balzac'tan yaptığı kitap boyutundaki tercümelerin haricinde, kaleme aldığı telif eserler de baştan başa tercümelerle örülmüştür. Cemil Meriç'in eserlerine kuş bakışı bakan bir kişi metinlerine yayılmış onlarca farklı isimden birçok irili ufaklı çeviriyle karşılaşacaktır. Edebiyat geleneğimizde tercüme ile telif eser arasındaki sınırların muğlak oluşu gibi onun düşüncesinde de ithalat ile imalat her daim iç içe geçmiş haldedir. Üzerine fikir yürütmekte olduğu mesele etrafında diyalog halinde olduğu düşünürlere tercümanlık eder, dolayısıyla tek yönlü bir anlatım tekniğindense sık sık farklı görüşlere söz hakkı tanıyan polifonik bir yazım tarzını benimser."[11]

Son söz olarak şunu söyleyeyim: Cemil Meriç hem müellif hem mütercim olarak dürüst bir münekkidin dikkatini ve hassas bir şairin rikkatini zihninde ve kalbinde ömrü boyunca muhafaza etmiştir. Ancak, bilhassa son yıllarında bu dikkat ve rikkatte irtifa kaybı olmuştur.

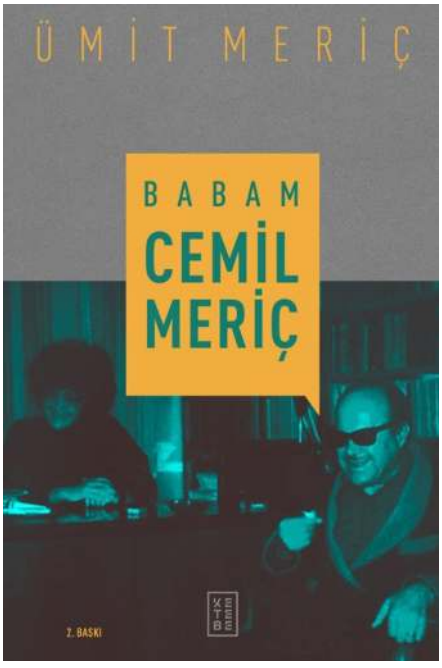
10 Bu dört çevirinin karşılaştırılması, çeviri yöntemleri ve çevirmen tutumları hakkında ilginç ve öğretici veriler sunabilir.

11 *Cemil Meriç Kitabı / "Bu Ülkeyi Yeniden Düşünmek"*, s. 234, Haz. Asım Öz, Zeytinburnu Belediyesi, Şubat 2018, İstanbul.

“Babam Cemil Meriç”

Nihat PAKIRDAŞI

“Ümit erguvan ağacına çıkıp nefti-yeşil bir kâinatta kaybolmadan önce harabenin duvarından sarkan açmakta olan bir salkımı koparır, koşup babasının yanına gelir. Cemil bey sadece kokusuyla var olan çiçeği, Ümit’in avucundan koklar, derin bir “Ohh” çeker ve “Allahümme salli alâ seyyidina Muhammed” der. Sonra Fevziye Hanım, sayfalarının kenarları tarazlanan Hernani’nin Fransızcasından, yastığa bağdaş kurup oturan Cemil Bey’e, kaldıkları yerden okumaya başlar. Önce sayfayı baştan sona okur ve tekrar ilk mısralara döner. Cemil Bey, Hugo’nun Fransızcasını ezbere alır. Dakikalarca, kımıl kımıl dudaklarını oynatır, parmakları hecelerini sayar ve nihayet sonunda “Yaz Fevziye” diyerek Türk şiirine yeni bir çiçek buketi daha armağan eder.”

Fethi Paşa Korusunda bir film sahnesini andıran bu hatırayı, kıymetli Ümit Meriç hanımefendinin, babası mütefekkir Cemil Meriç’i anlattığı hatıra ve biyografi niteliğindeki “*Babam Cemil Meriç*” adlı eserinden öğreniyoruz. Kitabın özünün özü olarak da görebileceğimiz bu hoş hatıra bizlere Cemil Meriç’in inanmışlığını, azmini, zekasını, eş ve baba olarak duruşunu, zarafetini, kitaba ve okumaya duyduğu sarsılmaz bağlılığını, estetik duyarlılığını, kelimelerden inşa ettiği anlam dünyasındaki titizliğini, hafızasını, iradesini ve sabrını gösterir. Bu huzur atmosferi, tefekküre adanmış bir ömrün, Avrupa’dan Asya’ya köprü kuran bir zihnin ve hakikati arayan bir münevverin portresini tüm canlılığıyla ortaya koyar. Kaderin bir cilvesidir ki Cemil Meriç çiçekler kokladığı “nur-u ayn”ın ellerinden bir ömür boyu kelimeler toplayıp Türkiye’nin düşünce toprağına yediveren tohumlar eker.

Türk düşünce hayatının seçkin simalarından merhum Cemil Meriç’in kızı olan Ümit Meriç, Üsküdar’da dünyaya gelmiştir. İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sosyoloji Bölümünü bitirmiş, aynı fakültede yaklaşık otuz yıl akademik görev üstlenerek pek çok öğrenci yetiştirmiştir. Sosyoloji, kültür ve düşünce dünyasına dair çok sayıda esere imza atan Meriç, ilmî ve entelektüel çalışmalarını sürdürmektedir.

“*Babam Cemil Meriç*” adlı eser, Ümit Meriç’in babası Cemil Meriç’i anlattığı hatıra ve biyografi niteliği taşıyan bir çalışmasıdır. Kitapta, Meriç’in ev içindeki yaşamı, eşi, çocukları, çevresi ve dostlarıyla ilişkisi, çalışma

disiplini, zorluklara karşı direnci ve fikir dünyasının gündelik hayatına nasıl yansıdığı samimi bir dille aktarılır. Kitap, okuyucuya yalnızca büyük bir düşünce adamını değil; fedakârlıkları, azmi, mücadeleleri ve insanî yönleriyle portresini sunarken, aydın olmanın sorumluluğunu ve düşünceye adanmış bir hayatı gözler önüne serer. Tüm kelime ve cümlelerin nezaket ve özenle seçildiği "*Babam Cemil Meriç*" adlı eserini Ümit Meriç, okuyucularını adeta evinde ağırlayarak onlarla samimi bir dostluk bağı kurmak amacıyla kaleme aldığını ifade eder. Kitabın sonuna ulaştığınızda sayın Meriç'in bu içten niyetine ulaştığını fark edeceksiniz.

Rumelili bir ailenin çocuğu olan Cemil Meriç 12 Aralık 1916 günü Osmanlı Devleti'nde Halep Vilayeti'ne bağlı Reyhaniye (Reyhanlı) kazasında dünyaya gelir. Doğumundan iki sene sonra babası Mahmut Niyazi Bey'in işi dolayısıyla taşındıkları Antakya Fransızlar tarafından işgal edilir. İşgal yılları içinde yetişen Cemil Meriç küçük yaşlardan itibaren ansiklopedileri okuyacak kadar okumaya ve öğrenmeye açtır. Eflatun'u on üç yaşında tanıdığını, on beş yaşında belli başlı divanları bitirdiğini belirten genç Meriç'in okuma aşkına kitaplar kâfi gelmez. Hüseyin Cemil'in şahsiyetinin şekillenmesinde Antakya Lisesi'ndeki hocaları etkili olur ve kendisi bu durumu "*Lisem Üniversitemdir*." cümlesiyle özetler. Çocukluk ve gençlik yıllarını kitaplarda yaşayan Meriç, Batı düşüncesine zengin bir donanımla ayak basar. Cemil'in Batı'daki hocaları Montaigne, Corneille, Racine, Voltaire, Rousseau ve Montesquieu olur. Fakat edebiyattaki ilk aşkı ve düşünce dünyasındaki rehberi Balzac; en sevdiği iki Fransız yazar ise; Hugo ve Chateaubriand'tır. 1933'te henüz on altı yaşındayken "*Geç Kalmış Bir Muhasebe*" adlı yazısı *Yeni Gün* gazetesinde çıkar.

Osmanlı Devleti'nin dağılma sürecinde yalnızca askerî ve siyasî krizler değil, aynı zamanda derin bir kimlik ve yön arayışı da ortaya çıkmıştır. Bu ortamda Osmanlıcılık, İslamcılık, Türkçülük ve Batılılaşma gibi fikir akımları, dağılan devleti nasıl ayakta tutabileceği sorusuna farklı cevaplar üretmiştir. Son dönem çoğu Osmanlı ve Cumhuriyet aydını ise Avrupa'nın gülünü ve dikenini birlikte almayı savunarak Batılılaşma fikrinde karar kılmıştır.

Meriç, bu akımlardan ilk olarak, -henüz sosyalizmi pek bilmediği için- yeni bir arayış ve bütünleşme ümidi ile lisede okuduğu kitaplardan etkilenerek Türkçülüğü seçer. Türkçülüğünün teorik olduğunu ifade eden Meriç, bir süre sonra lise kütüphanesinden alıp okuduğu "*Madde ve Kuvvet*" adlı kitap sayesinde ateizme yönelir. On dokuz yaşına geldiğinde İstanbul'a gelen Meriç, sosyalist ve Marksist düşünceyle tanışır. İstanbul'da sükût-u hayale uğrayan Cemil çaresiz 1937 Mayıs'ında tekrar Hatay'a döner; ilk okul öğretmenliği yapar. İskenderun'da nahiye memurluğu ve tekrar geri döndüğü Hatay belediyesinde katiplik görevinde bulunur. 1939 Nisan ayında Hatay hükümetini devirmek suçundan tutuklanır ve iki ay sonra serbest kalır. Fakat yalnızlık ve hayal kırıklıkları Meriç'in peşini bırakmaz ve İstanbul'a dönme kararı alır. Yabancı diller okuluna öğrenci olarak girer.

Kitabın özünün özü olarak da görebileceğimiz bu hoş hatıra bizlere Cemil Meriç'in inanmışlığını, azmini, zekasını, eş ve baba olarak duruşunu, zarafetini, kitaba ve okumaya duyduğu sarsılmaz bağlılığını, estetik duyarlılığını, kelimelerden inşa ettiği anlam dünyasındaki titizliğini, hafızasını, iradesini ve sabrını gösterir. Bu huzur atmosferi, tefekküre adanmış bir ömrün, Avrupa'dan Asya'ya köprü kuran bir zihnin ve hakikati arayan bir münevverin portresini tüm canlılığıyla ortaya koyar.

Zamanının çoğunu sahaflarda ve üniversite kütüphanesinde geçirir. 1940'ların aydın çevresi Beyoğlu'nda özellikle Nizvas ve Elit pastanelerinde bir araya gelirler. Bu mekanların müdavimlerinden biri olan Salah Birsel "*Elit'e gelenlerin en kültürlüsü, en bilgilisi Cemil Meriç'ti*" sözleri Meriç'in entelektüel disiplinini ve öğrenme konusundaki istikrarlı çabasını teyit eden önemli bir tanıklıktır. Bu toplantılara belli bir süre devam eden Meriç, zamanla kendisini bu gruba ait hissetmez.

Meriç'in dünyasında Balzac'ın dostane bir yeri vardır. İstanbul'da yayımlanan ilk yazısı dünyanın en büyük romancısı olarak nitelediği Honore de Balzac üzerinedir. Balzac'ın kahramanları sayesinde Paris'i tanıyan Meriç, rüyalarının şehri Paris'e gitme hayaliyle yaşar. Alman birliklerinin Paris'i işgali üzerine, Yabancı Diller Okulu tarafından vaat edilen Fransa'daki eğitim projesi feshedilir. Bir kez daha sükût-u hayale uğrayan Cemil Meriç, kaderin bir cilvesi olarak gözlerinin tedavisi için Paris'e gider; ancak büyük umutlarla vardığı bu şehir, onun için derin bir hayal kırıklığı olur.

Yalnızlığı büyüyen Cemil Meriç yirmi beş yaşına geldiğinde bir hayat arkadaşına ihtiyaç duyar ve kendisine bir Zümrüd-ü Anka olacak Fevziye Menteşoğlu'yla hayatını birleştirir. Küçük Moda'da bir süre ikamet eden yeni evli çift, Cemil Meriç'in mecburi hizmeti dolayısıyla Fransızca öğretmeni olarak Elazığ'a atanır. Meriç, *"Elaziz'den (Elazığ'dan değil) kötü insan çıkmaz evladım!"* dediği şehirde samimi dostluklar kurar, öğrencileriyle güzel anılar biriktirir. Fakat Meriç'in bu sıra dışı öğretmen öğrenci ilişkisi okul idaresini rahatsız eder ve Maarif vekili Hasan Ali Yücel imzalı bir kınama mektubu alır ve stajı tasdik edilmez. İstanbul'a dönmek zorunda kalan Meriç ailesine yeni bireyler katılır. Çiftin ilk çocuğu Mahmut Ali'dir. Daha sonra, babaanne Zeynep hanımın "*Kız çocuk bereketiyle gelir!*" sözleriyle karşılanan ve ismi babası tarafından konulan Zeynep Ümit dünyaya gelir. Gerçekten de babaannenin hüsn-ü zannı tutar ve Meriç'in kızının doğumu ile başlayan üniversitedeki okutmanlık görevi otuz yıl sürer ve 1974'te bu görevinden emekliye ayrılır.

Meriç ailesi on iki yılını geçirecekleri Fetih Paşa Korusundaki bahçeli evlerinde güzel anılar biriktirirler. 1954 yılına gelindiğinde ise Cemil Meriç tamamen görme yetisini kaybeder. Kör kelimesi Meriç'i öfke girdaplarına çekmektedir ve bu aileye de yansır. Hayatla ilişkisini okuma üzerinden kuran Meriç'in hayatı elinden alınmış gibidir. Cemil Meriç, gece yarıları kütüphanesine girer, kitaplarını el yordamıyla bulur; açar ve koklar. İntiharı düşünecek kadar bunalıma giren Meriç'e ailesi, dostları teselli olur. Ümit Meriç, kitap boyunca babasının dostlarını evlerinin baş köşesinde ağırlar ve her birini hürmetle anar. Bu süreçte Rıza Tevfik, Refik Halid, Sabih Şevket, Salih Zeki, İskender Fikret, Hasan Ali Yücel ve Asâf Hâlet Çelebi, Cemil Meriç'i yalnız bırakmaz.

Cemil Meriç, Hernani çevirisiyle hayatına kaldığı yerden devam etmeye çalışır. Başta kızı Ümit ve eşi Fevziye Hanım olmak üzere eve gelen talebeleri ve dostları onun gözü olurlar. Uzun saatler süren okumalar neticesinde kuruyan boğazlara, çatallaşan seslere rağmen Cemil Meriç'in çalışma azmine gölge düşmez. Ümit Meriç'in incelikle kaleme aldığı bu dost ve talebe buluşmaları kitapta her bir başlık altında genişçe yer tutar. Adeta duvarları kaplayan kütüphanelerinin yamacında irfan meclisine dönüşen evleri, gelecek nesillere esaslı bir örnek teşkil etmektedir. Meriç'in bu dönemdeki dostları ise, Ahmet Akat, Hüseyin Sarıtaş, Mehmet Ergin, Fuat Andıç, Berke Vardar, Ali Özgüven, İzzet Tanju, Server Tanilli, Tevfik Fikret Kılıçkaya, Muhan Bali, Turgut Arnas, Nadir Demirel ve Davut Tanoğlu'dur.

Özellikle İzzet Tanju ve Berke Vardar Cemil Meriç'in en cefâkar ve en vefakâr talebeleri olur.

Cemil Meriç'in dünyasında Kemal Tahir'in ayrı bir yeri vardır. "*Çemil Meriç'in düşünen ve düşündüklerini onunla paylaşan en yakın dostu: Kemal Tahir'dir.*" Ümit Meriç dönemin aydın isimlerini babası hakkındaki düşünceleriyle birlikte bize aktarır. Eserde, Kemal Tahir dışında Kerim Sadi, Tarık Mümtaz, Fethi Atay, Yalçın Sayın, Şerif Mardin, Celal Sılay, Ergun Göze ve Cengiz Aydın da yer alır.

Cemil Meriç, Paris'ten döndükten sonra Hint edebiyatına yönelir; onun için Hint, Asya'nın keşfi anlamına gelir. Diğer yandan "ilk sosyolog, ilk sosyalist" olarak nitelediği Saint-Simon üzerinde de yoğunlaşır. Meriç, ilk eserlerini bu iki alanda kaleme alır. Ümit Meriç'in fakültedeki asistanlığı sırasında yeni dostlar yeni talebeler evlerinin misafiri olur. Muammer Celâlettin Muşta, Hasan Fahri Saylan, Kadir Turan ve Mahmut Arslan gibi isimler de onun ifadesiyle "bir derviş misali" hocalarının yanına çalışmaya gelirler. Bu dönemde Ümit Meriç dinî vecibelerini yerine getirmeye başlar ve Cerrahi Dergâhı'nda Muzaffer Ozak'ın sohbet ve derslerine katılır. Bu kez erguvan kokulu eller, babasını ve annesini ellerinden tutarak dergâha ulaştırır.

Cemil Meriç düşünce dünyasındaki kırılmayı dört duvarı kitaplarla çevrili salonunda ağırladığı romancı Jacques Bellefroid'in kendisine yönelttiği "*Mösyö Merik bu kütüphane mükemmel bir Fransız entelektüelinin kitaplığı. Ama siz Türk'sünüz. Sizin kütüphaneniz nerede*? sözlerinden sonra yaşar. Onlardan olmadığının hakikatiyle yüzleşen Meriç kendini uçurumun kenarında hisseder. Yap boz misali kurduğu düşünce dünyasını yeniden inşa etmeye başlar.

"*Kaderimizi çizen Avrupa'nın siyasi ihtirasları. Kullandığımız kelimeler onun emellerini dile getiriyor. Kulağımıza fısıldanan lafızları, hudut ve şumüllerinden habersiz, fısıldayıp duruyoruz... Tefekkür vuzuhla başlar, kurtuluş şuurla*."

Cemil Meriç'in *Bu Ülke* ile bağını kuran yayın, Hisar dergisidir; bu tanışıklığı ise Ahmet Kabaklı sağlar. Birbirini izleyen konferanslar, toplantılar ve kaleme alınan makalelerin ardından *Bu Ülke*, nihayet Ötüken Neşriyat tarafından yayınlanır. Çeyrek asır sonra MEB tarafından Yüz Temel Eser arasına girecek olan *Bu Ülke'yi; Umrandan Uygarlığa, Mağaradakiler ve Kırk Ambar* takip eder. Eserler büyük yankı uyandırır. Cemil Meriç'in meclisinde yeni dostlar ve talebeler ağırlanır. Beşir Ayvazoğlu, Dursun Gürlek, Kadir Cangızbay, Mustafa Armağan, Mehmet Akif Ak, Halil Açıkgöz, Mustafa Miyasoğlu, Abdullah Uçman, Cevat Özkaya, Kenan Gürsoy, Mustafa Özel, Şadi Çarsancaklı ve Ekrem Tahir kitapta yer alan isimlerdir.

Cemil Meriç'in, Ümit Meriç'in ifadesiyle "*İngiliz dili okyanusuna dalışı*", Lamia Çataloğlu ile başlar. Lamia Hanım'la kurdukları dostluk, Meriç'in vefatına kadar devam eder.

Cemil Meriç musikiye de meraklıdır. Memduh Çundar, Ruhi Ayangil, Fırat Kızıltuğ ve Çinuçen Tanrıkorur ile dostlukları vardır. Risale-i Nurlara ilgi ve alakası her daim var olan Cemil Meriç'in evine ziyarete gelen Muhsin Demirel, Safa Mürsel, Haluk İmamoğlu ve Mehmet Paksu'dan Risale- Nurdan bölümler dinler. Mete Tuncay ve İlber Ortaylı gibi isimlerde Cemil Meriç'in ziyaretçileri arasındadır.

1987 yılına gelindiğinde Meriçlerin evinde yaprak dökümü başlar. Yeni âleme ilk doğan Fevziye Hanım olur. Fevziye hanımın ölümünden sonra Cemil Meriç'in bazı rahatsızlıklar baş gösterir ve geçirdiği beyin kanaması sonucunda felç kalır. Tedavi süreçleri kısmen etkisini gösterse de Meriç 12 Haziran'ı 13 Haziran'a bağlayan gece ahiret alemine gözlerini açar.

Cemil Meriç, Türk düşünce hayatında Doğu ile Batı arasında köprü kurmaya çalışan müstesna bir isim. Hint medeniyetinden Batı'nın düşünce dünyasına, Osmanlı mirasından modern ideolojilere kadar uzanan geniş bir perspektif sunmuş; kaleme aldığı eserlerle entelektüel bir muhasebe başlatmıştır.

Ümit Meriç Hanımefendinin, bir dostun elinden tutup seyrüsefer ettirerek anlattığı, alışılmışın dışındaki bu hakiki hayat hikâyesini elbette ki sayılı kelimelere sığdırmak imkânsız. Çünkü bu eser, yalnızca bir hayatın hatıralarını değil; bir devrin düşünce iklimini, bir irfan ocağının sıcaklığını ve insanî derinliğini de okura hissettiren canlı bir hafıza olarak karşımızda duruyor.

*Ümit Meriç, *Babam Cemil Meriç.* İstanbul: İnsan Yayınları, 2018.

Düşüncenin Gökkuşağında Bir Yolculuk: Cemil Meriç'i Anlama Çabası

Melike Nur COŞKUN

Mustafa Armağan'ın kaleme aldığı *Cemil Meriç: Düşüncenin Gökkuşağı*, yalnızca bir biyografi denemesi değil; aynı zamanda bir fikir adamını anlama ve anlamlandırma teşebbüsüdür. Armağan bu eserinde, Cemil Meriç'i kronolojik bir hayat hikâyesi içinde sunmaktan ziyade, onun düşünce evrenini katman katman açmayı hedefler.

Eserin temel amacı, Cemil Meriç'i sloganlara indirgenmiş bir "alıntı yazarı" olmaktan çıkarıp, onu kendi bütünlüğü içinde değerlendirmektir. Armağan, Meriç'in düşünce dünyasını bir gökkuşağı metaforu üzerinden ele alır: Birbirinden farklı ama aynı kaynaktan çıkan renkler gibi, Meriç'in Doğu-Batı, medeniyet, aydın, ideoloji, dil ve kültür üzerine fikirleri de tek bir zihinsel merkezden beslenir.

Yazar, özellikle genç kuşakların Meriç'i ya ideolojik bir figür ya da romantize edilmiş bir "yalnız mütefekkir" olarak görme eğilimine karşı, onu metinleri üzerinden yeniden okumayı teklif eder. Bu yönüyle kitap, bir tanıtım çalışmasından çok bir "okuma rehberi" işlevi görür.

Mustafa Armağan, Türkiye'de düşünce tarihi, yakın dönem siyasi ve kültürel meseleler üzerine kalem oynatan; popüler tarih ile entelektüel deneme arasında bir çizgide duran bir yazardır. Çalışmalarında çoğu zaman resmi anlatıların dışına çıkma, yerleşik kabulleri sorgulama ve düşünce tarihini yeniden okuma çabası görülür. Bu yönüyle Armağan'ın zihinsel ilgileri, belirli ölçüde Cemil Meriç'in "yerleşik ezberlerle hesaplaşma" tavrıyla kesişir.

Armağan'ın Cemil Meriç'le ilişkisi doğrudan bir öğrencilik ya da şahsî temas ilişkisi değildir; fakat metinler üzerinden kurulan güçlü bir entelektüel yakınlığa dayanır. Armağan, gençlik yıllarında Meriç'i okuyarak onun düşünce dünyasıyla tanışmış; Armağan'ın tabiriyle Meriç ve onun

gibi aydınların eserlerini "yemiş ve tüketmiş", özellikle medeniyet tasavvuru, Doğu-Batı gerilimine yaklaşımı ve "bağımsız aydın" vurgusundan etkilenmiştir. Bu etki, *Düşüncenin Gökkuşağı*'nda açık biçimde hissedilir.

Ancak kitap yalnızca bir hayranlık metni değildir. Armağan, Meriç'i bir "kült figür" hâline getirmekten ziyade, onu tarihsel bağlamı içinde anlamaya çalışır. Bu noktada Armağan'ın Meriç'e yaklaşımı iki katmanlıdır.

İlk katman yazarın Meriç'e karşı duyduğu vefa ve entelektüel borç bilinci olarak tanımlanabilir. Meriç'in düşünce cesaretini, sistem dışı duruşunu ve dilindeki yoğunluğu teslim eden bir üslup benimser. İkinci katmansa yazarın Cemil Meriç'i mutlaklaştırmadan, onun fikirlerini bugünün okuruna açmaya çalışan bir analiz çabası olarak ifade edilebilir. Bu haliyle yazar aslında yorumlayıcı bir mesafede durmaktadır. Bu denge, kitabın samimiyetini artırır. Çünkü Armağan, Meriç'i yalnızca anlatmaz; aynı zamanda kendi düşünsel serüveninin bir durağı olarak konumlandırır. Meriç, onun için bir referans noktasıdır; fakat nihai bir otorite değildir. Bu tavır, kitabı bir biyografi olmaktan çıkarıp bir "düşünce diyaloğu"na dönüştürür. Armağan'ın kendi yazarlık çizgisi düşünüldüğünde, Cemil Meriç'in onun zihinsel dünyasında bir "eşik" işlevi gördüğü söylenebilir. Özellikle medeniyet kavramına yaklaşımında ve Türkiye'nin entelektüel serüvenini okuma biçiminde Meriç'in izleri belirgindir. *Düşüncenin Gökkuşağı*, bu etkinin açık bir ifadesi olduğu kadar, aynı zamanda bir hesaplaşma ve yeniden anlama çabasıdır.

Eserin önemli bir kısmı, Meriç'in daha önce yayımlanmış eserlerinden seçilen pasajlar ve düşünce parçalarından oluşur. Bu haliyle okur aslında Cemil Meriç'e dair zengin bir düşünce panoraması ile karşılaşır. Bu da kitabı yalnızca "Meriç hakkında yazılmış" bir çalışma olmaktan çıkarır. Cemil Meriç'in kendi cümleleriyle karşılaşan okur, onun düşüncesini bir yorum filtresinden süzülmüş hâliyle değil, doğrudan kaynağından deneyimler. Bu durum, metne hem sahicilik hem de entelektüel yoğunluk kazandırır.

Meriç'in üslubu, bilindiği üzere, sert ve sarsıcıdır; yer yer polemikçi, yer yer liriktir. Kavramları yalnızca tanımlamaz, onlarla mücadele eder. "Medeniyet", "aydın", "ideoloji", "Doğu" ve "Batı" gibi kavramlar onun kaleminde soyut kategoriler olmaktan çıkar; tarihsel, ahlaki ve varoluşsal boyutlar kazanır. Kitapta yer verilen pasajlar sayesinde okur, Meriç'in düşünce kurma biçimini; cümlelerinin ritmini, ani yön değişikliklerini, metaforik sıçrayışlarını yakından hisseder. Bu tercihin iki önemli sonucu vardır:

Birincisi, Meriç'in düşüncesi ikinci el bir anlatımla sınırlı kalmaz. Çoğu biyografik ya da değerlendirme metninde düşünürün fikirleri özetlenir, sadeleştirilir ve kimi zaman yumuşatılır. Oysa burada Meriç'in cümleleri, bütün keskinliği ve yoğunluğuyla korunur. Böylece okur, düşüncenin "yorumu" ile "aslı" arasındaki farkı görme imkânı bulur. Bu, eleştirel okuma açısından da kıymetlidir.

İkincisi, Mustafa Armağan'ın yorumları ile Meriç'in özgün sesi arasında görünür bir diyalog oluşur. Armağan kimi zaman bir cümleyi açar, tarihsel bağlamına yerleştirir; kimi zaman da Meriç'in ima ettiği bir gerilimi bugüne taşır. Böylece metin tek sesli olmaktan çıkar. Okur, bir düşünürü anlatan bir yazarla değil; iki farklı zamanın ve iki farklı zihnin karşılaşmasıyla muhatap olur.

Bu karşılaşma kitabı dinamik kılar. Çünkü metin, kapalı ve tamamlanmış bir düşünce sunmaz; aksine, düşünmenin devam ettiği bir alan açar. Okur da bu alana davet edilir. Meriç'in cümleleriyle sarsılır, Armağan'ın yorumlarıyla yeniden konumlanır ve kendi zihinsel mesafesini belirlemek zorunda kalır. Bu anlamda eser, edilgen bir okuma deneyimi değil; katılımcı bir düşünme pratiği önerir. Kitapta yer verilen Meriç metinleri, çalışmayı yalnızca tanıtıcı değil, aynı zamanda pedagojik bir metne dönüştürür. Okur, Meriç'i "hakkında yazılanlar" üzerinden değil, "bizzat konuşan" bir düşünür olarak tanır. Bu da kitabın en güçlü yönlerinden biridir.

Sonuç olarak *Düşüncenin Gökkuşağı*, Cemil Meriç'i yeniden ve bütünlüklü bir biçimde okumak isteyenler için bir başlangıç metni niteliğindedir. Kitap, ne akademik bir tez katılığında ne de popüler bir biyografi hafifliğindedir; ikisi arasında bir yerde durur. En önemlisi,

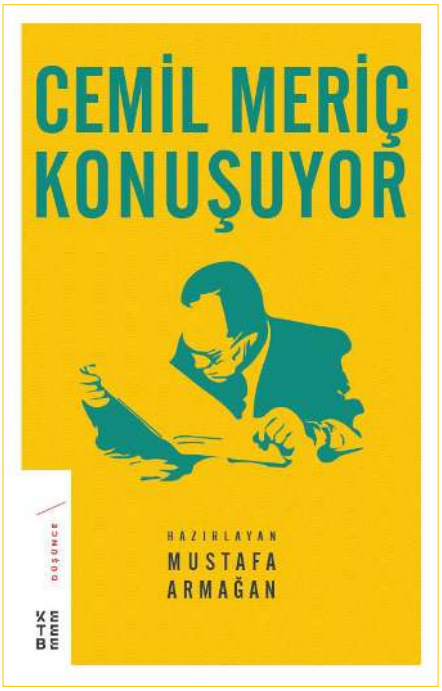
Armağan'ın metni bize şu soruyu hatırlatır: Bir düşünürü anlamak, onu tekrar etmek midir; yoksa onun açtığı yoldan yeni sorular sormak mı?

Konuşan Bir Zihinle İlk Karşılaşma: *Cemil Meriç Konuşuyor* Üzerine

Betül ZEYREK

Günümüzde yeni nesil gençlerin ismini duymadığı, duyup tanımadığı, hatta tanımak istemediği; kimi zaman da gözlerine batan bir isimdir Cemil Meriç. Peki neden? Neden fikirleri bu kadar rahatsız edicidir yeni nesil için? Bu soruya net, tek bir sebep göstermek zor. Belki de Cemil Meriç, çağın hızına ayak uydurmayan cümleleriyle; düşünmeyi erteleyen değil, zorunlu kılan tavrıyla rahatsız ediyordur okurunu. Ben bu sorunun kesin cevabını hâlâ veremiyorum. Ama şunu biliyorum: Cemil Meriç'i daha yakından tanımak ve anlamak gerekiyor. Özellikle de günümüzde onu daha iyi anlamak gerekiyor.

Kendini tanıttığı cümle ile ondan bahsetmek daha doğru olur. Fakat tam olarak onun şahsi hayatından bahsetmiyorum bu yazıda. Şahsi hayatından bahsetmek istesem sanırım çok uzun bir araştırma ve çok uzun bir yazı yazmam gerekir. Ben naçizane düşünce yapısından çok kısa bahsedeceğim, verdiği röportajlarından yararlanarak kendi süzgecimden

geçirdiğim sadelikle bahsedeceğim aslında. Yoksa koskoca fikir adamı Cemil Meriç, öyle iki sayfalık yazı ile bahsedilip geçilemez.

- "Kimim ben?"

- "Hayatını Türk irfanına adayan münzevi ve mütecessis bir fikir işçisi." (286 syf)

Bazı düşünürler vardır; sustuklarında bile konuşmaya devam eder. Cemil Meriç, Türkiye düşünce hayatında bu sessiz konuşkanlığın en belirgin isimlerinden biridir. Onu okurken hissettiğiniz şey bir fikir adamının görüşleri değil onun düşünce yapısının derinliğini keşfetmektir.

Cemil Meriç hayatı boyunca ideolojilere hep mesafeli durmuştur. Çünkü ona göre düşünce sloganla, fikir ise kör bağlılıkla kirletilir. Bu düşünce yapısı onu ne sağın ne de solun taraftarı yapmıştır. Hatta her iki alanın da konforunu bozmuş ve Meriç'i bu tavrı entelektüel bir yalnızlığa mahkûm etmiştir.

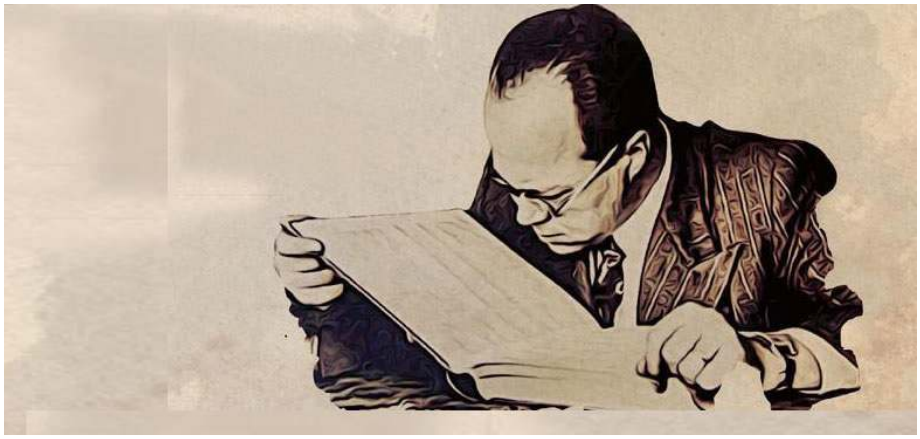
Ayrıca Meriç; Batı'yı toptan reddeden bir Doğuculukla da, sorgusuz sualsiz yücelten bir taklitçilikle de arasına mesafe koyar. Asıl itirazı, düşünmeden alınan ve kullanılan, kabul edilen kavramlaradır. Ona göre kavramlar masum değildir; her biri bir medeniyetin yükünü taşır. Bu yüzden, başka bir dünyadan ödünç alınan her kelime, düşünce dünyamızda yeni bir kırılma yaratır. Meriç'in bu konudaki hassasiyeti, bugün hâlâ güncelliğini koruyan bir uyarıdır, anlayabilene, algılayabilene.

Cemil Meriç'i anlamaya çalışmak, yalnızca birkaç kitabını okumakla ya da onun hakkında yazılan metinleri okumakla tamamlanabilecek bir süreç değil. Onu okuduğunuzda kendinizden uzaklaşmak yerine kendi düşünce dünyanıza dönersiniz. Bu yüzden kitaplarını keşfetmeden önce onun düşünce dünyasına hazırlık mahiyetinde bir metni okumak önemlidir. *Cemil Meriç Konuşuyor* tam da bu noktada bir "ön hazırlık", bir "ilk temas", hatta bir ilk tanışma örneğidir.

Ben kendi okuma serüvenimde *Bu Ülke*'yi üç kez okumuş olmama rağmen, hâlâ "tam olarak anladım" diyemiyorum. Daha doğrusu, idrak ettiğimi sanmıyorum. Çünkü Cemil Meriç'te her cümle, her paragraf, hatta bazen tek bir kelime bile bir cevher gibi adeta. Bunun için onu okurken dikkatli okumanız, derinlemesine düşünmeniz ve okurken dahi araştırmalar yapmanız gerekebilir. Aksi takdirde okuduklarınız havada kalacak ve zihni boşluklar oluşturacaktır.

Bu eser, Cemil Meriç'i tanıyabil-

Bazı düşünürler vardır; sustuklarında bile konuşmaya devam eder. Cemil Meriç, Türkiye düşünce hayatında bu sessiz konuşkanlığın en belirgin isimlerinden biridir.

mek adına önemli bir kaynak niteliğindedir. Armağan, eserin girişinde şu dikkat çekici ifadeleri kullanır: "1964 yılında *Dönem* dergisinde yapılmış olan, bildiğimiz ilk röportajından başlayarak elden geldiğince titiz bir tarama yapılmış ve Cemil Meriç'in gizli kalmış sofrası, okuyucunun istifadesine açılmıştır. Kuşkusuz dağınık bir yelpazedeki yayın organlarına verilmiş olan röportajların derlenmesi işi, tek hamlede tüketilemez." Bu ifade bile, kitabın alelade hazırlanmış bir derleme değil; aksine uzun soluklu, bilinçli ve sabır gerektiren bir emeğin ürünü olduğunu göstermektedir.

Mart 2018'de Ketebe Yayınları tarafından İstanbul'da yayımlanan *Cemil Meriç Konuşuyor*, klasik anlamda bir röportaj kitabı değildir. Soru-cevaplardan oluşsa da metnin asıl gücü, Cemil Meriç'in düşünce dünyasını dağınık hâlinden kurtarıp bir bütün halinde zihinsel çerçeve içinde sunmasıdır. Mustafa Armağan burada yalnızca soruları soran kişileri ve yazıları almamıştır; Cemil Meriç'in fikriyatını görünür kılmaya çalışan dikkatli bir editör ve düşünsel bir rehberdir. Sorulan sorular cevap almak için değil de düşünceyi derinleştirmek için sorulmuş gibidir. Cemil Meriç'i tam anlamıyla kavramanın kolay olmadığı, bu kitabın satır aralarında da açıkça hissedilir.

Bu yönüyle *Cemil Meriç Konuşuyor*, okuru yormayan ama yüzeyde de bırakmayan bir anlatım sunar. Meriç'in aydın sorumluluğuna, Batılılaşma meselesine, ideolojiye bakışına, Doğu-Batı ikilemine dair görüşleri; doğrudan teorik metinler yerine, konuşmalar üzerinden okura aktarılmıştır. Bu da okurla düşünür arasında daha samimi, daha insani bir bağ kurulmasını sağlamıştır.

Cemil Meriç Konuşuyor, aynı zamanda bir kültürel hafıza metnidir. Doğu'nun unutulmuş birikimine, ihmal edilmiş metinlerine ve görmezden gelinen fikri yapılarına sık sık değinir. Meriç, Doğu'yu romantize etmez; fakat onu yok sayan bir zihniyetle de mücadele eder. Bu yönüyle kitap, bir medeniyet savunusundan çok, bir hafıza çağrısıdır, geçmişini, zaten olan fakat zamanla kaybedilen fikriyatını, özünü hatırlatmaya çalışır.

Cemil Meriç'in dili bu eserde verdiği röportajlarındaki metinlerde de serttir; fakat bu sertlik bir öfkenin değil, bir fikrî disiplinin sonucudur. Cümleleri çoğu zaman keskin, hatta sarsıcıdır. O, düşünceyi hafife alan her

Ona göre kavramlar masum değildir; her biri bir medeniyetin yükünü taşır. Bu yüzden, başka bir dünyadan ödünç alınan her kelime, düşünce dünyamızda yeni bir kırılma yaratır.

tavra karşı mesafelidir. Okuru ikna etmeye çalışmaz, onu sarsmaya ve uyandırmaya çalışır. Belki de yeni neslin ondan rahatsız olmasının sebebi tam olarak budur: Cemil Meriç gerçeklik ile okurun karşısına çıkar ve düşün der. Her şeyi olduğu gibi kabul etme, düşün, araştır. Kendine ait bir fikrin olsun, duruşun, davan olsun der. Günümüz gençleri de tam olarak bundan rahatsız. Maalesef ki gençlerin fikirleri yok. Hayatı amaçsızca yaşayıp olan bir fikri sorgulamadan peşine takılıp gidiyorlar. Sarsılmaları gerek, uyudukları uykularından uyandırılmaları gerek, hepimiz uykumuzdan uyanmalıyız artık.

Bugünün dijital çağında, düşüncenin hızla tüketildiği, fikirlerin sloganlara indirgendiği bir ortamda *Cemil Meriç Konuşuyor*, sabır isteyen dikkatli bir okuma sonunda tam ve doğru anlaşılabilir. Ancak bu sabır, karşılığını fazlasıyla verir. Kitap, okurunu yalnızca Cemil Meriç'le değil, kendi düşünce dünyalarıyla da yüzleştirir. Bu kitap bir fikrin oluşmasına temel oluşturabilir niteliktedir. Gereken önem verilir ve anlatılmak istenen anlaşılabilirse tabii.

Bütün röportajları güzel ama 282. sayfada yer alan konuşanın Hüseyin Arslan olduğu "Arafta bir yalnızım" başlıklı röportaj ayrı bir güzel. Sanırım Cemil Meriç'i en çok yansıtan konuşma bu bence. Ayrıca Cemil Meriç bu röportajı için "Beni en iyi anlatan röportaj..." dediği de kayıt altına alınmış.

Sonuç olarak diyebiliriz ki; *Cemil Meriç Konuşuyor*, Cemil Meriç'i tanımak isteyenler için sağlam bir başlangıç, onu yeniden okumak isteyenler için ise güçlü bir hatırlatmadır. Bu kitap, Cemil Meriç'i yalnızca bir düşünür olarak değil; bir duruş, bir ahlak ve bir hesaplaşma biçimi olarak anlamaya davet eder. Ve okurunu şu sorularla baş başa bırakır:

Biz bugün hangi düşüncelerden kaçıyor, hangi sorularla yüzleşmekten korkuyoruz?

Biz, bugün hangi kavramlarla düşünüyor; kimin kelimeleriyle konuşuyoruz?

Okuru ikna etmeye çalışmaz, onu sarsmaya ve uyandırmaya çalışır. Belki de yeni neslin ondan rahatsız olmasının sebebi tam olarak budur: Cemil Meriç gerçeklik ile okurun karşısına çıkar ve düşün der. Her şeyi olduğu gibi kabul etme, düşün, araştır.

Sürgün Dergisi 17. Sayısı Çıktı

www.surgun.net